

AHADVEZÉR

A HADTUDOMÁNY ALAPELVEI

AZ
ÚJABKKORI HADJÁRATOK TÖRTÉNETÉVEL
FELVILÁGOSÍTVA.

ÍRTA

ASBOTH LAJOS.

Nem sokaság és tudatlan nyers erő, hanem a
tudomány és ügyes gyakorlat vívja ki a győzelmet.

MÁSODIK KÖTET.

PESTEN

Pest, 1868. Nyomatott Landerer és Heckenastánál.

Harmadik szakasz.

A szabadságharc befejezésétől a jelen korig.

Bár a szent szövetségnek az európai béke fentartására s a népek jóllétére és boldogítására törekvő kötésnek kellett volna lennie s bár — mint a szabadságharc kifolyása — ép a szabad eszméknek, mint az emberiség szellemi fejlődése szükséges tényezőinek s a felebaráti és testvéri szeretetre fektetett népegységnek előmozdítására, gyarapítására czélozhatott csak: mind amellet nagy hamar tisztán dynasticus érdekű és a szoros legitimitás elveit védő szerződésé fajult. A népeket az ő érdekeiket illető ügyekben nem igen kérdezték, de annál inkább siettek minden életjelt még csirájában elfojtani, im itt-ott hangosabb szózatok emelkedtek.

Így történt, hogy Ausztria 1821-ben a nápolyi és sardiniai mozgalmakat, Franciaország pedig 1823-ban a spanyolországi forrongást elnyomta; de mi több, mikor; szultán keresztyén alattvalói a borzasztó nyomás ellen felkeltek és szabadságukat kivívni akarták: a keresztyén szent szövetség, keresztyén alattvalói ellen,

még ezt is segítette, csupán azért, hogy a status quo fenntartásék és a legitimitás elve sérelmet ne szenvedjen.

Az első szakadást ezen szent szövetségben Sándor csár halála (1825-ben) idézte elő, kinek utódja inkább I. Péter hagyományos politikáját követte, s midőn 1826-ban Mehmed Ali egyiptomi pasa a görög lázadás elnyomására a szultánnak segítségére ment, a görög földet tüzzel vassal pusztította, népét irtotta s kegyetlen dúlása által Európa rokonszenvét a görögök törekvései iránt felébreszté: akkor Miklós csár a francia és angol kormányt felszólította, vessenek e borzasztó eljárásnak véget s kényszerítsék a török kormányt arra, hogy keresztyén alattvalóinak legalább némi engedményeket adjon. — E felszólítás folytán jött azután létre az 1827. július 6-diki szerződés, melynek következtében az egyesült angol-francia és orosz hajóhad a török és egyiptomi hajóhadat Navarinnál teljesen tönkre tette, mire pár esztendővel később 1832-ben Görögország független királysággá lett.

Az orosz kormánynak mindig mélyebbre és mélyebbre ható avatkozása a keleti ügyekbe az angol és ausztriai kormányt bizalmatlanná tette s midőn e két hatalom Törökországot titkos részvételével és pártolásával szüntelenül gyámolítauá, a török kormány ebben támpontot nyerve, Oroszország ellen háborút indított. így keletkezett az 1828—29-ki hadjárat, melyben az oroszok Európában egész Adrianopolig, Asiában

Erzerum várán túl Trapezuntig győzelmesen nyomultak s Törökországot gyászos és függetlenségét nagymértékben veszélyeztető békekötésre kényszerítették. A párisi júliusi napok 1831-ben az idősebb Bourbon ágat a trón tőli megfosztották s az Orléansokat ültették belé. Ez a legitimitás elvén nagy csorbát ejtett, de ez események egyáltalán az európai status quóban oly nagy változásokat idéztek elő, hogy általuk a szent szövetség hatásköre nagyon meg lön szorítva.

A brüsseli felkelés 1830. augusztus 25-dikén a belga királyságot hozta létre, mi által Németalföld két részre szakadt.

Németországban és Svájcban zendülések támadtak, melyekre az alkotmányokban oly változások következtek, mik a szent szövetség irányát mélyen megrendítették.

A november 29-dikén kitört varsói forradalom s n rá következő általános fölkelés Lengyelországban, melynek elnyomására Oroszország minden erejét megfeszítette, világosan tanúsítá, hogy a szent szövetségnek már csupán neve él, mert az orosz ez alkalommal egy hatalom sem segítette, sőt inkább titkos örömmel néztek valamennyen a nagy veszteségeket, miket a lengyel háborúban szenvedni kénytelen volt.

Spanyolországban VII-dik Ferdinánd halála után ennek fivére a fennálló törvények daczára a trónöröklési jogtól megfosztatott s Izabella leánya lépett új alkot-

mány kihirdetésével a trónra. Ezen, a legitimitás elveivel homlokegyenest ellenkező tény valósítására pedig Anglia, Portugál, Francia és Spanyolhon szövetséget kötöttek.

Portugálban a forradalom s az alkotmányos rendszer szintén győzött, mert Don Miguei trónját elveszte s helyébe Donna Maria da Glória lépett.

Így lassankint a nemzetek érdeke a legitim elvek tisztán dynastiai érdekét mindinkább háttérbe szorította, míg végre Franciaországban egy új forradalom az Orléansokat is elűzte s a trónra ismét a Napoleónidákat emelte.

Az új császárság a népek jogai s a nemzetiségi eszmék mellett látszik küzdeni s ez által igyekszik dynastiaját fentartani, trónját megerősíteni és európai befolyását öregbíteni, terjeszteni. Más részt ugyanez szakította ketté a szent szövetségnek utolsó összetartó szálait, megsemmisítvén t. i. az 1815-ki bécsi congressus határozatait.

E rövid vázlatok voltak csak szükségesek, hogy most az új politikai életből keletkezett harcok leírására átmehessünk.

Ama nagy harcok és háborúk, melyek a francia köztársaság alakultából eredtek s melyeket Napóleon általános hatalomra törekvése 25 éven át folytatott, ép úgy a hadi történetben, mint a hadtudomány tovább fejlődésére vonatkozólag élesen körülírt egységet képeznek-

Valamint ezek ép úgy általánosan, mint egyes részleteiben a hadászat bel és kül tárgyainak egészen új alakot adtak; a hadseregek szerkezetében változtatásokat idéztek elő, a hadműködéseket egészen új elvekre fektették s így a hadtudomány összes és egyes részeire mélyen ható befolyással voltak: így ellenben a legújabb kori hadjáratok vagyis 1815-től 1859-ig nem képeznek összefüggő egészet s bennök sem történeti sem hadászati folytonosságot és egységet nem találunk. Ez utóbbiak nem képviselik az összes Európa érdekeit, nem tüntetik fel a hadviselésnek valamely új alakját s nem is forognak oly ügyek körül, melyeket mint Napóleon harcaiban, minden nemzet, minden hadsereg a magáéinak nevezett volna.

A legújabb korban a hadi és politikai mozzanatok és események egymástól elszigetelten állnak s többfelé látjuk ezeket külön külön csoportosulni. Az újabb hadjáratok a hadtudományt kevés tanulsággal bővítik, sőt nagy részben azon sarkalatos elvek sincsenek még érvényre emelve, melyeket ama nagy hadvezér alkotott s melyeknek föganatosítása oly sok vérbe, oly sok áldozatba került. Úgy látszik, mintha a szövetséges hadvezérek ama sok okulást és tapasztalást, melyet a szabadsági harczban oly sok sikerrel tudtak felhasználni, az általános európai béke alatt mind elfeledték volna.

Az 1828-1829-dik évi orosz-török háború.

E háború Európa legszélső délkeleti részén három külön ponton folyt, és pedig:

a kaukázusi orosz tartományok határain túl a török birodalom Anatólia nevű tartományában;

az al Dunán s a Fekete tengerpartjain, Dobruzschában és a Balkán hegyláncz mindkét oldalán;

vége:

a Fekete tengeren.

A Fekete tengert az orosz hajóhad minden ellenségeskedések nélkül egészen hatalmába kerítette, mint-hogy egy évvel előbb Navarinnál a török hajóhad tökéletesen tönkre tétetett.

A döntő harcz a tenger nyugati partjain s az al Duna vidékén folyt, mert innét húzódott az egyenes vonal Törökország fővárosa felé s így ezen terület megtámadására és védelmére állította fel a török kormány főserégét s ide irányozta az orosz is legnagyobb táraadó erejét. Míg az ázsiai orosz sereg Paskewitsch alatt csak 12,000 embert számolt, azalatt Wittgenstein Európában a Duna bal partján 100,000 embernyi sereget vont össze s május végén a Pruth vizén átkelvén, jobb szárnya

Silistriának, középhada Brailának, bal szárnya pedig a dobrutschai síknak tartott.

Mahmud szultán a háborúra épen nem volt elkészülve. Minthogy a janicsárokat egész birodalmában kiirtotta, most az európai államok mintájára szervezett serege volt ugyan, de ez ínég kezdetleges állapotban levén, semmikép sem vala képes az oroszok töméntelen erejének ellentállani. A szultán ezt átlátván, egész birodalmában kihirdetteté, hogy az oroszok Muhamed szent hitét akarják eltörteni, azután az igaz hívőket felszólította, csődüljenek össze és védjék vallásukat.

Csupán 40,000 embert volt képes — s ezt is csak nagy nehezen — a síkra állítani, de bízván a hősies és makacs ellentállásban, mely a török harczost a sánczok mögött s a várak védelmében mindig kitüntette s jó reménynyel tartatva az angolok részéről is, a háborút megkezdte.

Wittgenstein, a helyett hogy az al Duna vidékén s az egészségtelen dobrutschai síkon egész seregével gyorsan átkelt s a Balkán felé nyomult volna: hadtesteit három részre osztotta s a környékbeli várak ostromlásával vesztegette idejét és a helyett, hogy fegyvereit biztos sikerrel Schumlánál a készületlen törökök ellen irányozta volna: a várak alatt s a poshadt dobrutschai mocsárookban serege felénél többet elvesztett.

Silistriát a muszkák épen nem vehették be; Brailát

csak hosszú ostrom és kiéheztetés után foglalták el, míg Várnát Jussuf pasa árulása játszotta kezükbe.

Hussein pasa júliushó végével Schumlánál 40,000 emberből álló sereget gyűjtött össze, melynek Wittgenstein 45,000 embert küldött ellene. A pasa állodását, mely ép úgy a térnek kedvező fekvése, mint a közel levő várnak őtalma által erődítve volt, szilárdon tartotta s nem csak nem hátrált, sőt inkább augusztus 29-dikán támadásra kelvén az oroszokat visszavonulásra kényszerítette.

Az egész 1828-iki hadjáratnak Európában semmi egyéb eredménye nem volt mint az, hogy Várna és Braila várak az oroszok kezébe kerültek, mert az orosz sereg őszszel a Duna bal partjára visszatérvén itt a bekövetkező télre megyetanyákra szállt.

Más és az oroszokra nézve kedvezőbb alakban tűnik fel Paskewitseh hadjárata az ásiai tartományokban. Az orosz sereg itt — bár ez volt a gyengébb fél — vezérének erélyes és észszerű eljárása által fényes sikert aratott.

Gumrin június 14-dikén 12,000 emberrel Meschkónak tartva Kars felé megindult. 17-kén már Mesehko városát elérte s innét balra tért, hogy Kars várának déli oldalát nyerhesse el. 18-dikán Atatkóinál állott s itt egy, a várból kitört török csapattal összeütközvén, azt vissza is verte. Paskewitsch Atatkóinál átlátván, hogy Kars várának leggyengébb oldala a nyugati

serege zömét a Kars vizén rögtön átvezette s 20-dikán erőszakolt kémszemlét intézett. — 23-dikán, miután folytonos csatázás alatt három ágyúüteget a vár ellen felállított s a tüzelést hevesen megkezdette volna: a törökök a jobb oldalon álló üteg ellen kirohanást tettek, de Paskewitschnek főereje a magaslatok által fedve, ép ezen a ponton állott, s nem csak, hogy a kizajduló törököket visszaverte, de egyes orosz csapatok ezek közé elegyedvén benyomultak és Kurta Kapi nevű külvárost elfoglalták.

Paskewitsch ezután a támadást az egész éjen át a legerélyesebben folytatta s más nap 24-dikén reggeli 8 órakor már a belvárosnak is ura volt. Emir pasa erre a citadellába vonult s midőn most Paskewitsch ellene általános támadást rendelt, a 12,000 emberből álló helyőrséggel együtt ezt is átadta.

Kiosa Mohamed pasa épen ez nap közeledett 30,000 emberrel s már csak két mértföldnyire volt Karstól, midőn a várnak elestét hírül vette. A török fővezér ezután minthogy támadása sikerében nem bízott, az oroszok elöl a saganlugi hegylánczba s innét Aehalzych török vár alá vonult vissza,

Paskewitsch Kiosa Mohamed mozdulatairól értesülvén, Kars városában rögtön polgári és katonai bároságot szervezett és sereget a legrövidebb úton a járfmtlun tsildirsehi hegylánczon át Aehalzych felé vezette, hogy így Mohamed pasát, hacsak lehet, megelőzze.

Útközben 23-dikán az achalkalaki kis várat elfoglalta; 26-dikán Hertvis erődöt ostrommal körülvette s 28-án odább menvén augustus 4-dikén Achalzich alá érkezett.

Kiosa Mohamed már két nappal előbb jelent meg a vár alatt, de csak 15,000 emberrel, míg seregének többi része ugyanoda utána sietett.

Paskewitsch augustus 5-dikén a Poschoftscha folyón azonnal átkelt s a vár keleti oldalán ütegeket állított fel. 7-ikén a törökök táborát megtámadta, de ezúttal sikertelenül, mert Kiosa Mohamed megerődített állásából az arctámadást visszaverte. Erre az orosz vezér 8-dikán serege egy részével a török tábort jobb oldalán bekerítette s 9-dikén arczban és oldalt egyszerre oly sikerrel támadta meg, hogy Kiosa Mohamed pasa tökéletesen szétveretve összes hadi podgyászát és ágyúit ott hagyta s Ardaganra menekült. Most Paskewitsch a várat megadásra szólította fel, de miután az a felhívásnak meg nem felelt, ágyúi által a falakon rést lövetett s augusztus 15-dikén a külvárosokat minden oldalon felgyújtván bevette. A török helyőrség a felső citadellába vonult, hol azonban élelemmel nem lévén ellátva augusztus 16-dikán magát megadta.

Míg Paskewitsch erélyes és határozott fellépése által derékhadával ily sok szerencsével működött, addig bal és jobb szárnyának hadászata szintén nem maradt eredmény nélkül. A jobb szárnyon Hesse orosz

tábornok július 15-dikén Poti nevű tengeri erődöt bevette s ez által a hajóhaddal összeköttetésbe jött; a bal szárnyat pedig Tschatschewadzse tábornok Bajazethre vezette s e várost augusztus 28-kán elfoglalván, szeptember 8-dikán Diadin s 12-dikén Toprakaleh kisebb várakat is kezébe kerítette és a perzsa határok felől jövő Pankratieff tábornokkal egyesült.

Paskewitsch az elfoglalt tartományokat orosz hadakkal rakta meg s pedig Bebutoff tábornokot Achal-zichban, Bergmann Karsban, Pankratieffet Bajazethben hagyta. Maga ezután october 5-dikén Trflisre ment s így az 1828-diki hadjáratot teljes sikerrel bevégezte.

1829.

Az 1828-diki hadjáratban láttuk mily nagy eredményeket ért el Paskewitsch kis seregével Asiában az által, hogy Napóleon elveit követve egész erejét mindig öszpontosítva tartotta, minden oldalon egyszerre nyomult előre, a nyert előnyöket felhasználta s a legyőzött ellent szakadatlanul szorítva, végkép megsemmisíté: míg Wittgenstein nagy számú seregével az időt hasztalanul vesztegette, erejét elforgácsolta s a helyett, hogy még májusban Sumlára s innét a Balkán vidékére nyomult volna, várak ostromlásával veszteglett, mely tétovázó, határozatlan hadműködés rá nézve annál károsabb volt, minthogy ezalatt embereinek nagy része az

egészségtelen dobrutschai mocsárookban elhalt s a hadjárat végével megint csak a Duna bal partján állott a honnét kezdetben kiindult volt.

1829-ben Diebitsch tábornok vette át az európai orosz sereget, mely a belső tartományokból erőszaporítást nyervén, 150,000 emberre öregbedett; Miklós czár pedig az új parancsnoknak most már határozott parancsot adott, hogy működéseit a legnagyobb eréllyel folytassa.

Diebitsch ennek folytán april közepe táján a Duna jobb partjára átkelt, a hadjáratot azonnal megnyitotta s összes erejét együtt tartván, legelőbb is Silistriának indult; mert ezen nagy s a Török birodalom legerősebb várának bevételel elkerülhetlennek vélte, mielőtt a Balkán vidékére nyomulna.

Május végével Silistria körül a harmadik táborlatvonal is elkészült, az oroszok aknái már több helyütt rést vetettek, mire junius 8-dikán a várőrség megadta magát.

Ezalatt Resehid pasa, ki most Hussein helyébe lépett, 100,000 embert gyűjtött össze és Sumla környékén s Paravodinái seregét állandóságba helyezte. Diebitsch orosz tábornok azonban Marásnál Paravodi és Sumla közé nyomult, a török sereget megtámadta s július 12-ikén döntő eredményű ütközetben megverte. Sumla várát nem ostromolta, hanem a török sereget megkerülve, Missivrire és Burgasra nyomult, itt az orosz hajó-

haddal összeköttetést eszközölt, azután Aiclosra indult s innét egész hadával a Balkán hegyeken átkelt.

Reschid pasa e módon az orosz sereg háta mögött maradván, utána indult s július 24-dikén Aidosnál hátsapatait teljes erővel megtámadta. Erre azonban az oroszok jobb szárnya Rüdiger tábornok alatta törököt oldalt, derékhada pedig arczagban támadta meg s olyannyira szétverte, hogy Reschid a Balkán túlsó oldalára hátrálni kényszerült.

Diebitsch e győzelem után Adrianopol, az európai török birodalom második, fővárosa felé nyomult; Scheremetiew tábornokot pedig egy hadosztálylyal a Balkán hegylánca alján délnek, arczczal a hegység felé állította fel azon parancscsal, hogy, míg a főszereg Adrianopol felé halad, addig ő a hátukban álló törököt, szem alatt tartsa.

Reschid eleinte csak Halif pasát küldte az oroszok után. Ez meg is támadta Scheremetiew seregét, de az oroszok üt visszaverték.

Erre Reschid szerencsését még egyszer megkísérelendő, egész seregét Diebitsch után indította, ez azonban most visszafordult és Scheremetiewvel egyesülve, Selimnónál a Balkán déli lojtójön foglalt állást.

Reschid augusztus 12-ikén csakugyan csatára kelt, de makacs és véres harcz után ismét tetemes vereséget szenvedett, s így az orosz sereg előtt most már nem csak Adrianopol, de Konstantinápoly felé is szabadon

állván az út, Diebitsch augusztus 19-ikén az előbb emiített város előtt megjelent, mely minden védelem nélkül remülten adta meg magát. — Az orosz fővezér pedig más nap seregével e városba bevonult.

Most azonban az európai nagyhatalmak — de különösen az angol és osztrák kormány, melyeket a keleti ügyek közelebbről érdekeltek — közbe vetették magukat, mire rövid fegyverszünet s ezalatt folyt tanácskozások után szeptember 14-dikén az adrianopoli béke létre jött.

Az orosz kormány az európai nagyhatalmaknak e közbenjárását, úgy látszik, titkosan maga is óhajtotta, mert további előnyomulásának sikerében nem nagyon bízhatott. Serege részint a csatákban szenvedett veszteségek, részint járványos betegségek által annyira leapadt, hogy Diebitschnek Adrianopolban már csak 30,000 embere állott fegyver alatt s Paskewitschnek is — ki, mint látni fogjuk, eddig ügyes hadműködései által Asiában roppant eredményeket vívott ki — körülményei igen nehezbühlni kezdettek.

Az orosz kormány tehát ennek folytán nem mérvén a török birodalom török lakóit a végső fanatismusig felizgatni: megelégedett a háború eddigi eredményeivel s annál örömelebb egyezett a békekötésbe, minthogy birodalma általa több gazdag tartományyal gyarapodott.

Míg Diebitsch az európai harcszínintéren oly kedvező hadjáratot viselt, azalatt Paskewitsch sem műkö-

dött kevesebb sikerrel. Neki, ha a nyert erőszaporítást mind ide számítjuk is, nem volt több 20,000 rendes katonájánál, míg a török kormány azon veszteségeket, melyeket múlt évben Ásiában szenvedett, helyreépíteni erősen készülvén, Hadzsi Sales és Haki pasa alatt 200,000 embert állított fel, mely seregből 80,000 ember Erzerumnál volt összpontosítva.

Paskewitsch a szemben álló hadak roppant különbségét átlátván minden módon arra törekedett, hogy a Kurdokat, Grúzia, Imeretia és Mingrelia lakóit az oroszok részére csalja, mi ügyes diplomatai fogások, Ígéretes és megvesztegetések által, főleg a főnökök és papok körében annyira sikerült is, hogy nem csak a népfelkelés egyes csapatai melléje álltak, de négy török sor-lovasezred is átpártolt, mely utóbbiaknak leginkább az összeköttetések fentartása, valamint a portyázás és ezirkálás körüli fáradtságos szolgálatokban nagy hasznát vette.

A török vezérek leginkább Aehalzich elestét fájalták, a miért is február elején Achmed bey, a hadzárok főnöke, seregét e vár alá vezette s az ostromot azonnal megkezdte.

Paskewitsch erről értesülvén, a várórség segítségére Burtzoff tábornokot küldte, ki is a bordsehomei szoroson keresztül oly ügyesen és váratlanul nyomult az ostromlók oldalába, hogy ezek a rögtöni és váratlan támadásra rémülten futottak szét.

Egy másik hadoszlopot pedig ezalatt Hesse orosz tábornok egyenesen a hadzárók földére vezetett, mi által Achmed bey országának védelmére haza sietni kényszerült. Paskewitsch most e részen a veszélyt elhárítva vélvén, május elején Murawieif tábornok alatt Achalkalakinál 12,000 embert vont össze, Pankratieff-nek pedig utasítást adott, hogy Kara felé nyomuljon. A fővezér maga Adraganra ment, de itt megtudván, hogy a Seraskier Erzerumot odahagyva, Karsra akar törni, rögtön ide sietett s június 1-én meg is érkezett. Karstól nyugotnak a suganlugai hegyláncz keleti oldalán Kotanly falu mellett azután összes seregét összpontosította, Burtzoff tábornokot is magához csatolta, illetőleg Achalzichról Kotanly alá parancsolta, úgy, hogy e módon serege 14,000 gyalog-, 5000 lovas- és 70 ágyúból állt.

Ezen erővel Paskewitsch támadó hadászatra áttérvén, elhatározta, hogy legelőbb is Erzerumra nyomul. Kotanly vidékéről Erzerum felé asuganlugai li egy ekén át két út vezet: az északi Bárdiig, Kainly, Saginn és Scvinn helységeken, a délnek eső pedig Millidüz-, Meudzsigert- és Chorassonon visz keresztül. E két út azután a hegységen túl Köprikoinál ismét egybefut.

A délnek eső utat Haki pasa Millidüznél 30,000 emberrel védte s oly erős állodásban volt, hogy őt arczagban támadni lehetlen levén, Paskewitsch inkább az északi irton készült előre nyomulni s csak Burtzoff

tábornokot küldte 2000 emberről csekély sereggel a délnek eső útra Haki pasa ellen azon feladattal, hogy ott a törököket folytonos tüntetések által nyugtalanítsa s táborukban tartóztassa. Az orosz fővezér maga, serege zömével, Bardusz felé indult; június 14-dikén e város keleti részén egy mély völgyben táborát ütött s 15. s 16-dikán helyben maradván Hali pasa millidüzi táborának szemmel tartása végett kisebb csapatokat küldött ki. — 17-dikén Osman pasára rontott ki Bardusz városát védte s ezt visszavervén 18-kán Kainlyra nyomult, itt egy másik török csapatot, melylyel ezalatt Osman csatlakozott, szintén szétvert s Saginnra ment, hol a seraskier Hadzsi Salesch pasa 60,000 emberrel állott.

Itt legelőbb is a törökök táborát erős ágyáútegeivel oldalban támadta, hosszas és heves tüzelés által zavarba hozta s azután gyalog és lovas osztályait arczagban rohamra küldötte. A seraskier tökéletesen megveretvén Sewinnre hátrált; Paskewitsch azonban seregét folytonosan üldözte s 20-án Sewinnél. utolérve újra megtámadta, teljesen szétverte és összes táborszerreit elfoglalta.

Az orosz sereg most már Haki pasa hátában állott. Paskewitsch egy perczig sem nyugodott, hanem apása seregét 21-dikén Millidüznél megtámadta, heves csatában egészen szétriasztotta, melyben Haki pasa elesett, serege pedig vad futásban Araxesre menekült. Ezután az orosz fővezér 23-dikán Köprikoira nyomult előcsa-

patait Hassai i Kalchra küldte s innét Erzerumot, Emvan fővárosát, megadásra szólította fel. A város előljárói csakugyan ki is jöttek az oroszok táborába, hol ókét a fővezér fényes ajándékokkal és jövőjök iránti jótállással arra bírta, hogy megígértek, miszerint a lakókat a város átadására rá fogják venni. Paskewitseh ezután seregét rögtön megindította s hogy felszólításának annál több nyomatékot adjon, Erzerum falai alá vezette, mire a lakosság megrémülvén, 26-án a várost csakugyan átadta s az orosz sereg még ugyanaz nap bevonult. Most Erzerumban azonnal orosz kormányshéket állított fel; az előljáróság hódolatát elfogadta s erős helyőrséget hagyván vissza, Trapezunt felé indult. Útközben Baibart és Chuis városokat elfoglalta, Charnál Osman pasát, a ki itt az ellentállást még egyszer megkísérlé, újra megverte s már Trapezuntra akart törni, midőn hírére vévén, hogy hátában Achalzichnál nyugtalanságok törtek ki, hogy a Wan tartománybeli pasa Bajazeth felé nyomul s hogy a seraskier Erzerum körül újra sereget gyűjt: mindezek folytán Trapezuntot illető tervével felhagyott s Achalzich felé egy külön csapatot küldvén, főseregével Erzerumra ment vissza.

A wani pasa ezalatt Bajazeth elfoglalására csakugyan kísérletet tőn, de az ottani orosz parancsnok Pepoff üt véresen verte visszás így ismét tartományába húzódni kényszerült; mielőtt pedig a seraskier újan gyűjtött seregével Erzerum felé megindulhatott volna

az adrianopoli békekötés a háborúnak Asiában is végét, vetett, mely békekötés következtében az oroszok Erzerumot megtartották.

E hadjárat is igazolja azon állításunkat, hogy merész és rögtöni támadások többnyire sikeresek, de legkivált, ha ügyes, bátor és tapintatos hadvezér áll a sereg élén, s hogy az első győzelem, ha teljesen felhasználjuk és minden telhető módon kizsákmányoljuk, a győztes sereget lelkesíti, míg a vereség és hátrálás a legyőzöttet elkedvetleníti.

Paskewitsch alig 20,000emberrel egy igen messze terjedő s több mint 150,000 ember által védett területet nem csak elfoglalt, de meg is tartott s a fanatikus muzulmán népet oly rémülésbe tudta hozni, hogy, bár fellazításukra a törökök részéről több kísérlet történt, a lakosok az új orosz kormányközegeket, hol Paske-witsch ilyeneket felállított, mindenütt békével túrték.

Negyedik szakasz.

A lengyel háború 1831-ik évben.

1831. év novemberhó 29-dikén Lengyelország fővárosában az orosz uralom ellen heves lázadás tört ki.

E lázadás mindinkább általánossá lévén, az egész országra kiterjedt úgy, hogy december közepéig a lengyel határok közt tanyázó orosz hadak az országból kitakarodni kénytelenek voltak.

A rögtön megalakult ideiglenes kormány kiáltványt bocsátott közre, mely Lengyelország függetlenségét kimondta. Békés kiegyenlítésnek minden reménye elveszett s az egész dolog csakhamar fegyveres fellépésre vezetett.

A lengyel nemzeti sereg az országban tanyázott s így az ideiglenes forradalmi kormánynak 40,000 rendes és mindennel kellőleg felszerelt katonája állt talpon. Ezenkívül a forradalom első napjaiban mindjárt 10 honvéd zászlóalj s ugyannyi lovas század alakúit és a már meglevő 10 ágyúüteg is 5 újjal szaporodott.

Az egész hadsereg négy gyalog hadosztályba soroztatott, melyek mindegyike 12 zászlóaljból állt; a

lovasság pedig három-háromezer emberből álló öt hadosztályt képezett.

Fővezérré a kormány Chlopicki tábornokot nevezte ki, de ez roszalván a forradalmi párt túlcsapongásait, nemsokára leköszönt s helyét a népszerű, de gyenge Radziwill herczegnek hagyta.

A hadosztályok parancsnokságát Krukowiecki, Zymierski, Skrzyniecki és Zsembek a tábornokvezetését pedig mint tábornoki főnök a tevékeny és lángeszű Prondzinski tábornok vette át.

Az orosz sereg a távol tartományokból a lengyel határokra parancsolva, csak februárlió elején gyűlt összes 100,000 emberből állván szintén négy hadtestre oszlott.

A főszereg Rosen és Pahlen tábornokok alatt — 50,000 ember — Bialistoknál állott s ennek a 24,000 emberről testőrség Constantán nagyherczeg parancsa alatt tartalékolva szolgált.

Schachofrskoi tábornok a főszereg jobb szárnyán 15,000 gránátossal Kownónál, Witt pedig a bal szárnyon 10,000lovassal a Bug vize mellett táborozott. Az előbb említett gránátos hadosztály s a főszereg közt az összekötötést Manderstem tábornok 4000 emberre tartotta fenn.

Ezen összes serei!, melv a Bug alsó vidékén volt elhelyezve, mint már mondtuk, 100,000 emberre rúgott s Diebitsch tábornok fővezérlete alatt állt.

A déli részen Brzesc-Litewski váránál Anrep tábornok állott 10,000 lovassal, míg Gaismar gyaloghadosztálya Wlodawa, Kreutz hadosztálya pedig üst-lug körül volt elhelyezve.

Ezen állodásaikból indultak meg az orosz seregek február 5-dikén Lengyelország felé. A főszereg 8-dikán a Narew vizén fekvő Lomza várostól egész a Bug partjáiig, Nur városáig terjedt; 11-dikén pedig balra fordulván, Brokra indult és itt, mint szintén Nuruál a Bug folyón átkelt. Átkelése után az egész sereg Varsónak fordult s Liwiec és Kostrzyn városokat megszállta.

A jobb szárny nyal ezalatt Rosenberg tábornok az északi főúton Drochiezyn és Dobra felé, a ballal Pahlen a déli úton Brzescről Minsk felé indult Prágának. Eze"ket Witt a lovassággal követte, míg Constantin nagyherceg a testőrséggel Siedlce felől nyomult előre.

Schachoffskoi külön rendeletet kapott, hogy Mandersternelegyesüljön s aNarew mentében lefelé vonulván, a Bug északi vidékéről az ellenséges csapatokat lelűzze.

A lengyel sereg Varsó előtt félkörben volt felállítva: a jobb szárnyát Kalusznynnál Zymirski képezte s előcsapatait a Liwiec folyóig tolta; a középben Szkrzywiecki állott Dobránál, míg Krukowiecki Sieroknál és Zegrzenél a Bialystok és Kowno felé vezető utakat tartotta figyelem alatt.

Zsembek hadosztálya mint tartalék Varsó környékén maradt.

A fenn leírt elhelyezésben várta tehát a lengyel sereg Diebitsch támadását.

A Viszla folyó bal partján ezalatt Klicki lengyel tábornok új zászlóaljkat gyűjtött és szervezett, melyek csak részben voltak lőfegyverekkel ellátva, nagyobbáni kaszákat használtak s rendeltetésük az volt, hogy majd annak idején erős tartalékot képezzenek. Azonban a sors égy akarta, hogy ép ezen új s még csak alakuló félben levő zászlóaljak jussanak az oroszokkal legelőbb is összeütközésbe. Gaismar orosz tábornok ugyanis, mint már említettük, a déli határon Wladowánál állott és most Diebitschtől rendeletet vett, hogy sietve fölfelé húzódjék s a lengyel sereg bal szárnyát figyelemben tartsa. A nevezett tábornok ennek folytán Lukowról Sieroezynnak indáit, miről Klicki értesülvén, Dewernicki tábornokot az újan szervezett seregből 4000 lovasval a Viszi a jobb partjára átküldte, ki is Stoczeknél Gaismar seregére bukkant, ezt azonnal megtámadta s szét is szalasztotta.

Az orosz főszereg február 16-dikán a Liwiec folyó környékén maradt; 17-kén Prága felé indáit s 18-kán Pahlen Kaluszynnál Zymirskivel, Rosen pedig Dobránál Skrzynieckivel találkozván, a két lengyel tábornok rövid ellentállás után Grochow irányában Wawra húzódott vissza.

Chlopicki, a ki eddig tanácsadó képen a főparancsnok Radziwill herceg mellett maradt, most Zsembek hadosztályát 19-dikén varsói állodásából rögtön előre küldte s míg Zymirski hadosztályát a kaluszyni úton keresztben állította fel, addig Zsembek az erdőből kibontakozó Pfthlent támadta meg. Krukowiecki Zymirskitől balra Wygodánál foglalt állodást, Skrzyniecki pedig, kinek hadosztálya Dobránál némi veszteséget szenvedett, tartalék gyanánt a grochowi erdő előtt állíttatott fel.

Pahlen seregét, midőn ez a wawri erdőből kibontakozott, Zsembek visszaverte; de az orosz ezredek egymásután a síkra kiérvén, mindig szaporodtak, úgy hogy Pahlen nemsokára több és több tért nyert s lóra után, mikor Rosen is Dobra felől megérkezvén, Zsembeket és Zymirskit egyszerre oldalban támadta: a két lengyel hadosztály jóllehet ugyan a legnagyobb rendben — Grochowra hátrálni kényszerült.

Krukowiecki az előrenyomuló Pahlen által fenyegetve, jobb szárnyán Wygodót nem tarthatta s így e helyet odahagyván, szintén Grochow felé hátrált, Rosen pedig ezalatt a két lennel hadosztályt követve, a grochowi erdőig hatolt; de itt Skrzyniecki ágyúinak jól irányzott lövéseivel találkozván, Wawra kényszerült hátrálni s most a beálló est a csatának véget vetett.

Ezen első komolyabb összeütközés alkalmával

kiviláglott, hogy a lengyelek makacsul megállanak s jól harcolnak; mert bár a túlnyomó erőnek engedtek isjgroehowi állodásukat mindemellett megtartották. Diebitsch, a ki eddig azon véleményben volt, hogy a lengyelek lehangolására csupán megjelenése is több lesz az *elégnél*: most átlátván, mennyire csalatkozott, fontolóra vette a dolgot s 20-ikán a esatázást nem folytatta, hanem inkább Puhlen és Rosen hadtesteit az erdő előtt Wawrnál felállítván, a testőrséget várta be. Ezután Schachoffskoinak parancsot küldött, hogy sietve Nieporentre húzódjék s midőn 6' majd a lengyel sereget Grochownál megtámadja, Varsó és az ellenség állodása közé tolakodván, ez utóbbit hátulról támadja meg.

Schachoffskoi ennek folytán 23-dikán Zegrénél a Bug folyón átkelt s 24-dikén Nieporentre nyomult,hol a Jankowski lengyel tábornok parancsa alatt felállított csapatokat visszaverte. 24-dikén délután pedig Bialolenkáig érkezett s e falut, melyet a lengyelek szálltak volt meg, rohammal bevévén, az éjre fektanyakba helyezte el seregét.

25-dikén reggel Chlopicki azonnal Krukowiecki egész hadosztályát Bialolenka visszafoglalására küldte, minthogy e helyet, mely a lengyel sereg hátrálati vonalán feküdt, semmi áron sem lehetett az oroszok hatalmában hagyni. Krukowiecki már reggeli 8 órakor támadta meg Schachoffskoit, a ki hősieles ellentállás után

a falut elhagyni kényszerült s Marki felé indult, hogy Diebitsch főserégével egyesülhessen. Diebitsch azonban wawri és wygodai állodásából az ágyúmorajt hallván, hogy alvezérét cserben ne hagyja, seregét nem sokára 8 óra után Grochow felé indította.

Rosen Wygodánál a jobb, Pahlen a bal szárnyon, a testőrség pedig tartalékban állott.

Schachoffskoi, kit — mint már említők Krukowiecki Bialolenkánál megtámadott, 10,000 emberrnyi seregével e helyet makacsul tartotta. A lengyel seregből itt 12,000 ember, tehát az egész sereg negyedrésze volt elfoglalva, míg a többi úgy volt elhelyezve, hogy a varsói országúton keresztben Zsembek állott arczvonalá előtt négy ágyúüteggel; a bal szárnyon a grochowi erdőt Zymirski tartotta; a második csatarendet pedig Skrzyniecki képezte. Az egész csatarendnek, mely Kawenezynig terjedt, tartalékul Lubienski tábornok lovas hadosztálya szolgált, míg Uminski a többi lovas hadosztályal a bal szárnyat fedte.

A lengyelek összes: ereje gyalogság, lovasság és tüzérség együtt, Krukowieckit ide nem számítva, 44,000 emberre rágott, míg Diebitsch serege Schachoffskoi hadosztályán kívül 60,000 emberből állt s tüzérsége is jóval számosabb volt a lengyelekénél.

Kosén tábornok előre parancsot kapott, hogy a grochowi erdőt foglalja el, mely célra Pahlen hadtestéből 8 zászlóalj erősítést nyervén, 9 órakor Zymirskit

megtámadta. A támadás minden hadászati kiszámítás nélkül, csapatonként, egyenesen arczagba volt intézve s eleinte csupán Zymirski, később Skrzyniecki összes zászlóaljai állottak ellene. A csata változó szerencsével folyt, úgy hogy egyszer-másszor a lengyelek is támadásra mentek át s az oroszokat hősiesen visszaverték. — 2 $\frac{1}{2}$. órakor Diebitsch a testőrséget az erdő bal oldalának indította, minek folytán most a lengyelek már eleve kiszemelt második állomásukba húzódván, ebben ismét 4 óráig megmaradtak. Ekkor az oroszok tartalék útegei előre vágattak s rémítő tüzelést kezdtek; ugyanekkor pedig lovas tartalékjuk is a lengyelek bal szárnyát megkerülve, Grochow és Prága közé nyomult.

Chlopicki nehéz sebet kapván a csatatérről elvitetett s Hadziwiül herczeg lélekjelenlétét vesztvé, rendelleteket többé nem adott. Most Skrzyniecki vette át a sereg vezényletét, az orosz lovasság ellen tömegeket állított, az ágyúkat vissza parancsolta s Prága előtt újra felállítva, itt fogadta velök az előre nyomuló oroszokat. — S csupán Skrzyniecki ezen erélyes és gyors intézkedéseinek volt köszönhető, hogy a lengyelek a prágai hídon minden veszteség nélkül a Vízla bal partjára átkelhettek s még a jobb parton álló hídfőt is hatalmukban tarthatták.

A lengyelek ezen ütközetben tízezer — az oroszok tizenkétezer embert vesztek.

Diebitsch több napig tétovázván, végre csakugyan át akart kelni a Viszla bal partjára, hogy ott a lengyeleket Varsó előtt megtámadja: de e szándékától mégis nemsokára elállott, minthogy magát új csatára elég erősnek nem hitte, s csupán a prágai hídfő ostromlására tétetett készüléteket, míg seregét ezalatt megyetanyákra szállásolta, hogy az útban levő erősítéseket bevárja.

Dwernicki lengyel lovas tábornok eközben könnyű röphadával Podoliába rontott s Kreutz orosz tábornokot visszavervén, Lublinig nyomult előre, mit Diebitsch megtudván, Toll tábornok főnököt Witt lovas hadosztályával Kreutz tábornok segítségére küldte, ki először Dwernicki, látván, hogy túlnyomó erővel áll szemközt, Zamosc várába menekült.

E közben a, főseregnek várt erősítései megérkeztek; Mihály nagyherczug 20,000 testőrt hozott s Ostrolenkánál ütötte fel táborát; Sacken tábornok 6000 emberből álló hadosztályával Makowra jött, II. Pahlen pedig a 2-ik hadtesttel kelet felől Brzesc-Litewski vára alá vonult. Ilyenformán kiegészített seregével Diebitsch most már eltökélte, hogy a támadó működést újra megkezdi s Varsó felett a Wieprz torkolatánál hidat vevén, a Viszla bal partjára átkel. Főhadiszállását ezután Rykire tette át s 60,000 emberrel a Wieprz alvidékére vonult, csupán Rosen tábornokot hagyván Prága előtt, hogy a hídfőt ostromolja.

A fegyverek öt héti nyugvása alatt a lengyelek is újra szervezték s újan alakított zászlóaljakkal saporították seregüket. Az oroszok tétlensége őket felbátorította, s Prondzynski ezalatt támadási tervet dolgozott ki, mely szerint majd leelőbb is összes erejükkel Rosenre rontanak, ezt Siedleére verik, innét a Narew folyó mellett Mihály herczeg parancsa alatt álló testőrséget támadják meg s ha ezt is megverték, akkor Diebitschet keresik fel.

Marczius 31-dikén az összes lengyel sereg Varsóból megindult; a prágai hídon átkelvén, Gaismarról Wawrnál megverte, azután Rosen seregére rontott, melyet Dembewielkinél tökéletesen szétriasztván, Kaluszynra hátrálni kényszerített. Skrzyniecky azonban, kiRadziwill helyébe fővezérré neveztetett ki, a helyett, hogy Rosen t mindjárt üldözőbe véve, tökéletesen tönkretette volna: csak április 2-dikán ment utána s így ez zavaratlanú Kostrzynra húzóhatott. Az orosz sereg itt ismét megállt, de Skrzyniecki, féltvén jobb szárnyát, melyhez az ellenséges fősereg igen közel állott, nem mert odább menni s bár mennyire biztatta is őt Prondzynski, mindig attól tartván, hogy ha előbbre hatol, Diebitsch majd hátmögét támadja meg: csupán figyelő állodást foglalt Kostrzynskinél, Prondzynskinek azonban megengedte, hogy Rosent tovább Siedlece felé üldözze.

Rosen az üldöző sereg elől Muhawiecre hátrált.

Diebitsch Rosen vereségéről értesülvén, april 9-én állandóságát a Wieprz alvidékén odahagyta és azon feltétellel, hogy Skrzynieckit majd oldalkanyarodással bekeríti, Lukow felé Sidicére ment s itt Rosennel egyesült; de most sem léphetett fel hatálylyal, mert ezalatt Litvániában nagy lázadás támadt s Dwernicki már Volhyniába készült betörni.

Skrzyniecki szintén nem mozdult, és így a szemközt álló két főereg ismét fegyverszünetet tartott, csupán oldalcsapataik adván egy ideig úgyszólván életet a harcznak.

A tevékeny és vállalkozó szellemű Dwernicki april 4-dikén Zamoscból csakugyan kitört s Volhynia felé indult; 10-én Krylownál a Bug vizén átkelt s Rüdiger tábornokot, a ki csak csekély erővel állott ellene, Krasnoesra a Styr folyó jobb partjára nyomta. Azon igyekezete azonban, hogy a felkelést minél inkább terjeszsze s minél hevesebbre szítsa, a nép csekély hajlama' miatt nem sikerült, minek folytán Volhyniát odahagyván, seregét Podoliába vezette s a Styr folyót april 9-dikén átlépvén, Radzilowra nyomóit. Most azonban Rüdiger erősítést nyervén, utána indult s Lulicicnél seregét megtámadván, az osztrák határokon át Gallieziába nyomta, hol Dwernicki lefegyvereztetett s 4000 emberről álló seregével osztrák fogolylyá lőn.

Egy másik oldalon ezalatt Sierawski lengyel tábornok, a ki a felső Viszla bal partján figyelő álló-

dásban maradt, értesülvén Rosen megveretéséről s Dwernickinek Volhyniába indulásáról, Kreutz tábornok ellen irányozta működését. 15-dikén a Viszla jobb partjára Josefownál átkelt, innét Oszolére és Wronowra nyomult, de Kreutz ezalatt Diebitschtől segítséget nyervén, Lublinról eléje sietett, Kazimierznál 18-dikán megtámadta, szétszalasztotta s ismét a Viszla bal partjára hátrálni kényszeríté, mi Sierawskinak szerencsésen sikerült is.

Chrzanowski, kit Skrzyniecki saját főtáborából Dwernicki segítségére küldött, szintén Volhyniába akart nyomulni; de Diebitsch ezt megtudván, Fasirosz tábornokot utána küldte, mire Chrzanowski Fasi s a szemközt jövő Kreutz tábornok serege közé szorulván s april 26-dikán a Wieprz folyó mellett Lubartownál előlről is, hátulról is egyszerre megtámadtatván, csak makacs ellentállás és valóban hősiesség után volt képes Kreutz csapatain keresztül rontani és Zamosc várába menekülni.

Diebitsch, miután itt ismét két heti szünetet tartott volna, végre eltökélte, hogy a lengyel sereget megkerüli s Varsóval fennálló összeköttetését elvágja. Ennek folytán april 24-dikén legelőbb is balra Minsk felé vonult, hogy Skrzyniecki jobb szárnyát megkerülje, de ez kémjeitől az oroszok terve felől jelentést kapván, nem tartotta tanácsosnak Diebitsch oldalmenetét bevarni, hanem koztrzyni állodását odahagyván, seregét,

Minskre vezette s mikor Diebitsch tervét e módon meghíusulva látta,előbbi állodását foglalta el és Skrzynecki is ismét Kostrzyn alá tért vissza.

Így maradt azután e két sereg egymással szemközt egész május 12-dikeig. Ekkor azonban Skrzyniecki, kinek a lengyel kormány nem eléggé erélyes felléptét rosztalta, el tökélé, hogy azonnal támadó működésre tér át, s Uminskit (12,000 emberre) visszahagyván, még ugyancsak 12-dikén éjjel 75,000 emberrel táborából megindult s lefelőbb is a Narew folyó partján Sniadownál álló orosz testőrség ellen intézte támadását. 13-dikán Sierockra érkezett, de itt erejét megosztván, 12,000 embert Lubinski parancsa alatt Nurra küldött, hogy e csapat innét Diebitsch főszeregét tartsa szemmel, Dembinskit pedig 6000 emberrel balra Ostrolenka felé indította, hogy Saeken tábornokkal farkasszemet nézzen. Középhadával egyenesen Sniadowra nyomult; 16-ikán az oroszok előcsapatait megtámadta; 17-dikén szintén előre nyomult, de az orosz testőrséget csatarendben találván, saját vállalata elő úgy visszaremült, hogy e napon nem támadott, hanem bal szárnyától Ostrolenka felől a híreket bevárván, csupán Gielgud tábornokot küldte Saeken elé, mi által serege ismét jóval gyengébbé lett.

Mihály nagy berezeg 18-dikán megtudván, hogy a lengyelek Nurt megszállták s így ő Diebitschtől elszakasztva, tökéletesen elszigetelten áll: jónak vélte

seregét visszavonni s Tokezynnál a Narew jobb partjára átkelni, minek folytán Skrzyniecki, midőn másnap csakugyan támadott, már csupán az oroszok bátcsapatait érte el Tokezynnál.

Dembinski és Gielgud Saekennel szintén nem *találkozhattak*, mert mire Lomzát elérték, Sacken már azalatt Stavieskire húzódott.

Az ostrolenkai ütközet.

Bár Mihály nagyherczeg szorult helyzetéről Diebitschet azonnal tudósította, ez, jóllehet serege egyenes támadásra elég erős lett volna, mégsem indáit a legközelebb vonalon Ostrolenkára, hogy Skrzynieckit két tűz — t. i. saját és a nagyherczeg serege közé szorítsa, hanem megfoghatlanul mindenütt a legnagyobb óvatossággal, úgyszólván félénken lépett fel, mi által azon gyanúra adott okot, hogy a lengyelek pártjához szít. Pahlent Uminski ellen Kostrzyniél vissza hagyván, 19-dikén nagy kerülőkkel a felső Búgra ment s Graniánál e folyón átkelvén, Wyaoko-Massovvieckire indult, hol 24-dikén megérkezett.

Lubienski lengyel tábornok, ki a Nurnál volt felállítva, Diebitsch közeledtéről értesülvén, állodását rögtön odahagyta Soyzewe felé Skrzynieekihez húzódott, míg ez megtudván, hogy Diebitsch a Bug folyón átkelt, Tokczyuról seregét Ostrolenkára vezette, hol Lubienskivel egyesülvén, 26-ikán a Karew folyt) jobb partjára átkelt.

A nagyherczeg a lengyel sereget 25-én Sniadow

irányában követte. Diebitsch is utána ment s még ugyanaz nap Pyski és Nadbory alá érkezett.

26-dikán Diebitsch Lubienskit, a ki Ostrolenka védelmére a Narew bal partján maradt, délelőtt 9 óra-kor megtámadta. A lengyel sereg elszántan s hősiesen védte magát, de elvégre a túlnyomó erőnek engedni kénytelen levén, ép úgy az állandó, mint a most készült hajóhídon a túlpartra kelt át.

Néhány orosz zászlóalj a lengyelekkel egyszerre nyomult a hídnak s minthogy a folyó délnek esü kanyarulatánál felállított 30 löveges ágyúüteg tüzelése a felkelőket a hidak lerombolásában gátolta: ennek folytán az orosz sereg legnagyobb része szintén a jobb partra kelvén, a varsói országút magas töltését elfoglalta.

Skrzyniecky nem várván az oroszok rögtöni támadását, seregét azonnal rendbe nem szedte, Dembinski pedig és Gielgud Lomzárói ide sietve, csapatonként érkeztek a csatatérre, úgy, hogy mire a hátulsó ezredek csatába szállhattak, az elsők már tökéletesen szét voltak verve.

Az oroszok a város északi részén is állítottak fel egy erős üteget s így a lengyelek két oldalról keresztűzbe jutottak.

Skrzyniecki a helyett, hogy rendes visszavonulást parancsolt volna, az egymásután átkelő orosz csapatokra kétségbeesett támadásokat intézett s a vizén min-

den erővel vissza akarta űzni, de ez sehogy sem sikerült s miután egy dandárt a másik után tűzbe vezetve, már minden erejét kimerítette: végre roppant veszteséggel hátrálni s Zsegrére és Varsóra visszavonulni kényszerült. A hátrálás eleinte meglehetősen rendben, de végre a legvadabb futásban történt.

Dembinski és Gielgud a fősereggel már nem *egyesülhetvén*, Lithvánia felé hátráltak, míg a főserég Varsót a legnagyobb rendetlenségben 7-dikén érte el.

A lengyelek vesztesége az ostrolenkai gyásznapon 10,000, az oroszoké 4000 holtból és sebesültből állott.

Ha Diebitsch ezen válságos csata és győzelem után a teljesen megvert és lehangolt lengyel sereget űzőbe veszi, úgy az egész háborúnak könnyű szerével véget vethetett volna; de ő ezt most sem tette, hanem seregét a Bug és Narew közt megyetanyákra szállásolta, főhadiszállását pedig Wkra tette át, s itt június 9-dikén rögtön meghalálózván, a főparancsnokságot ideiglenesen Toll tábornoki főnök vette át, ki azonban, minthogy később a kormány főparancsnokká Paskewitschet nevezte ki, újólág támadni nem akart s csak készületeket tett, hogy Varsón alul a porosz határ felé Ősieknél a Viszlán átkelhessen.

Ezen, a lengyelekre nézve kedvező hadszünet Skrzynieckinek időt engedett serege újra szervezésére s a lengyelekben, kik már minden reményükkel felhagytak, új erőt s bátorságot élesztett. Skrzyniecki

seregét csakugyan 50,000 emberre szaporította s 4 gyalog és 3 lovas hadosztályra osztotta. A gyalog hadosztályokat Rybinski, Malachowski, Mühlberg és Sierawski, a lovasokat Jagmin, Turno és Skrzyniecki vezérlették. E főerőn kívül pedig, mely Varsó előtt volt elhelyezve, még Romarino egy hadosztálylyal a Vízla felvidékén állott, Chrzanowski Zamosc várát tartotta, míg Dembinski és Gielgud Lithvánia felé nyomultak.

A *lengyel* forradalmi párt által szorítva, hogy Diebitsch halálát s az orosz sereg tétlenségét felhasználja, Skrzyniecki támadásra szánta el magát; tudván azonban, hogy arczban támadásra serege nem elég erős: a Rosen és Kreutz tábornokok alatt a Bug déli vidékén állomásozó orosz hadak ellen oldalmozdulatokat kísérelt. Június 14-dikén Kostrzyn felé indult, Romarinót a Vízla felső vidékére küldte s Chrzanowskinak parancsot adott, hogy Zamosc várából kirontván Romarinóval egyesüljön.

E támadási terv azonban tökéletesen meghiúsult, mert Romarinót Rüdiger Rudziskónál megverte; Toll, az oroszok ideiglenes fővezére, midőn megtudta, hogy Skrzyniecki indulóban van, az alsó Bug felé egész seregével oldalmozdulatot tett, mire Skrzyniecki megijedvén, rögtön varsói állodásába tért vissza; Chrzanowski pedig Romarino vereségéről értesülvén, a várba ismét visszament.

Paskewitsch június 25-dikén az orosz seregnél

megérkezvén, azonnal erélyes kézzel ragadta meg a fővezéri pálczát; az élelmezést illetőleg szigorú rendeleteket adott ki; a Viszlán átkelésre az előkészületeket sietette s egész seregét Osieknél és Pultusknál vonta össze, csupán 1000 embert hagyván Kosirzynnál Mnrawiew tábornok alatt, s Golowin tábornokot rendelve 8000 emberrel Kaluszyn vidékére, hogy a Varsónál álló lengyel főserg ellen tüntetéseket tegyen s így ennek figyelmét a Visztulán majd átkelő orosz hadtól elvonja.

Golowin feladatának sok ügyességgel és erélyesen felelt meg: kisebb támadások által Skrzynieckit arra bírta, hogy ez ellene 20,000 embert küldött, mely túlnyomó ellenséges erővel két ízben is csatába bocsátkozott.

Paskewitsch, ki ezalatt seregét Pultuskról Plockra vezette, innét 18-dikán Osiesk elé érkezett s 19. 20. és 21-dikén már összes seregen Viszlán átkelt. Hogy azonban összeköttetését a beltartomány okkal meg ne szakaszsa, ezen okból nem csak Osieknél de Ostrolenkánál is csapatokat állított fel, melyekkel e helyeket, mint szintén Bialistokot és Grodnót is megszállva tartotta.

Ezalatt Gielgnd és Dembinski Lithvánia fellazítására még egy kísérletet tettek. Az ostrolenkai ütközet óta a Skrzyniecki seregétől el levén szakasztva, most északnak indultak; május 23-dikán Grajevónál Saeken tábornokot szétverték és Kownóra nyomták, honnét öt

üldözve, egész Ponarviff nyomultak előre. Itt azonban a szerep megfordult, mert Sacken Wilnáról tetemes erőszaporítást nyervén, a két lengyel tábornokot megtámadta, megverte és Dubissára vetette vissza, honnét — három részre szakadva — Chlopowski és Gielgud a porosz határok felé vonultak s midőn az oroszok által üldöztetvén, július 1-én és 2-kán e határokon átkeltek volna, lefegyvereztettek.

Szerencsésebb volt ezeknél Dembinski, mert ő 6000 emberrel előbb nyugatnak Poniewicre, azután délnek Swenciany és Mihaliszki felé húzódott s így ügyes oldalmozdulatok által az üldöző oroszokat tévútra vezetvén, július 23-dikán a Niemen bal partján Twijere érkezett. Innét Slonin és Wolkowisk között a bialowiczi síkságon átment, a Nuron átkélt s augusztus 3-dikán Varsóba vonult, hol — minthogy őt már elveszettnek hitték — diadallal fogadtatott.

Varsó ostroma és bevétele.

Paskewitsch, mint már említettük, ősieknél a Viszla bal partjára átkelven, augusztus 1-jén Bzurán át Lowitzra nyomult s ezen fő stratégiai pontot, melyet a lengyelek csak csekély erővel tartottak, minden nehézség nélkül elfoglalta.

Skrzyniecki, a helyett hogy seregét az oroszok bekövetkezendő fő ütése ellen öszpontosította volna, oldalcsapatokat küldött ki, melyek nem csak, mint már láttuk, szerencsétlenül jártak, de még serege számát tetemesen legalább 20 ezerrel — fogyasztották is.

Mikor az oroszok közeledtek, a varsói nép Skrzyniecki ellen zúgolódni kezdett, de maga a kormány is e tábornok határozatlan, tétovázó működését már rég megunván, őt most a fővezérségtől megfosztotta s helyébe a nemrég diadallal fogadott Dembinskit nevezte ki. Ez azonban szintén inkább védelmi állodást óhajtott foglalni s éppen nem tartá tanácsosnak a legszélső forradalmi párt azon kívánatát, hogy a sereg az oroszok oldalának forduljon és támadásra keljen.

A sereg maga is a legkedvezőbb hangulatban volt és nyílt csatát kívánt, de Dembinski ennek sem engedett.

sőt ellenkezőleg azt javasolta, hogy a kormány székét Modlinra tegye át, a seregből pedig 30,000 ember Skrzyniecki tábornok alatt a megerősített és sánczokkal körülvett főváros védelmére maradjon, míg a másik rész — szintén 30,000 ember — az ő saját vezérlete alatt a hadműködések ismét Litli várnába vigye át, hol, ha Varsó ezalatt el is esnék, felkelő seregek által időnként szaporítatva, a harczot folytassa.

A kormány, daczára annak, hogy Deinbinski Lithvánia felé már meg is indult, ezen tervet sem fogadta el; Varsóban pedig ezalatt általános lázadás törvén ki, Krukowieckit dictatorrá tették, Dembinskit a fővezérségtől megfosztották s a hadsereget Malachowskinak adták át.

Ez idő alatt Paskewitsch a fővárost minden oldalon tökéletesen bekerítette s 18-dikán serege zömével Naderzynnál állodást foglalván, Kreutz tábornok segítségével a lith várnai lázadást is végképen elnyomta; Rosen és Golowin parancsot kaptak, hogy Minsk felől Prága nevű varsói külvárosnak nyomuljanak s a fő támadást ezen oldalról elősegítsék; hogy pedig Rosen a fősereggel összeköttetésben maradjasson, e célból Paskewitsch Gorti Kalwaryánál hidat veretett, melyen szükség esetében egymás segítségére átkelhessenek.

Riidiger, a ki Volhyniából Lublinon át felfelé húzódott, a Viszlándosefownál keltát s augusztus 18-kán Radomra érkezett.

Rosen augusztus 19-dikén Dombiwielkire érkezett: Malachowski ellene Romaririót küldte, mire ez Lubienskiel 21. és 22-dike közti éjen 20,000 gyalog és 3000 lovas élén Varsóból megindult.

Romarino most Zalechowra, Lubienski pedig Módimra nyomult.

Rosen a két tábornok ellenében magát nagyon is gyengének érezvén, Miendzirzecre hátrált s minthogy Romarino őt nem nagyon gyorsan követte, csekély veszteséggel Brese Litewski várat elérte.

A most nevezett lengyel tábornok ezután Varsóra sietett vissza; de segítségével már elkésett s így— bár Golowin és Rosen állodása a lengyelekre nézve már nem volt veszedelmes — 20,000 emberei kevesebb seregek állott Paskewitsch ellen.

A főváros ostromának megnyitását az orosz fővezér september 6-dikára tűzte ki, összes ereje itt 70,000 emberből állott, mely sereg Varsót tág félkörben karolta át. Kreutz és Rüdiger ekkor már szintén a fősegreghez csatlakoztak volt. Az eleve elkészült terv szerint a fő támadás a kalisi útról a Wola nevű erődre volt intézendő, míg ezt majd egy áltámadás Mokotowra előzendí meg. Az áltámadásra 4000 emberrel Strandmann tábornok rendeltetett; Murawiew pedig parancsot kapott, hogy 6000 emberével a Wola és Mokotow felé nyomulók seregek közt az összeköttetést fentartsa.

Az első csatarendben 30,000 ember állott Kreutz

és Pahlen alatt, Kreutz a jobb, Pahlen a bal szárnyat tartotta; Mihály nagyherczeg 20,000 testőrrel a második csatarendet, Schahoffskoi pedig a tartalékokat kezelte.

Paskewitsch alvezéreinek parancsot adott, hogy a roham előtt összes ágyúikkal a várdákat és sánczokat 800 lépésnyiről két álló óráig folytonosan lövessék, azután a tüzérség 400 lépéssel ismét közelebb nyomuljon s másfél óráig kartácsokkal működjék, ezen idő lefolyta után pedig a csapatok rohamra induljanak.

A lengyelek összes serege majdnem 40,000 emberből állott A bal szárnyon Ilminski 20,000 emberrel, a Vízla partján, Varsó tói fölfelé egész az 54-ik váracsig a krakkói és kalisi út közti tért tartotta; az 54-dik váracstól ismét a folyó partjáig, a főváros déli oldalán, Dembinski állott mintegy 14,000 emberrel, míg végre a másodrendű erődöknél, mintegy 800 lépésnyire a város falaitól, 6000 ember volt tartalékképen elhelyezve.

Az összes tüzérséget Bem tábornok vezérelte.

A sánczok félköröt képeztek s a wolai erőd ép e félkör közepén, az 54. és 55-dik váraes közt állott.

Az orosz sereg tömegei september 6-dikán még hajnal hasadta előtt indultak meg s midőn 6 órakerreggel állodásaikat elfoglalták, 120 ágyú öszpontosítván, az 54. 55. 56. s 57. számú váracsokra a tüzelést azonnal megnyitotta.

A lengyel tüzérség, melynek ágyúi nyolczvanegy sáncz közt voltak felosztva, az ellenség egyközpontú roppant tüze ellen úgy szólván semmit sem tehetett s így két óra alatt a négy erőd halomra lövetvén, az orosz csapatok rohamra keltek s az 54. és 55-dik váracstot azonnal bevették. A wolai erőd előtt álló 57-dik váracst tovább tartotta magát; de 9 órakor ez is elesvén az oroszok most magát az erődöt rohanták meg, melyet 4000 lengyel hősiezen védett s az első támadást vissza is verte.

Paskewitsch erre a tüzérséget előparancsolván, Wolát ismét félóráig kartácscsal lövette s újra rohamot intézvén, másodszorra bevétette, mire 11 órakor az oroszok már a másodrendű sánczok előtt állottak.

Most a lengyelek részéről Dembinski a segédcsapatokat vezette előre s a wolai erőd visszafoglalását kísérlé; Bem az oldalsánczokból előhozatta ágyúit és kereszt-tüzet intézett az oroszokra, kik eleinte az erődig hátráltak, de itt segédcsapatokat nyervén, a lengyeleket megint a Czyste előtti erődig nyomták vissza.

A mokotowi erődnél Strandmann tábornok eleinte győztes volt és Szopy nevű falucskát elfoglalta; de TJminski csakhamar az ő csekély ereje ellen támadólag nyomult előre és Szopyt visszavette; midőn azonban Uminski később e falut elhagyva, még tovább hatolt volna: Nostitz és Pahlen hadtestei s az oroszok tartalék serege oldalban támadták s hátrálni kényszerítették.

Délutáni 3 órakor az első rendű sánczok már minden oldalon az oroszok kezében voltak s így Paskewitsch a harcztot e napra megszüntette.

Varsóban ezalatt zavar támadt: az egyik párt a megadást emlegette, a másik védelmet kívánt az utolsó csepp vérig. A kormány több tagjai leköszöntek s a dictator september 7-dikén Paskewitsch táborába küldöttséget indított, mely az átadás feltételei iránt értekezék. Dél tájban azonban a forradalmi párt e küldöttséget ismét visszahívta, mire Paskewitsch délután 1 órakor újólág támadást parancsolt.

Az orosz csapatok azon helyről bontakoztak elő, hol a megelőző esten állottak volt. A lengyelek a második sánczsorot makacsul védték. Paskewitsch egy ágyúgolyótól vaksebet kapván, hátra vitette magát s a sereg vezérletét Toll tábornokra bízta. Ez összes ágyúit a czystei erőd elé állította s a lengyelek is 80 löveget hozván működésbe, a tüzet erélyesen viszonozták.

Murawiew és Nostitz a lengyelek állodását balról oldalban támadták s zászlóaljaikat 600 lépésnyire előre vezetvén, az ütegeket, melyek ezen az oldalon álltak, délutáni 3 órakor visszanyomták. Most Murawiew rohamra kelt s a krakkói országút felé eső váracsokat elfoglalta. Mintegy 4 órakor, midőn Kreutz és Pahlen az ostromló csapatokat rendbe állítván, ép a czystei erőd megrohanására adtak parancsot, Prondzynski

megadási ajánlatokkal jelent meg. Ezen ajánlatokat azonban Toll nem fogadta el, hanem a kalisi országot felé rohamot parancsolt s 5½, órakor már a czystei erődöt hatalmába kerítette volt. A lengyelek most már a város falai mögé kényszerültek húzódni, de még itt is makacsul küzdöttek s Bem a jeruzsálemi kaput késő estig védette. — 10 órakor Krukowiecki a második alkudozót küldte az orosz táborba, azon izenettel: hogy a várast átadni kész, ha serege szabadon és bántatlanul Plockra húzódnak.

Paskewitsch erre másnap Berg tábornokot a fővárosba küldte, kinek az országgyűlés makacsabb tagjait a további védelem hasztalanságáról meggyőznie sikerülvén, az egyezkedés csakugyan létre jött, melynek folytán a lengyel sereg a fővárost odahagyta és Módiin felé vette útját, az oroszok pedig 8-dikán délután bevonultak.

A veszteség, melybe ezen ostrom került, mindkét részen húsz-húszezer emberre rúgott.

Rybinski lengyel tábornok, miután seregét Modlinra vezette volna, innét még a harc folytatására kísérleteket tett s legelőbb is Romarino tábornoknak — ki, mint már említettük, 5-én Miendzyrzeere érkezett — küldött parancsot, hogy szintén Módimra jöjjen s az itt álló lengyel sereggel egyesüljön. Romarino azonban nem engedelmeskedett, hanem előbb Podgorzénél, azután Zawichostnál akart a Viszlán átkelni; itt

azonban Rosen és Golowin útjába jöttek, megtámadták s az osztrák határokon átúzták, hol fegyverét le kellett tennie.

E hír Rybinski seregét is lehangolta. A lengyel fővezér most Modlinrdi Plockra vonult s midőn Paskevitsch october 2-dikán a Viszlán átkelt, a lengyel seregnek ezen utolsó, alig 20,000 emberből álló töredékét is a porosz határszél felé nyomta, mely Rypinnél porosz területre lépven, fegyverét szintén letenni kényszerült s így a forradalmi háborúnak vége szakadt.

Ötödik szakasz.

Az osztrák-olasz háború 1848-ban.

1848. év január 12-dikén a sicíliai nép Ferdinánd király zsarnoki kormánya ellen fellázadt, minek folytán a király népe számára új alkotmányt hirdetett ki.

Február 28-dikán Parisban is forradalom támadt; a nép a Bourbonok orléansi ágát a trónról elűzte s köztársasági kormányt alakított.

Olaszországban már régóta léteztek pártok, melyek a szétdarabolt s külön önálló tartományokra szakgatott itáliát részint egy korona alatt egyesíteni, részint szövetségi állammá átalakítani óhajtották.

Ez utóbbi eszmét a pápa maga is terjesztette s így az egyes tartományokban a forradalmat ő is elősegítette. A bergamói és paduai heves mozgalmak mintegy előjelei voltak a nemsokára kitörő áthatinos viharoknak s a bécsi martius 15-dikei lázadás Milanóban ugyanazon hó 18-dikán utánzásra találván, a forradalom csakhamar mindenfelé elterjedt,

Radetzky tábornagy s egyszersmind a Lombardiában álló hadsereg főparancsnoka mindent elkövetett,

hogy a fölkelést még csirájában elnyomja; de ez már eleve jól el volt készítve s midőn 19. és 20-dika közti éjen a város minden pontjain egyszerre kitört, Radetzkynek a helyőrséggel a citadellába kellett vonulnia.

21-dikén értesülvén, hogy Károly Albert Sardinia és Piemont királya a milánóiaknak segítséget hozandó hadseregével a Ticinón átkelni készül: az osztrák fővezér erejét az ellenállásra nem vélvén elégségesnek, az Adda folyó vonalára húzódott s 22. és 23-dikán összes katonaságával, a hivatalnokokkal s könnyebb ágyakkal a fővárost odahagyta. — 24-dikén Lodira érkezett még ugyanaz napon az Adda folyón átkelvén» a túlparton foglalt állodást.

Maradása azonban itt sem volt, mert nem csak hogy a felkelés Lombardia és Velence tartományok minden városaiban elterjedt s néhány olasz ezred az osztrák seregből a forradalomhoz átpártolt; de Károly Albert is martius 25-ikén a Ticino határfolyón seregét átvezette s előleges hadizenet nélkül Milano felé nyomult. Radetzky ennek folytán elhatározta, hogy az erős veronai állodásba vonul s ott addig fog időzni, míg a belső osztrák tartományokból segéderőt nyer. Visszavonulását 2-dikán csakugyan szerencsésen bevégezte s a d'Aspre tábornok parancsa alatt álló 2-dik hadtest legnagyobb részével egyesült.

Velence ugyan szintén a felkelők kezébe esett s az Adige folyón kívül a belső osztrák tartományokkal

minden összeköttetése el volt vágva; de azért Radetzky mégis eltökélte, hogy Veronát minden áron hatalmában tartandja s pedig annyival inkább, mert Mantua és Peschiera várak is az osztrákok kezében maradtak, melyek pedig, ha Radetzky Italiából egészen kivonul, bizonyosan a forradalomnak esnek áldozatul s így az osztrák seregnek majd annak idején megkezdendő támadó működéseiben sem hadászati alapja, sem támasza nem leend.

Károly Albert Sardinia királya martius 25-dikén 50,000 emberrel Lombardia határát a Ticinón átlépte s apríl 9-dikén már a Mincióhoz érkezett. Hadserege Báva és Sonnaz tábornokok alatt két hadtestet képezett, s ezenkívül a tartalékot a Savoyai herceg vezérelte.

Ápríl 10-dikén az olasz hadsereg az osztrák előcsapatokat megtámadta s a Mincio bal partjára szorította. Itt azonban előnyomulása megszűnt s bár akkor még Verona korántsem lévén annyira megerősítve, mint jelenleg, az Adige jobb partjáról jövő támadásnak igen ki volt téve: a piemonti sereg mégis majdnem egy álló hónapig veszteglett tétlenül s csak apríl 30-dikán támadta meg egész erejével azon elszigetelten álló osztrák dandárt, mely Pastrengónál az összeköttetésnek Tyrollal fentartására volt felállítva.

Ezen idő alatt Radetzky Verona veszélyeztetett jobb oldalát megerősítette s így az olasz hadseregnek egy igen nagy előnye már elveszett.

Május 6-dikán a piemontiak valahára Radetzky ellen támadási kísérletet tettek; de seregük úgy szét volt szakgatva, hogy a Santa Luciánál öszpontosított osztrák seregzöm, bár az olaszok száma ezt háromszor meghaladta, a támadást nem csak megállta, de a tetelesen megvert s vad futásban hátráló olaszokat egész a Minóidig szalasztotta.

A mennyi ügyesség, erély és bátorság mutatkozott Radetzky seregében, ép annyi határozatlanságot, rendetlenséget s a hadvezéri szerepre képes egyén tökéletes hiányát találjuk az olaszoknál.

A santaluciai ütközet után az olaszok minden bizalmukat elvesztették; az osztrákokban pedig az erőnek ama szilárd öntudata gerjedt, mely mindig győzelemre szokott vezetni.

Radetzky most a Nugent tábornagy alatt segítségére jövendő 20,000 embernyi sereget várta, mely ez időben az Isonzo folyamon gyülekezett. Nugent pedig apríl 24-dikén Udinét bevette s 27-dikén Coneglianóra érkezvén, a Piave folyót szállotta meg.

Durando tábornok a római és toscanai segédseregekkel apríl 21-dikén Govenolóra s Ostigliára érkezett.

Nugent ezután a velencei tartományokba nyomult, mire az itteni forradalmi kormány a sardiniai királytól ellene segédseregeket kért. A király ennek folytán Lamarmora tábornokot néhány ezer emberrel a Piave

folyóra küldte s Durandót is felszólította, hogy Nugent ellen működjék.

Durando csakugyan rögtön Montebellemóra tette át főhadiszállását s május 7-ikén Ferrari tábornokkal, ki a római és toscanai nemzetőrséget vezette, csatlakozván, összes ereje 20,000 emberre gyarapodott.

Nugent, a ki eleinte a Piave derekára intézte menetét, most rögtön a folyó felvidékének fordult és Féltra felé nyomált előre.

Durando azon hiszemben, hogy Nugent a hegyekből az olaszországi síkra fog alá szállni s itt majd Radetzkyvel egyesül: ezt megakadályozni akarván, seregét két részre osztotta s Ferrari tábornokot 12,000 emberrel Pederobbánál állította fel, hogy ott a Piave völgyébe vezető szorosokat elzárja, maga pedig 8000 emberrel Bassano- és Primolánónál a Brenta völgyet szállotta meg.

Nugent Primolano felé intézett némi cselmozdulatok után Pederobbára nyom ált, Ferrari seregét megtámadta s minthogy ez csak csekély ellentállásra volt képes, könnyen keresztül törvén, Visnodellóig hatolt és innét Trevisot fenyegette; Durando pedig Ferrari segítségére elkészvén, most Piazzolánál foglalt állást, hogy Nugentnak, ha vagy a felső vagy az alsó Brentán Verona felé akarna áttörni, innét útjába álljon.

A fenyegetett trevisóiak sürgősen kérték Duranddt, hogy nekik Nugent ellen segítséget küldjön, mire a piazzolói erős állását csakugyan oda is hagyta s

Mogliánóra ment, de Nugent is ki vonult trevisói állomásából és egyetlen éjjeli menetben Fontanivára s később innét Vicenzára nyomult.

Durando megint elkésvén, most Mestrére indult s innét ugyan a vasúton Paduára sietett: de Nugentnak Radetzky seregével egyesülését nem volt többé kénes megakadályozni, mely egyesülés május 22-dikén csakugyan véghez is ment.

Radetzky most már 40,000 emberről jól felszerelt sereggel bírván, támadó hadászatra készült. Összes erejét két hadtestre osztotta: az 1-öt Wratislaw, a 2-dikat d'Aspre, a tartalékot Wocheer vezérelte.

Ezen időben — május végén — az olaszok jobb szárnya a Mincio jobb partján Goitónál s bal partján Villafrancánál állott; középhaduk Sommacampagna és Castelnuovo körül a magaslatokon táborozott s arczal Verona felé, Peschiera ostromát fedte; míg bal szárnyuk a rivoli fensíkot tartotta, mely utóbbi állodás hátában, az Adige folyó mellett, a tyroli határon, majdnem 8000 emberből álló erős dandárjával Zobel osztrák tábornok állott.

Radetzkynek támadási terve a következő volt: legelőbb is az olaszok jobb szárnyát megkerüli, megtámadja s szétveri, azután a középhad mögött a Mincion fölfelé nyomul, Peschierának segítségére megy s e várat, mely már csak végső erőfeszítéssel védi magát, felszabadítja. E terv szerint 27-dike s 28-dika

közi éjen serege zömével a piemontiak arczvonala előtt elvonult, míg Zobel ezalatt bal szárnyukra erőszakolt kémszemlét intézett, hogy fő figyelmöket magára vonja, s egész Covagionéig előre nyomulván, midőn a piemontiak ez okból egy dandárt középhadukból bal szárnyukra küldöttek: 29-ikén megint Rivolira visszatért.

Május 29-dikén, miután a tervezett megkerülés Radetzkynek tökéletesen sikerült volna, az osztrák sereg a piemontiak jobb szárnyát, melyet Laugier olasz tábornok vezérelt, Curtatone- és Mon tanáránál megtámadta s Bussaldo felé egészen bekerítette. Estefelé az olaszok minden ponton vissza voltak verve, az osztrákok a következő éjre Curtatonénál tábornok ütöttek, Benedek tábornok pedig előcsapataikkal Rivoltáig nyomult.

A piemontiak középhadának parancsnoka, Báva tábornok, értesülvén, hogy az osztrákok az ő jobb szárnyát megtámadták, Laugiernek azonnal segítségére indáit s az egész éjen át menetben levén, 30-ikán reggel hadtestét Goito mögött állította fel. — Az olasz tartalékhad a király személyes vezérlete alatt Voltánál volt elhelyezve.

Az osztrákok 30-dikán a támadást folytatták, de Goitónál az ellenség sorain keresztül nem törhettek, mert d'Aspre a 2-dik hadtesttel, melynek a megkerülés után a piemontiakat hátban kellett volna támadnia elkésett s a csatán meg sem is jelent. Radetzky ennek

folytán Ourtatone melletti állodását megtartván, tovább nem nyomult előre s most a több napon át sűrű záporban hulló eső a hadiműködéseket egy időre megakasztotta.

Peschiera magát az utolsó perczig hősieesen védvén, június 2-dikán élelem hiánya miatt az olaszok kezébe esett, mire Radetzky, minthogy e várat felszabadítani már késő volt, Vicenza felé intézte működéseit. Június 3-ikát követő éjen táborát odahagyta; 5-dikén Mantuára érkezett s 6-dikán serege zömével Legnanónái az Adigén átkelt, míg Woher ezalatt a tartalékkal Nogarának Verona felé indult, egy részt azért, hogy Károly Albert azt higye, miszerint Radetzky egész seregét e vár felé indítja, más részt, hogy a veronai őrségből egy dandárt magához csatolván, Bonifación át szintén Vicenzára siessen.

Radetzky 9-én az 1-sőhadtesttel, melynek parancsnoka Wratislaw volt, Longarére érkezett s a 2-ik hadtestet d'Aspre alatt a Bacchiglio patakon átküldte, hogy a Vicenza ellen intézendő támadás jobb szárnyát képezze? míg tartaléka ugyané napon Brendolára érkezett.

A piemontiak részéről Vicenzát Durando tartotta s e helyet jól megerősítvén, az osztrákok közeledésekor az erődöket számos őrséggel rakta meg, az elsánczolt Montebericót pedig fő erejével védte.

Június 10-dikén reggel 6 órakor az osztrákok bal szárnya Culoz tábornok alatt a támadást megkezdte,

10 órakor már mind a két hadtest összes csapatai előre nyomultak és pedig Culoz a montebericoi erődnek, az 1-ső hadtest Vicenza és Monteberico közt, a 2-ik pedig a város keleti oldalán. Délutáni 4 órakor az osztrákok Montebericót bevették s ennek Vicenzán úrkodó magaslatain mozsárüteget állítván fel, a várost ágyúzni kezdtek.

6 órakor Durando már Vicenza bensejébe szorult s minden oldalon be levén kerítve, minthogy menekülést többé nem remélhetett, megadta magát s azon feltétel alatt, hogy seregével három hónapig az osztrák fegyverek ellen küzdeni nem fog, szabad kivonulást nyervén, a várost odahagyta.

Vicenza eleste után Padua is megadta magát, Trevisót pedig Welden osztrák tábornok, a ki újan alakított seregével az Isonzo partjairól oda nyomult, bevette.

Radetzky, a mint Vicenzát elfoglalta, seregét azonnal ismét Veronára vezette vissza.

Károly Albert, a helyett, hogy míg Radetzky Vicenzát támadta, ő azalatt Verona elé indult volna: főseregével Rivoli ellen nyomult s az itt felállított Zobel felé dandárt nyugtalanította a nélkül, hogy e működésből csak a legcsekélyebb eredményt is vonná.

Június 13-ikán azonban az olasz sereg csakugyan Verona felé indult, de a király értesülvén, hogy Radetzky oda ismét vissza tér, megfordult s hadát megint előbbeni állásába vezette.

A custozzai ütközet.

Június végével a velencei királyságban a fővároson kívül a felkelés minden ponton el volt nyomva s a tartomány ismét az osztrák hatalom alá esett. Ennek folytán-a hadseregből, mely eddig itt működött, több dandár a harczoló sereghez csatlakozott s Culoz tartalékjával egyesítve, a 4-dik hadtestet képezte; Zobel tábornok dandárját pedig, mely Tyrolból erősítést nyervén 10,000 emberre szaporodott, most mint 3-dik hadtestet Thurn tábornok vette át.

Az osztrák sereg e módon szaporodva, biztos vezéri kezek alatt, harczias lelkesedésben, bátran tekintett a jövőbe. Radetzky terve az volt, hogy öszpontosított támadásban azonnal a piemonti seregre ront s azt, ha csak lehet, Lombardiából kiűzi. A mit májusban már részben megkísérlett, azt most valóban kivinni készült: hogy t. i. a piemonti sereg jobb szárnyát megkerüli, Mantua és a Curtatone vize felől hátban támadja, megveri s útját a piemonti határok felé elvágja.

E terv szerint tehát a 4-dik hadtestet Legnanórol július 16-dikán Mantuába küldte s Liechtenstein hercegnek parancsot adott, hogy egy dandárral Ferrarára

ménjei), ezen erősséget élelemmel ellássa s midőn ez megtörtént, szintén Mantuára siessen.

Gróf Thurn tábornok parancsot kapott, hogy 22-kén a rivolii magaslatokról alászállva, a piemonti sereg bal szárnyát hevesen támadja meg, míg ezalatt majd az 1-ő és 2-dik hadtest a Mirtción átkelve, a Curtatone vizén a főtámadást intézendi.

A körülmények azonban változtak: Liechtenstein berezeg Ferrarát ugyan élelemmel szerencsésen ellátta, de visszajövet, midőn Mantuára tartott volna, útközben erős piemonti csapatokkal jött összeütközésbe, melyek ép a király személyes vezérlete alatt Mantuára indultak, hogy e várat bekerítsék s ostrom alá vegyék. Minthogy pedig az olasz sereg jobb szárnya Báva tábornok alatt minciói állodását odahagyván, július 18-dikán Mantua alá indult: ennél fogva a Sommaepagnánál álló középhad s a bal szárny Rivoli alatt együtt véve, nem számolt többet körülbelől 20,000 embernél.

Radetzky ezt megtudván, tervét azonnal megváltoztatta: Liechtenstein dandárjának parancsot küldött, hogy Verona felé visszatérjen s minthogy a herczeg előre Mantuába menvén, a várból többé ki nem jöhetett: a fővezér e dandárt Simbschen tábornok alá rendelte, maga pedig az 1-ő és 2-ik hadtesttel melyek serege zömét képezték, a piemontiak középhada és bal szárnya felé indult, hogy azt megsemmisítvén, Mantuánál Károly

Albertre vesse magát és egyúttal a mantuai őrségnek, valamint a várba vonult 4-dik hadtest parancsnokának Culoz tábornoknak parancsot adott, hogy a várból annak idején kirohanást tegyenek.

Június 22-dikét követő éjen az osztrák sereg 1-ő és 2-dik hadteste a piemonti sereg említett részeinek Sommacampagnánál és Sonánál tartott állodásai ellen indult. Az 1-ő hadtestet Somraacampagna felé tartó lovassága balról a nyílt sík téren földte, a 2-ik hadtest egyenesen Sonának és S. Giustinának indult, míg a tartalék a közbeeső nyíláson ez utóbbit követte.

A 2-dik hadtest reggeli 6 órakor, az 1-ő egy órával később érkezett a támadási pontra s a mint kibontakoztak, a nevezett helységek előtt álló piemonti csapatokat azonnal megtámadták, rövid ellenállás után minden ponton visszaverték s a Mincio vonalra, innét pedig folyó túlpártjára nyomták, hol most már Radetzky könnyen átláthatta, hogy csak csekély erő áll vele szemközt.

Az 1-ő hadtest középe legelőbb a Tione patakon fekvő Oglioso falut foglalta el, míg bal szárnyán Strasoldo dandárja Valegióra, a Clainmé pedig Custozzára nyomált. A 2-dik hadtest ezalatt Castelnúvót, a tartalék pedig S. Giorgiót szállta meg, mely utóbbi helyre most Radetzky főhadiszállását is áttette.

A piemontiak csekély ellentállásának főoka az volt, hogy Thurn 22-dikén Rivoli felől bal szárnyukat

megtámadta s bár oda Soimaz a középhadból tetemes erősbítést küldött, e bal szárny mégis Peschieráig hátrálni kényszerült.

A király Soimaz visszavonulásáról még 23-dikán este értesülvén, mantuai állodását rögtön odahagyta s négy dandárral, vagyis majdnem 30,000 emberrel megindulván, 24-dikén reggel Villafrancára érkezett, hol seregeit azon czéllal vonta össze, hogy Radetzkyt innét majd hátban fogja megtámadni.

Radetzky most Soimaz és Károly Albert serege közt állott. Ő, ha Sonnaz seregét 23-dikán egész erejével üldözőbe veszi s egészen tönkre teszi, most folytathatta volna győzelmét; de tartván a királynak netán' háttámadásától, Wohlgemuth tábornokot egy dandárral Prentinóra küldte, hogy ott a hidat, melyet a piemontiak szétromboltak volt, helyre állítsa, a Mincio jobb partján védállodást foglaljon s Pastrengónál még egy hidat építsen. Wohlgemuth a kapott parancs folytán 24-dikén a hidat elkészítvén, Valegióra indult, hova, hogy öt kövesse, Strassoldo is rendeletet kapott. Haradauer dandárja Salionzére küldetett, hogy ott szintén hidat verjen; Perin tábornok dandárja Castelnouvonál foglalt állást, Simbschen pedig, a ki ideiglenesen Liechtenstein dandárját vezérelte, sietve rendeletet kapott, hogy Sommacampagna felé nyomuljon.

Az osztrák sereg többi csapatai állodásukat, melyet 23-dikán elfoglaltak, megtartották; Sonnaz seregét nem

üldözték, csupán Thum kapott parancsot, hogy ellene Peschierától balra figyelő állást foglaljon.

Károly Albert 24-dikén délután 3 órakor Villafrancáról megindult. A Cuneo dandár ezalatt Custozzára, a piemonti dandár Sommacampagnára, a testőrség pedig az aostai dandárokkal Valegióra nyomult.

Simbschen délben Sommacampagnára érkezvén rövid pihenés után Custozza felé indult; útközben n Cuneo dandárral összeütközött, véresen megveretett s több százra menő foglyot a piemontiak kezében hagyott. A többi csapatok e napon már tűzbe nem kerültek.

Károly Albertet e győzelem annyira felbátorította, hogy 25-dikén balra kanyarodás által az osztrákokat a Mincióra vetni remélvén, Sonnaznak parancsot küldött, hogy összes erejével szintén támadjon sBorghetto felé nyomuljon.

Radetzky 24-ikén este seregének rendeletet adott, hogy nagyobbserű támadásra készüljön s 25-én az 1-ő hadtest Wratislaw parancsa alatt a valegiói magaslatokat arczczal délnek megszállván, Custozza felé irányozza majd támadását; míg a 2-dik hadtest szintén délnek előre nyomulván, a Custozza-Sommacampagna vonalt, melyet Károly Albert 24-dikén elfoglalt volt, megtámadván, visszavenni igyekezzék. A tartalék hadtestet Ogliosinál vonta össze, azon meghagyással, hogy a további rendeleteket itt bevárja.

Július 25-dikén kora reggel a Savoyai herczeg a

Cuneo dandár egy részét a Tione bal partján hagyván, a piemonti sereg zömével a jobb partra kelt át s Cl amin és Suplikatz dandárjait megtámadta. Báva tábornok az aostai dandárral 8 órakor Valegiónak rontott, de az előnyomuló 2-ik osztrák hadtest összes dandárjai nem csak visszanyomták, hanem Perin tábornok Sommacampagna felől jövén, hátban, Gyulay pedig S. Giorgio-ról oldalban támadván, teljesen szétverték s rendetlen futásban hátrálni kényszerítették. A középhad s a bal szárny a Savoyai herceg alatt még ugyan tartotta magát, de a jobb szárny teljesen megveretvén, ezek is a villafrancai síkságra hátráltak, hol a beálló est a csatának véget vetett. — Az osztrákok a három napi csatázásban elfáradva s a nagy hőségben eltikkadva, a megvert ellent üldözőbe nem vették.

Július 26-dikán Károly Albert, remélvén hogy a Mincio jobb partján Radetzkyvel ismét csatába elegyedhetik, Goitónál a folyón átkelt, Sonnaznak pedig parancsot adott, hogy Voltánál megálljon s e helyet védje. A mint azonban e tábornok Voltára érkezett volna, itt az előnyomuló osztrák csapatok megtámadták s a városból kiűzték, 27-dikén pedig Puzzolengónál még a tartalék is oldalába rohant s annyira megverte, hogy serege teljes felbomlásban világgá szaladt.

Most a király hadának romjait az Oglio folyón átvezette s Radetzkynek fegyverszünetet ajánlott; midőn azonban az osztrák fővezér az Adda folyót tüzte

ki elválasztó vonalnak, Károly Albert ezt elfogadni nem akarván, a háborút folytatta.

Radetzky 27-dikén Voltán maradt; 28-dikán menetét az Oglio felé folytatta, Károly Albert pedig állását e folyón nem vélvén eléggé biztosnak, július 29-én Cremonára indult, itt az Addát átlépte s 23-ikén Crotta d'Adda és Lodi között állást foglalván, elhatározta, hogy Milánót Lombardia fővárosát csata nélkül át nem engedi, a miért is augusztus 2-dikán balra fordult s 3-dikán Milánótól délnek seregét csatarendbe állította.

Radetzky augusztus 1-én az Adda folyón átkelt s összes hadtesteit, még a 4-diket is, mely eddig Mantuánál állott, magához vonván s egyesítvén, 4-dikén Milánónál a piemonti sereggel teljes erejével szembeszállt.

A piemonti sereg rövid csatázás után önbizalmát s kedvét veszítve, meglazult; a városba hátrált s innét más nap, úgy szólván parancs nélkül kivonulván, egész a Ticinóig vagyis a piemonti határig ment vissza.

Augusztus 9-dikén az egész Lombardiában ellenség többé nem volt. Károly Albert most ismét fegyverszünetet kért, melyet egy héti felmondással, határozatlan időre, azon feltétel alatt meg is nyert, hogy mind a két fél saját országa határait tartsa megszállva, míg ezalatt majd a béke megkötésére további alkudozások folynak.

A béke azonban létre nem jöhetett, mert a sardiniai király, kit saját országában a haladási és forradalmi

párt befolyása alatt tartott, a hadi költségek megtérítésére magát kötelezni nem akarván, újonan háborúra készült. A hosszú fegyverszünetet leginkább serege kiegészítésére használván, harczerejét 100,000 emberre emelte s e sereget hét hadosztályra és két önálló dandárra osztván, vezérlésére egyes külföldi tábornokokat nyert meg. Romarino és Chrzanowski ismert lengyel hadvezérek ez új hadjáratban szintén részt vettek és pedig az előbbi mint hadosztály-parancsnok, az utóbbi mint tábornoki főnök.

1849. év márczius 12-dikén a szard király a fegyverszünetet felmondta; minek folytán az ellenségeskedések 20-dikán megkezdődtek.

A piemonti hadsereg zöme, mely öt hadosztályból s egy önálló dandárból állott, a Po folyó bal partján a Novaráról Buffalórának Milanóba vezető főút mindkét mellékén öszpontosítva, arczczal keletnek állított fel; míg a jobb szárnynak, mely két hadosztályból s szintén egy önálló dandárból állott, feladata az volt? hogy a Po jobb partján az Alessandriából Piacenzára vezető úton elhelyezkedve, ez utóbbi város felé nyomuljon s itt a másik partra átkelvén, az osztrák sereg bal szárnyát támadja meg.

Radetzky az ellenséges seregnek e szándokáról értesülvén, az 1. 2. 3. és 4-dik hadtestet s a tartalékat egyesítvén, e 70,000 emberrel Lodi felé cselmozdulatot készült tenni s mintha Milánót odahagyná, márczius

17. és 18-ikán csakugyan Lodinak indult; de ez utóbbi napon összes erejével rögtön keletnek fordulván, Paviára nyomult. 20-kán Paviánál a Ticinón átkelt s még az nap serege felállítását a piemonti határon bevégezte, úgy, hogy a jobb szárny, az 1-ső hadtest t. i. Wratislaw parancsa alatt Zerbolát; a 2. és 3-dik hadtest d'Aspre és Appel alatt. — a középhadat képezve — Gropolát; a bal szárny pedig Thurn alatt Cavát szállotta meg. A tartalék Gravelonne mellett állott « így Radetzky a piemontiak seregzömét, jobb oldalban támadva, jobb szárnyától teljesen elszakasztotta, és az ellenségnek két ereje közé tolakodott, mely ügyes mozdulat által a helyzetnek urává lön s ellenét stratégiailag már legyőzte.

Károly Albert No vara és Buffalóra közt, arczczal ez utóbbi hely felé fordulva állott s már a Ticinón készült átkelni, midőn 20-dikán éjjel értesülvén, hogy Radetzky egész seregével a Po folyón átment s az ő középhadát Piacenzánál álló jobb szárnyától elvágta: ennek folytán tervéről — hogy t. i. a Ticinón átkel — rögtön lemondott és seregével jobbra kanyarodván, délnek foglalt állodást. Ezután Bes tábornok hadosztályát Vigevanóra küldte, míg Durandóé és a Savoyai herczegé Mortarára nyomult.

21-dikén déltájban az 1-ő osztrák hadtestnek egy előnyomuló csapatja Vigevanónál Bes seregére bukkanván, vele összeütközött. Az osztrákok eleinte hátráltak, de Wohlgemuth tábornok, a ki Radetzky seregének

szélsőjobb szárnyát, vezette és ép ekkor Beregnardónál a Ticinón átjött, az ágyúzás hallatára hadosztályával a csatatérre sietvén, a hátrálókat megállította.

Radetzky ezalatt Mortara felé egész seregével szintén menetben volt s d'Aspre a 2-dik hadtesttel Durando tábornok s a Savoyai herceg hadosztályát, melyek Mortara előtt voltak felállítva, 5 óraker délután hevesen megtámadta. Rövid ágyútüzelés után Albrecht főherceg d'Aspre 1-ső hadosztályából négy ezredet rohamra parancsolt, melyek is azonnal szurony-szegezve előre idomultak. A jobb és bal szárnyon álló ezredek nem rohanhattak, de Benedek tábornok a Gyuiay nevét viselő magyar serezzel Durando hadosztályán hősiiesen keresztül rontott s a városba nyomult.

Az éj ezalatt beállott, de a piemonti hadosztályokban a zavar oly nagy volt, hogy Durando és a Savoyai herceg igyekezete — az egész éjen át folytatott utcai harc által Mortarát visszafoglalni — meghiúsult.

Benedek tágítani semmi áron nem akart; több hadosztályt fegyverletételre kényszerített és fogolylyá tett s midőn Albrecht főhercegnek hátra maradt ezredei az oldalokról szintén a városra rontottak, az összes piemonti sereg a legnagyobb rendetlenségben vad futásnak eredt.

Bes olasz tábornok hadosztálya a seregzömek e nagyszerű veresége folytán szintén Novarára hátrált.

A mortarai csata után Károly Albert fő erejét, vagyis azon öt hadosztályt és egy dandárt, melylyel a hadjárat megnyitásakor a Ticinon átkelt, Novara előtt pontosította össze, mert a 2-dik hadosztály és egy dandár Piacénzánál állott s a főseregtől el volt szakasztva. Seregét most arczczal délnek, a Mortaráról Domodosoiára vezető úton keresztben állította fel, úgy hogy állodása keletről az Agona, nyugatról pedig a Terdoppio patakknak volt támasztva, s e helyzetben várta be az osztrákok támadását.

Radetzky 1-ő hadteste martius 22-én Cillavegnára, a 2-dik Vespolatéra nyomult; a 3-dik hadtest Vespolate mögött foglalt állást, a tartalék hadtest pedig e napon Mortarát érte el. A 4-dik hadtestet Radetzky Bobbión át Vercellire küldte, hogy a piemontiak hátrálati vonalát fenyegetse s szükség esetén jobb szárnyukat támadja meg: 23-án éjjel pedig még az 1-ső hadtestet is Borgo Vercellire indította, hogy a negyediknek segítségére legyen.

A 2-dik hadtest éle 23-dikán 11 órakor a piemontiak előcsapataival Novara előtt összeütközött. Albrecht főherczeg dandárja volt ez s azon derék hadosztály, mely Mortarát bevette volt. — D'Aspre előre lovagolván, az egész piemonti sereget látta szemben, de e bátor s lángeszű hadvezér, ki az osztrák sereg legkitűnőbb

tábornokai közé tartozik, nem tétovázott, hanem Radetzkynek jelentést küldvén, Albrecht főhercegnek rögtön parancsot adott, hogy lépcsőzetes rendben támadjon.

D'Aspre 14,000 embert számoló hadteste a négy-szerte erősebb ellennel öt *álló* óráig küzdött. A gróf Schaffgotsehe parancsa alatt álló 2-dik hadtestnek is már minden ezrede a tűzben megfordult s az osztrákok több ponton ingadozni s tért engedni kezdettek, midőn 4 órakor a 3-dik hadtest is a csatatérre érkezvén, az ütközetnek annyiból kedvezőbb fordulatot adott, hogy az átengedett tért ismét visszafoglalta s a teljesen kifáradt 2-dik hadtest ezredeit felváltván, a piemontiak további előnyomulását gátolta. 6 órára nem csak a tartalék jelent meg Mortaráról, de a 4-ik hadtest is az Agonán átkelvén, a piemontiak jobb szárnyát támadta. A tartalék gránátos-hadosztály rohamra kelt s az ellen középhadán keresztül rontott; a 4-dik hadtest a jobb szárnyat törte meg s így az egész piemonti sereg Novarán át megfutamodván, csak a sötét éj vetett véget az üldözésnek.

Radetzky most a város előtt tábort ütött, a bevonulást más napra halasztván.

A következő éjjel Károly Albert leköszönt s a kormányt legidősebb fiának Victor Emánuelnek adta át, ki reggel azonnal küldöttséget intézett Radetzkyhez, hogy fegyverszünetet kérjen. Radetzky a fegyverszüne-

tet megadta s ezt nem sokára — csupán csekély terület átengedésének s a hadi költségek megtérítésének feltétele alatt — a békekötés követte,

Ezek után egész Olaszthonban a régi rend ismét helyre állt. Breseia városa lakói ugyan az osztrák sereg hátában még egyszer fölkeltek, de Haynau tábornok vas keze ezeket is csakhamar leverte.

D'Aspre Modenában, Pannában és Toscanában a legitim kormányokat ismét visszaállította.

Oudinot francia tábornagy az örök várost ostrommal vette be s a forradalmat itt is lecsillapította.

Wimpfen tábornok 10,000 emberből álló sereggel a Legatiókba nyomult, Bolognát és Aneonát elfoglalta s rövid ellentállás után a rendet itt is minden ponton helyre állította.

Garibaldi Róma eleste után még tett ugyan kísérletet néhány ezer emberrel a forradalom felélesztésére s az osztrák csapatok elé indáit: de Folignónál szétveretvén, San Marinóra menekült, hol csapatai szétoszlottak.

Velenceze legtovább s legmakacsabb ál tartotta magát s midőn már a Malghera erődnek május 25-én történt bevétele után nem csak a száraz földdel minden összeköttetését elvesztve, de még a tengeren is minden oldalon bekerítve, élelmi szerekben kezdett e város szükségét szenvedni: a lakók még ekkor sem akartak tudni a megadásról s csak mikor az osztrákok Augus-

tin tüzér tábornok javaslatára hosszú ágyúcsöveket a földbe ásva, belőlök túltöltés és a legmagasabb elevatio által a városba tüzes golyókat vetettek, csak ekkor kezdtek alkudozásra lépni, melynek folytán Velence augusztus 24-dikén, egy évnél tovább folyt ostrom után, magát Gorczakowski tábornoknak megadta.

Hatodik szakasz.

A magyar forradalmi hadjárat

1848 s1849-ben.

Politikai fejtegetésekbe bocsátkozni e munkának célja nem lehet s ezért a hadjárat leírásában is csak azon hadműködésekről fogunk bővebben szólni s azon mozzanatokat különösen kiemelni, melyek a hadtudományt vagy gazdagítják vagy annak már megállapított a elismert elveit újból megerősítik.

Az 1848-ban életbe lépett s az öszbirodalomtól független magyar kormányt a bácsmegyei s a Bánát déli részeit lakó szerbek, valamint a horvátok és oláhok is ellenszenvvel tekintették s ellene csakhamar fegyverre keltek.

A szerbek Bács megye alsó vidékén, a Tisza jobb partján s a Ferencz csatorna körül gyűltek össze s táborba szállva, Szt. Tamásnál és az ágynevezett római sánczok mögött fenyegető állást foglaltak. Ezenkívül a Bánát déli részében is Ó-Moldvától egész Perlaszig és Becskerekig több csapatba gyülekezve, felálltak s a

közel fekvő német és magyar helységeket zsarolni és pusztítani kezdték.

A kormány még júniushóban osztrák tábornokok vezérlete alatt osztrák és magyar csapatokat küldött a zendülők ellen, melyek változó szerencsével kisebb csatázásokat vittek, de sem az egyik, sem a másik fél nagyobb előnyöket kivívni képes nem volt.

October elején az osztrák katonaság a várakba visszavonulván, a magyarok magukra maradtak. A csatázások egész 1849 elejéig folytak, de a szerbek Bács megyében a csatornán, Báiiátbail pedig az oravicza - fehértemplom - periasz - becskerekli vonalon túl nem nyomulhattak, valamint a magyaroknak sem sikerült az ő elsáncolt táborait állandóan elfoglalniuk.

Horvátországban a bán, Jelacic tábornok, szintén a magyar kormány ellen nyilatkozott s a horvát népet fegyverre szólította.

A magyar kormány minden kísérletei, hogy a bánt tervétől elmozdítsa, meghiúsultak. Jelacie szeptember derekán a horvát-magyar határt fegyveres sereg élén átlépte, a Balaton partjainak nyomult s még e hó 25-dikén Székes-Fehérvárra érkezett.

A magyar sereg, mely Jelacic ellen küldetett, részint gyenge levén, részint folytonos alkudozásainak eredményét várván, szakadatlanul hátrált; míg végi-e Pákozdi és Velenze között megállapodván, szeptember

29-dikén a bán seregével csatára kelt. A csata azonban eldöntetlen maradt s Jelacic Székes-Fehérvárra, a magyar sereg pedig más nap Martonvásárra húzódván, háromnapig fegyverszünetet kötöttek.

A bán egy részt erejében nem bízván, más részt oklaiékát és hátmögét a készülőben levő népfelkelés támadásának kitenni nem mervén, october 1-én megindult s Mooron, Kisbéren, Győrön keresztül Ausztria felé vonult, míg a Roth és Philippovic tábornokok alatt hátramaradt tartalékot a Somogy, Zala és Vas megyékből jött népfelkelés körülvette s mint Dupont íVanczia tábornok seregét Baylenél a spanyolok — fegyverletételre kényszerítvén, hadfogságba ejtette.

Eközben october 6-dikán Bécsben is kiütött a lázadás, melynek folytán herczeg Windischgrätz tábornagy ott sereget gyűjtött s Jelaciccsal egyesülve a birodalmi fővárost fékezte.

Midőn a bán Bécs felé indult, a magyar sereg öt rögtön követte s october 28-dikán Ausztria határát is átlépte, minek folytán — minthogy e sereg már Schwechatig előre nyomult — Windischgrätz hg eléje ment, megtámadta s visszaverte.

A magyar sereg most Pozsony környékén védállodást foglalt, melyben a császáriak részéről nem nyugtalaníttatván, deczember közepéig megmaradt.

Most már a magyar kormány részéről, mely az osztrák kormány rendeleteinek hódolni nem akart, a

harcz a császáriak ellen átalánossá lön s több ponton egyszerre tört ki.

Radetzky győzelme Olaszországban, melynek folytán ekkor már Lombardia egészen s Velencze is, csupán a főváros kivételével, vissza volt foglalva; valamint a forradalmak elnyomatása vngy önkénytes lecsillapódása Némethonban s Európa egyéb részeiben is, Ausztria állapotára kedvezőleg hatott s így az osztrák kormány elhatározta, hogy Magyarország független állását, mely e kormány államférfiainak nézete szerint az öszbirodalom fennállását kockáztatja, ismét megsemmisíti s ha, a mint már előrelátható volt, ez békés úton nem sikerül: fegyveres erővel fogja feladatát kivinni.

Ennek véghezvitelére tehát el lön határozva, hogy Windischgr&tz tábornagy 45,000 emberből álló főseregével Bécsből Pest felé nyomuljon; a bal szárnyon Simunieh tábornok 5000 emberrel Nagy-Szombatnak tartva, Lipótvárát vegye ostrom alá; Frischeisen tábornok egy kisebb sereget a jablunkai szorosnál vezessen Magyarországra; a jobb szárnyon Horváth Sopronyon át nyisson magának utat; Nugent pedig 6000 emberrel a Muraközből induljon Pest felé.

Schlick tábornok Gallicziából tört be a duklai szoroson át Felső-Magyarországba s Eperjesnek tartott; míg Puchner tábornok Erdélyben, mint ezen ország katonai parancsnoka, 8000 ember felett rendel-

kezett s Bánátban és Bács megyében szintén 30,000 ember állott készen.

Ezen elkülönített s összesen 100,000 emberre rúgó seregeknek feladata az volt, hogy mindenik külön az ország középpontja, Pest városa felé működjék.

A magyar kormány csak 15,000 rendes gyakorlott katonát állíthatott a síkra, kikhez még 10,000 honvéd járult tíz zászlóaljra osztva s a többi fegyveres erőt — míg később a honvéd zászlóaljak számát százra emelték — egyelőre csak mozgósított nemzetőrök vagy önkényes szabad csapatok képezték. E sereg összesen 80,000 embert számolt s a következőleg volt elhelyezve.

A Duna felvidékén Pozsonynál. Görgey alatt — kit Kossuth Moga tábornok távozta után főparancsnokká nevezett ki — 25,000 ember állott; a jablunkai szoros ellen Jeszenák és Beniczky alatt 3000; Nugent ellen Stayerország szélén a Muraközben Perczel alatt 8000; a Bánátban és Bács megyében, harmincz mért-földnyi vonalon, Oraviczától egész Szent-Tamásig, Asbóth, Damjamch, Vetter, Kiss és Vécsey alatt 20,000; Felső-Magyarországban Pulszky s később Mészáros alatt 10,000; Erdélyben Kolozsvárnál Baldacci alatt 10,000; Lipótvára, Pétervárad és Komárom Összes őrsége pedig ez időben szintén 10,000 emberre rúgott.

Windischgrätz a támadó működést a Duna jobb partján december 16-dikán kezdte meg s Görgeynek a Lajta mögötti állodása ellen nyomult; míg Simunich

tábornok a bal parton Nagy-Szombat felé indult. Görgey csekély ellentállás után — mely mindössze is egyetlen lovassági összeütközésből állt, Mosonynál — Győrre húzódott vissza, hol a magyar kormány utasítása szerint védcsatát vívandó, a megerősített pontokon állódást foglalt, Windischgrätz 2 7-dikén ezen állodás megtámadására készülteket tett; de Görgey, a nélkül hogy az ellentállást csak meg is kíséreltette volna, Bábólnán át, Bánhidára s a Vértes hegyek közé, Gallára vonult. Utócsapatait Windischgrätz lovassága Bábólnánál elérte s tetemesen megverte.

Görgey arra nem is gondolt, hogy ő, mint Radetzky Veronánál tett, Komáromnak mehetne s e nagyszerű várból, mely a Duna mindkét partján meg volt erősítve, a netán előre nyomuló császári sereget akár a bal, akár a jobb partról támadhatná meg: hanem e vár roppant előnyeit számításba sem véve, mint már mondtuk, Bánhidára és Gallára hátrált.

Windischgrätz ide is követte őt s Komáromnál egy dandárt visszahagyván, tovább nyomult.

A császári sereg Győrnél két hadoszlopra szakadván, a bal szárny Kocsnak, Gallának és Bicskének, a jobb pedig Kisbérnek, Moornak és Martonvásárnak nyomult Buda felé.

Perczel, ki mint már említettük, a Muraközben Nugent ellen volt felállítva, a kormánytól parancsot kapott, hogy fölfelé induljon s a Duna melléki sereggel

egyesüljön. E tevékeny, de akkorában még tapasztalatlan s katonailag ki nem képzett tábornok a vett parancs folytán sietve indáit Pápának, innét pedig Moorra nyomaít s Görgeyt jöveteléről tudósította. Görgey azonban, a helyett hogy Perczellel egyesülve, Windischgrätz jobb szárnyára vetette volna magát: nem adott neki semmiféle rendeletet, hanem serege zömével Bicskénél megállott, minek folytán a császári sereg jobb szárnya, t. i. az első hadtest Moornál Perczelre rontott és seregét teljesen szétverte.

E baleset folytán Görgey egész Buda alá hátrált, hol most a magyar kormány elhatározta, hogy a fővárost feladja s székét Debreczenbe teszi át.

Görgey serege január 3-ikán a Duna bal partjára húzódott 8 4-ikén Pestet is odahagyta; a császári sereg pedig 5-dikén a két fővárost elfoglalta.

A mellékseregek működése.

Simunich, Guyon magyar ezredest, kit Görgey Pozsonyból ellene küldött, Nagy-Szombatnál visszavervén, Lipótvárának ostromlására indult s e várat december 30-dikán seregével körülvette.

Frischeisen tábornok, a ki a jablunkai szoroson át Magyarországra vonult volt, azon hírré, hogy a felkelők serege ellene csoportosul, ismét vissza ment s a sziléziai határra vonult, minek folytán Götz osztrák tábornok 4000 emberrel Morvaországból újra betört s Besztercebányának tartott.

Schlick december első napjaiban a duklai szoroson átjött s 11-dikén Pulszky ezredes mozgó csapatait Budamérnél — hol az ezredes, hogy őt Kassa előtt fel tartóztassa, vele csatára szállt — teljesen szétszalasztotta. Midőn azonban Pulszky e vereség után Kassára vonult, Schlick nem tartotta tanácsosnak utána nyomulni, hanem Windischgrätz herceg támadó működéseit bevárando, egyelőre megállapodott. 28 kán Szikszó felé szemlét tartott, de itt Mészáros magyar hadügy-miniszter közeledtéről értesülvén, 30-ikán ismét Kassa alá visszament.

Mészáros egészen újan szervezett seregével, mely csupa gyakorlatlan katonákból, legnagyobb részt nemzetőrökből s önkénytes csapatokból állott, Schlick után nyomulván, seregét január 4-dikén homlokegyenest támadta meg. A nemzetőrök az első hadrendben álltak s egy 12 fontos ágyúüteg heves tüzébe jutván, rendetlen futásnak indultak; mely rögtöni hátrálása az első csatarendnek a többit is elragadta, annyira, hogy, bár a bal szárny Perczel Miklós alatt előre nyomult, a sereg zöme mégis rémülten megszaladt.

Dessewffy ezredes a Coburg huszár ezred egy osztályával a hátrálatot némileg fedezvén, Mészáros majdnem valamennyi ágyúja veszteségével Miskolczra húzódtott.

Erdélyben a székelyek, minthogy a magyar kormány ellen felkelt oláhok őket is fenyegették, a magyarokhoz állottak. Puchner császári tábornok ennek folytán Urbán ezredest Beszterczéről lefelé, Gedeon tábornokot pedig Szebenből Marosvásárhelyre a székelyek gyűlpontjára küldte.

E két császári vezér egyesülvén, november 5-kén a székelyeket szétverte, mire Puchner Kolozsvárra nyomult s az ottani magyar parancsnokot, Baldacci bárót megtámadván, a csúcsai magaslatra nyomta.

Puchner most ezen hegylánczot is hatalmába kerítendő, december 19-dikén Wardenner tábornokot küldte ki, de ennek támadása sikertelen maradt.

Az erdélyi sereg vezérletét ezalatt Bem magyar tábornok vette át s deczember 21-dikén azonnal támadólag lépett fel; seregét öszpontosítván, az ellenség közé tolakodott; 28-kán pedig balra fordult, Jablonski tábornokot támadta meg s ezt Deésnél megverve. Beszterezére szorította. Innét Wardennert oldalban és hátban egyszerre megtámadandó, Kolozsvárra sietett, de ez magát gyengének érezvén, a támadást be nem várta, hanem csata nélkül visszavonult. Bem most ellene figyelő csapatot hagyván, rögtön Urbánra tört s e császári vezért deczember 29-dikén Beszterczénél megtámadta, megverte és a borgói szoroson át Bukovinába szorította.

Ezután a borgói szorost s Beszterczét is megszállva hagyván, serege zömével Marosvásárhelyre sietett s itt január 12-dikén bevonult. Az osztrákok főereje ezalatt Szeben felé hátrált.

A szerbekkel folyt háború a Bánátban és Bács megyében inkább pusztító dúlásokból, semmint stratégiai működésekéből állott. A pusztítást a szerbek kezdték, a magyarok folytatták s csak kivételül tettek a magyarok rendes támadásokat Boksánra Asbóth, Alibunárra Damjanich, Perlaszra Vetter ezredes és Tomasováczra Kiss tábornok alatt; de a szerbeket sem a Bánátban, sem Bács megyében fészkeikből kiverniök nem sikerült.

Kissnek támadása Pancsovára nagyon is szeren-

csétlenül ütött ki, de Maderspach tábornoknak hősiességét a szerbek több ízbeni támadása ellen Fejértemplomnál a legőszintébb elismeréssel kell említenünk.

Midőn Windischgrätz a császári fősereggel Pestre vonult, január első napjaiban a magyar seregek parancsot kaptak, hogy a Bánátból és Bácskából a Tisza partjain fölfelé húzódjanak; mi megtörténvén, e részeket a magyar seregek Szabadka városa kivételével elhagyták, míg az aradi és temesvári vár a császáriak kezében maradt.

Windisckgrätz további működései 1840-ben.

A magyar kormány helyzete, mint láttuk, 1849. év elején nem a legkedvezőbb volt, mert fővárosát a császáriak elfoglalták, seregei az ország minden pontján hátráltak s a Bánátot is odahagyván, a szerbek előnyomulásának szabad tér nyílt. A viszonyok Erdélyben is kétesek s az előnyök csak pillanatnyiak voltak, Bem serege oly csekély levén, hogy vele állandó eredményeket kivívni képes nem lehetett.

De nem csak a fegyvereket hagyta el e részen a szerencse, hanem a hivatalnokok nagy része is elállott a kormánytól s azt Debreczenbe nem követte, az ország, gyűlési képviselők közül szintén sokan Pesten' maradtak, vagy magán birtokaikra vonultak s végre a magyar seregben eddig szolgált császári tisztek is odahagyták zászlóikat.

A kormány e válságos pillanatban a kiegyezkedést megkísértette s az uralkodó fejedelemnek hódolni késznek mutatkozott; de Windischgrätz herceg a hozzá küldött követséget visszautasítván, a háború tovább folyt.

A magyar tábornokok Pesten január 2-dikán hadi

tanácsot tartván, azt határozták, hogy Perczel Moornál szétvert seregét összeszedvén s a Muraközből felfelé vonuló tartalékjával egyesülvén, a Tiszára menjen s ennek vonalát védje; Görgey ezalatt Vácznak Nyitrára húzódjék s így kétfelé irányzott hadászat által a császári sereg hátában működjék, mindig azon levén, hogy a Tisza felvidékével s e folyó bal partján újonnan szervezendő seregekkel összeköttetésben maradjon; a bácskai és bánáti seregek, mint már említettük, a Tisza bal partjára vonuljanak, a még szabad megyékben pedig, valamint a Kunságban s a Hajdúvárosokban új honvéd zászlóaljok s minél több önkénytes csapatok állítsanak.

Görgey e határozat folytán január 6-dikán csakugyan Vácra indult s innét Ipolysághnak tartván, 11-dikén Lévára érkezett, mire Windischgrätz herceg, attól tartván, hogy a magyar sereg, ha Lipót vára vagy épen Komárom felé menne, az ő hátmögén s oldalékán nagy zavarokat idézhetne elő: főseregével Görgeynek utána nyomult, a helyett, hogy a legegyszerűbb stratégiát követve Debreczennek tartott, a magyar kormányt megsemmisítette, a további védelem forrásait megtörte s így a háborúnak a legrövidebb úton véget vetett volna.

A fővezér rendelete folytán Görgeyt Csorieh Pestről felfelé, Simunich Liptóváráról keletnek, Götz pedig a jablunkai szoros felől vette üldözőbe; de nem nagyon

siettek s így a magyar fővezér könnyen s lényeges veszteség nélkül a bányavárosok közé vehette magát.

A császári seregek működése itt egyáltalán oly lanyhán ment, hogy Görgey az elhatározott terv szerint igen könnyei) Losonczon és Rima-Szombaton át Miskolczra 9 innét a Tisza felvidékére vonulhatott volna, de ő jobbnak vélte a bányavárosokban talált vert. és veretlen érczetet összeszedni s a helyett, hogy a kormány védelmére Debreczen felé sietett volna, ezt minden tudósítás nélkül hagyván, Szepes megyébe ment? hol seregét a legveszélyesebb helyzetbe hozta, mert ha most a császári fővezér őt — ki ekkorában a magyar sereg leglényegesebb részét vezette — erélyesen üldözi, következetes marad s egy részt alvezéreit egyenesen a Szepességbe utána küldi, más részt Schlieknek megparancsolja, hogy a branyiszkói szoroson átkelve, szintén támadja meg: akkor Görgey Lócsére szorul, hol nem marad neki egyéb hátra, mint fegyverét letennie.

Windischgrätz herczeg azonban a háborút nagyon határozatlanul viselte s minduntalan más működésre tért át. Csorich tábornokot az üldöző sereg zömével Pestre visszahívta, Schlick pedig ezalatt a branyiszkói szoroson csak igen csekély erőt hagyván, a Tiszára nyomult s itt haszontalan csatázásokba bocsátkozott Klapkával, ki Mészárosnak Kassánál szétvert seregét vette át.

E módon Görgey, nem csak hogy bántatlanul

megszabadult, de még a branyiszkói szoroson is átjött s most Guyon ezredes hősies támadása által Schlick jutott két tűz közé s a császári seregnek csupán ezen tevékeny tábornok rendkívüli ügyessége által sikerült megszabadulnia, midőn az egyik oldalon Klapka és Dembinski elől, kik Tokajról és Miskolczról felfelé vonultak, a másik oldalon pedig Görgey elől, ki Eperjestről lefelé szorította, oldalmenettel Tornán át Rima-Szombatra és Losoncra menekült.

Windischgrätz herczeg miután Csorich tábornokot három dandárral Görgey után küldte volna; Ottingert egy dandárral Szolnokra indította, hogy itt megállapodjék s a Tisza bal partjára őrzáratokat küldvén, Perczel seregének mozdulatairól tudomást szerezzen.

Perczelnek a kormány azon rendeletet adta volt' hogy Moornál szétvert s ismét összegyűlt seregével a Tisza vonalát s a szolnoki hidat szállja meg; de ő e rendeletet mellőzve, ezen Debreczen alá Szoboszlóig hátrált, mire a kormány ismételve szigorúan meghagyta neki, hogy a Tiszára ismét visszatérjen s a Szolnoknál álló osztrák sereget, ha csak lehet, megtámadja, hogy e módon az osztrák fővezér a netán Debreczen ellen tervezett kísérletekkel felhagyni kényszerüljön.

Perczel ennek folytán január 22-dikén seregének egy részével, melyhez a Dom Miguel ezrednek Péterváradról egy zászlóalja s több újan alakított zászlóalj

is csatlakozott, egyenesen a szolnoki hidat támadta meg; serege másik részét pedig Fegyvernéknél a Tiszán átvezetve, ezzel oldalt Ottinger állodásának rohant. Ottinger erre a támadásnak engedve, 23-dikán éjjel Czeplédre hátrált s a fővezértől segítséget kért.

Windischgrätz a sürgős kérelemre azonnal 3000 gyalogot küldött Czeplédre s tartván attól, hogy Perczel netán nagyobb szerű támadást találna intézni Pestre, Csorichnak egyúttal sietve parancsot küldött, hogy Görgey ellen csak Jablonowski dandárját hagyván, a többi két dandárral a fővárosba siessen.

Perczel Szolnokról csakugyan Czepléd alá nyomult s 25-dikén Ottingert itt is megtámadta; de most a császáriak üt visszaverték s Windischgrätz berezeg a czeplédi állodást hathatósan megerősítvén, a sereg vezényletét Jellacic bán tábornoknak adta át.

Perczel most megint a Tisza jobb partjára tért vissza s itt Dembinski volt *lengyel* tábornoknak; kit a magyar kormány Parisból meghívatván, az összes sereg főparancsnokságával ruházott fel — csapatait átadván, Bácsmegyébe sietett új sereget szervezni, mi az ő fáradhatlan tevékenységének csakugyan sikerült is.

Mintán Mészáros tábornok és hadügyminiszter serege a Kassánál elvesztett csata után Miskolczra hátrált, maga a tábornok pedig Debreczenbe ment volna; a kormány Klapka őrnagyot ezredessé nevezte ki s e sereg parancsnokságával bízta meg, mire Klapka

azt nemsokára át is vette s Tokajnál és Rakamaznál védállódásba helyezte.

Schlick tábornok a kassai csata után előre nyomult s január 22-dikén a most említett tokaji állodást támadta meg, melyből Klapka kiszorulván, a tokaji hidat maga mögött felgyújtotta s Rakamazra hátrált. Pár nap múlva azonban a Tiszán megint átkelt s most Schlick seregét viszont megtámadván, visszaverte.

Így állottak az ügyek a Tiszán, midőn Görgey 30-dikán Schlicknek egy előcsapatjával Iglónál összeütközött.

Ezen összeütközésről Schlick jelentést vévén, csak most tudta meg, hogy Görgey a Szepességbe vonult, s Deym tábornokot egy dandárral rögtön Eperjesre küldte, hogy innét tovább nyomuljon. Deym azonban dandárját megosztván s a Szepes megyébe vezető mindkét átat megszállván, ez által erejét annyira gyengítette, hogy midőn Guyon őt február 5-dikén a Branyiszkón *agy* magyar hadosztályal megtámadta, visszaveretve Eperjesre hátrálni kényszerült.

Schlick tábornok, minthogy Dembinski Löknél a Tiszán átkelt, de attól is tartván, hogy Klapka és Görgey seregei közé találna szorulni, csapatait Kassán öszpontosította s Görgeynek Eperjesnél több mipi időzéséből előnyt nyerve, még ideje korán 9-kén Tornára, innét Rima-Szombatra és Losoncra vonult, míg később Pétervásáron át Windischgrätz herczeggel egyesült.

Görgey és Klapka február 10-dikén Kassán találkoztak.

Götz és Jablonowski, kiknek feladatuk az volt, hogy Görgeyt a Szepességbe kövessék, csak február 10-dikén érkeztek Lócsére s 13-dikán Eperjes felé Berthódra nyomultak, hol Görgey utócsapataival összeütközvén, ezeket, melyek amúgy is Eperjes felé mentek, ugyanazon irányban visszanyomták.

Götz tábornok, értesülvén hogy Klapka és Görgey Kassánál egyesültek, Schlick pedig innét Tornára vonult: seregével azonnal Lócsére visszament, s csak akkor nyomált ismét Kassa felé, mikor híret vette, hogy Görgey e várost 21-dikén odahagyta. — A Götz- és Jablonowski felé dandárok vezérletét később Rosenberg altábornagy vette át.

A magyar sereg, mint már említettük, a szerbek elleni hadjáratral felhagyott s a két hadosztály, mely eddig Bácsmegyében és a Bánátban működött, Arad előtt mintegy ezer embert visszahagyván, Damjanich és Vécsey tábornokok alatt a Tisza bal partján felfelé indáit. — E két hadosztály körülbelől 12,000 emberre rúgott.

Január vége felé Dembinski fővezérré neveztetvén ki, Perczel seregéből Szolnoknál egy figyelő csapatot hagyott vissza s a többivel a Tiszán felfelé húzódott. Löknél azután e folyón átkelt s Miskolczon megállt, honnét — Schlicknek visszavonulását Putnoknál meg-

akadályozni akarván — ez után indult; de minthogy elkésett s csak utócsapatait érte utol, ismét Miskolczra tért vissza. — Most azonban támadást tervezett. E terv szerint leelőbb is Damjanich és Vécsey hadosztályainak Szolnoknál Jelacic ellen áltámadást kellett intézniök s ez által Windischgrätz herczeg figyelmét ide csalniok, míg ezalatt Dembinski majd *Görgey*, Klapka s Rápásy (előbb Perczel) hadtestét — mintegy 25,000 embert — a Tárna vizén összevonván, a szolnoki támadást bevárja s mikor ennek következtében Windischgrätz saját bal szárnyát és középhadát gyengítendi, akkor Dembinski Pest felé nyomul.

Schlick tábornok Pétervásáron Dembinski csapatainak öszpontosulásáról értesülvén, Windischgrätznek erről rögtön jelentést tett, ki is ennek folytán mintegy 16,000 emberrel Pestről azon szándokkal indult Hatvan felé, hogy Gyöngyösnél Schlickkel egyesülvén, a magyar sereget a Tárna vizén megtámadja.

Dembinski február 26-dikán három hadtestével a Tárnára nyomulván, a verpelét-káli vonalat szállotta meg, úgy, hogy Kápolna a középre esett; egy dandár Sirokra ment, hogy az ottani szorongat megszállja, négy dandár pedig Makiáron, Mezőkövesden, Abrányban és Tisza-Füred vidékén foglalt állodást.

Windischgrätz 26-dikán reggel két hadoszloppal nyomult előre: az egyiket a jobb oldalon Árokszállásról Schwarzenberg herczeg, a másikat a balon Gyön-

gyösről Wrbna gróf vezette. Az előbbi hadoszlop Kálnál, az utóbbi Kápolnánál a magyarok előcsapataival találkozott; de ez nap sem itt, sem ott komolyabb összeütközés nem történt s csekély ágyúzás után állódását mind a két fél megtartotta.

Schlick tábornok azon rendeletet, hogy Gyöngyösre vonuljon, nem vélte czélszerűnek s seregét 25-dikén Pétervásáron hagyván, személyesen a fővezérhez sietett s arra ajánlkozott, hogy ő majd Pétervásárról Sirokon át egyenesen Verpelétre nyomul s a magyarok állódását jobbról támadja meg.

A császári fővezére tervet elfogadta; mire Schlick 26-án — de csak délután — indult meg Péter vásárról, este felé Siroknál az ott felállított magyar dandárt megtámadta, visszanyomta s azon éjjel Sirok alatt táborozott.

Dembinski 27-dikén Guyon dandárának Mezőkövesdre parancsot küldött, hogy az állodás közepére, Kápolnára nyomuljon, míg Aulichot Kálra. Krnetyt pedig Kereesendre rendelte. E módon a verpelét-káli vonalon hat dandár lett volna felállítva, a hetedik pedig Tisza-Füredről szintén a csatatérre rendeltetvén, a tartalékot volt képezendő.

Az előleges rendelet szerint a bal szárny vezérlése Kálnál Görgeyre, a jobb szárnyé Verpelétnél Klapkára volt bízva, míg a középhadat Dembinski magának tartotta fenn.

A fővezér e két tábornok hadtesteit szétdarabolta s idegen csapatokkal és alvezérekkel zavarta össze, csupán azért, mert különösen Görgey engedelmisségében nem bízván, attól tartott, hogy egészen saját akaratuk és belátásuk szerint fognak eljárni.

Windischgrätz berezeg 27-dikén reggeli 8 órakor a magyar sereg állodásának középpontjára irányozta fő támadását s legelőbb is Kápolnának indult. A harc itt egész 10 óráig keményen folyt s a magyarok, bár erélyesen állottak ellent, 10 órakor a faluból kiszorultak. Schlick hadteste Verpelétet támadta meg s rohammal be is vette; tovább azonban nem haladhatott, mert Klapka a falu mögött csapatait újra felállította s ezen állodást szilárdon tartotta.

Guyon hadosztálya Mezőkövesdről 11 óra tájban érkezett a csatatérre s ezzel most Dembinski Kápolna visszafoglalására kísérletet tett. E kísérlet azonban nem sikerült, mert Kmety hadosztálya az indulási parancsot későn kapván, annak idejére be nem érkezett s így Dembinski az ütközet helyreállítását lehetetlennek vélvén, hátrálásra adott parancsot.

A bal szárnyon Kainál a csata csak ágyútüzelésből állt s itt az osztrákok egyáltalán igen gyengén támadtak.

A középhad és bal szárny hátrálatát Görgey és Klapka fedték s így a magyar seregnek Mezőkövesdre lényeges veszteség nélkül visszavonulnia sikerült,

annyival inkább, mert Schlick hadteste az ütközetben nagyon kifáradván, az üldözést nem igen erélyesen folytatta.

Február 28-dikán Mezőkövesdnél ismét összeütközés történt; de itt a magyar huszárok vitézül harcolván, Dembinski — a nélkül, hogy a császáriak e napon erélyesebb támadást tettek volna — Eger-Farmosra vonult.

Windischgrätz herczeg a további előnyomulást marczius 1-ére tűzvéni ki, e napon Klapkát eger-far mosi állodásában csakugyan megtámadta.

Dembinski sem visszavonulásra, sem további el-lentállásra parancsot nem adván, a magyar alvezérek a körülmények által készítetve, seregeiket a Tisza bal partjára vezették, hol Dembinski rendeleteit egyáltalán nem helyeselvén, de hadvezéri képességeiben sem bízván, ellene fellázadtak.

Görgey, kinek táborkarában az ellenszenv leginkább mutatkozott, Dembinskit elfogatta és őrizet alá tétette; s bár őt Szemere mint kormánybiztos ismét szabadon bocsátá, a kormány mégis átlátván, hogy ily körülmények közt fővezérnek többé meg nem maradhat: a seregtől elmozdította s az összes tiszai seregek parancsnokává helyébe Vetter tábornokot nevezte ki.

A kápolnai csata sem az egyik, sem a másik részen következetesen keresztül vitt tervezetet, sem pedig stratégia ilag vagy taktikailag czélszerűen és erélyesen

folytatott hadműködést fel nem mutat. Az egész csata Kápolna és Verpelét megtámadásából s e két helységnek a császáriak részéről történt bevételeből áll; mert e perczben az ütközet megállapodott s a császáriak más nap Mezőkövesdre, márczius 1-én pedig Eger-Farmosra és a poroszlói töltésre a támadást csak lanyhán folytatták. De nem is volt az egésznek egyéb eredménye, mint az, hogy a magyar sereg a Tisza bal partján biztos menedékhelyre vonult, mely vidék a császári tábornagy előtt valóságos „noli me tangere” volt, mi után kezét kinyújtani csakugyan nem tartotta tanácsosnak.

A császári fővezér előtt a magyar felkelés teljes leküzdésére két út állott nyitva: először t. i., ha a kedvező helyzetet, melyet neki seregének Pestre bevonulása s a kassai ütközet nyújtott, kellőleg felhasználván, a fősereget Szolnokon át Perczel szétvert hadának romjai ellen, Schlicket pedig Tokajnak, Mészáros oszló félben levő serege ellen gyorsan előre küldi: akkor ezeket az első támadás tönkre tette s Windischgrätz azonnal a helyzet urává lett volna; másodsor, ha a császári fővezér arra tökélt el magát, hogy Görgeyt üldözi, úgy őt csakugyan teljes erővel üldöztén, meg kellett volna semmisítenie. És e terv sem lett volna rász, mert Görgey serege akkorában a magyar had zömét képezte, mely ha szétveretik, valószínű, hogy az ellentállásnak egyebütt is vége szakad.

E sereget pedig tönkre tenni igen könnyű lett

volna, mert ha Csorich mind a három dandárjával a bányavárosokból Szepesmegyébe nyomul, Sehlick pedig egész erejével a Branyiszko felől aláereszkedik: akkor Görgey két tűz közé szorulva, fegyverét lerakni kényszerül, annyival inkább, mert Klapka sem távozhatott el oly igen Tokaj vidékéről, hogy Schlicket egész Szepesrnegyéig követhette volna, minthogy akkorában Debreczent ezen az oldalon csupán az ő serege védte, a kormány székét pedig védelem nélkül hagynia nem lehetett.

Windischgrätz azonban, mint láttuk, hatalmát egyszerűen nagyon is sokféle akarta terjeszteni s így csapatait minden irányba szétküldvén, oly erős egyetlen ponton sem maradt, hogy döntőleg léphetett volna fel. Es az ő hadműködéseinek egyáltalán csak a hatalom minél továbbra kiterjesztése volt fő elve, a miért is jelentékenyebb eredményeket sehol sem ért.

Dembinski viszont nem csak a tervezésekben volt túlságosan félénk és ingadozó, de a sereg részeinek elhelyezésében és felállításában is ügyetlenséget, tapasztalatlanságot árult el. Ő talán egyes hadosztály parancsnokának beillett volna, de egy egész sereg vezetésére vagy nem bírt elég képességgel, elég erélylyel és lélekerővel; vagy már annyira túlélte saját magát, hogy a fővezérségtől őt megfosztani egyáltalán s kivált ily kedvezőtlen körülmények közt nem volt helytelen eljárás.

Midőn a magyar sereg egészen a Tisza bal partjára húzódott vissza, akkor Windischgrätz a támadó működésekkel végkép felhagyott s a főváros körül ismét védelmi, a Tisza vonalának ellenében pedig figyelő állást foglalt.

Jelacic ennek folytán parancsot kapott, hogy Kecskemét felé induljon s ott az új felállítás jobb szárnyát képezze; Wrbna, hogy a zömmel Czeglédre menjen s előcsapatai a szolnoki hídfőt szállják meg; Schlick, hogy Jász-Berényben foglaljon állodást s Poroszlót és Tisza-Füredet szemben tartsa; Ramberg pedig, ki Kassánál volt, hogy Miskolczra jöven, a legszélsőbb jobb szárnyat képezze.

A császári seregek az itt leírt állodást még nem foglalták el, s Jelacic még Czeglédnél állván, egy dandárral Abonyt, egy másikkal pedig Szolnokot tartotta: midőn marczius 4-dike és ő-dike közti éjen Damjanich Ozibakról, Vécsey pedig Török-Szt-Miklósról a Szolnoknál álló dandárra öszhangzó támadást intéztek.

Damjanich Czibaknál a Tisza jobb partjára átkelven, felfelé Szolnokra nyomult s már szürkületkor a várostól nem igen messze álló osztrák előőrökre bukkant. A császári dandár az ellenség közeledtére felriadva, rögtön a sikra szállt. Egy hatfontos ágyúüteg a Tószeg felé eső nyilason állítatott fel; a gyalogság is azonnal védelemre indult, de a Bobich őrnagy alatt

a leghevesebb kartácstüzeléssel a városra rontó 3-dik honvéd zászlóalj s a nyomban utána jövő Visoczki dandár támadásának engedve, a városba ismét vissza hátrált. Ezalatt Török-Szt-Miklósról Vécsey hadoszlopa is megérkezvén, a hídon áttört, a hídfőt bevette, a huszárok pedig Pukly alezredessel e közben a városba nyomultak. Most a zavar átalánossá lőn, mire a császáriak a városból kivonultak s tizenegy ágyút, valamint számtalan foglyot az ellenség kezei közt hagyván, Karger tábornok alatt a Zagyva felé hátráltak. Ottinger Abonyból sietve ugyan, de mégis már késő jött Szolnokra s lovasságának néhány összeütközése után megint visszament; a magyar sereg pedig beelégedvén győzelmével s a netán ellene jövő tetemesebb erőt bevárni nem tartván tanácsosnak, 9-dikén ismét a Tisza túlsó partjára vonult.

A császári fővezér a szolnoki vereség után hadtesteit még szorosabban vonta össze s Jelacicot Kecs-kemétre, Wrbnát Nagy-Körösre, Schlicket pedig Cze-glédre indította.

A magyar sereg új fővezére Vetter tábornok, miután seregét, amennyire lehetett újjá szervezte volna, a Tisza közép vidékén tervezett támadást.

Görgey eddigi seregéből a 7-dik hadtest alakúit három hadosztályal: Aulich és Klapka ezredesek tábornokokká neveztetvén ki, az előbbi Rápásytól a 2-dik hadtestet vette át, az utóbbi pedig 1-ső hadtest

név alatt eddigi dandárjait tartotta meg. Damjanich éa Vécsey dandárjai Damjanich parancsnoksága alatt egy hadtestbe olvadtak, mely a sorozatban a 3-dik számot nyerte, Vécsey maga pedig Szegedre küldetett, hogy ott a szerbek ellen működjék. Később ugyanő Temesvár ostromát is vezette.

Asbóth ezredes egy önálló hadosztály parancsnokságát vette át.

Most Vetter az 1-ső, 2. 3. és 7-dik hadosztálylyal, valamint Asbóth ezredesével is támadási működését a Tiszán következőleg tervezte:

A fő sereg vagyis az 1-ő, 2. és 3-dik hadtest Tisza-Füredről Czibakra indáit s e helyet marczius 15-dikén elérte; Asbóth hadosztálya — mely, mióta Klapka Tokajról elvonult; Ramberg, ellen e lényeges pont védelmére volt rendelve — parancsot kapott, hogy a mint Görgey hadteste Tokajra érkezik, e helyet rögtön odahagyja s Török-Szt-Miklósra siessen, Görgey pedig Tisza-Füredről, mint ép most érintettük, Tokajra küldetett; innét meg volt neki hagyva, hogy Miskolczra nyomuljon s e vidékről Gyöngyös és Heves felé tüntetések tevéen, Windischgrätz herceget erejének megosztására bírja, mi ha sikerülend, Vetter a seregzömmel Czibaknál a Tiszán átkel s egyenesen Pestre támadást kísérel.

E terv azonban nem valósult, mert Vetter ugyan 17-dikén Czibaknál a Tiszán átkelt, de még mielőtt

Görgey tüntetések által Windischgrätz seregéből jelentékenyebb erőt elvonhatott volna; s midőn azután Kőrös felé előre nyomulván, értesült, hogy a császári sereg Czegléden, Kecskeméten és Nagy-Kőrösön túlnyomó erővel áll, támadási tervével végkép felhagyott s 19-kén ismét Czibaknál a Tisza bal partjára visszatért.

Asbóth 20-kán Török-SztMiklóstra érkezett, Görgey pedig Miskolczra, honnét Heves felé nyomult előre.

Ramberg császári tábornok ugyanekkor Gyöngyösre vonult s Windischgrätz herczeghez küldött jelentésében Görgey támadási tervérői adván hírt, ennek serege számát oly igen nagyította, hogy a herczeg, nem tudván tulajdonképen, melyik legyen a magyarok főereje s más részt attól is tartván, hogy irányuk netán mégis Komárom felé lenne a főterv szerint kijelölve, seregeinek leglényegesebb részét ismét fölfelé rendelte s pedig annyival inkább, mert ugyanekkor Beniczky Lajos egy portyázó csapattal Losonczt is sikerrel támadta meg.

Ramberg ennek folytán parancsot kapott, hogy Vácra siessen s a Komáromba vezető utat tartsa figyelem alatt. Csorich, a ki Wrbna helyett a 2-dik hadtest parancsnokságát vette át, Hatvanra, Schlick Jász-Berénybe utasított s csak Jelacic maradt három hadosztálylyal Czegléd és Abony vidékén vissza.

Vetter ezalatt Asbóth hadosztályát a Tisza bal partján Szolnok alatt visszahagyván, az 1. 2. és 3-dik hadtesttel mint seregzömmel, Tisza-Füredre vonult, itt

25. 26. s 27-ikén a Tiszán átkelt s útját Gyöngyösnek és Árokszállásnak vette; Asbóthnak pedig meghagyta, hogy Szolnok alatt és Czibaknál minél több tábori tüzet rakasson s a Tisza mindkét partján folytonosan kémcsapatokat küldöztvén, ez által Jelacicot azon hiedelemben tartsa, hogy a seregzöm még mindig Szolnok és Czibak körül áll. Tisza-Füreden azonban Vetter megbetegedvén, Debreczenbe ment s most a főparancsnokságot ideiglenesen Görgey, mint legidősebb tábornok vette át.

Á császári fővezér főleg attól tartott, hogy a magyar sereg Balassa-Gyarmaton át Komárom felé fog keresztül törni, a miért is marczius 30-kán Ramberget Komáromba, Csorichot pedig Vácra parancsolta.

Schlick szintén 30-kán hadtestével Gödöllőt szállotta meg s előcsapatait Hatvanig küldte, melyek itt april 1-jén a Gáspár tábornok vezérlete alatt álló 7-dik magyar hadtesttel összeütköztek.

2-dikán Schlick hadtestének egy egész hadosztálya keveredett Gáspárral Liechtenstein alatt csatába s a túlnyomó magyar seregnek engedve Gödöllőre vonult vissza.

Görgey ezalatt Klapka tervezetére az 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtesttel april 3-kán Jász-Berényen és Nagy-Kátán át rögtön balra vetette seregét, hogy innét a császáriak jobbját támadja meg s így Jelacic és Windischgrätz közé tolult, mire Jelacic, a ki april 1-ig a

magyar sereg főerejét mindig Szolnok és Czibak mögött látta, valahára kiábrándulva, 2-dikán Abonyból tova vonult.

Asbóth hadosztálya ugyancsak 2-kári Szolnoknál a Tiszán átkelt s vett parancs folytán, Abonynak és Czeglédnek, a vasúton Pest felé tartott.

Jellacic ápril 4-dikén Szecsőre és Kókára érkezett és seregének jobb szárnya, vagyis Sternberg és Rastich dandárja, ép a déli órában Tápió«Bicskénél pihenőt tartott, midőn Klapka Nagy-Kátáról előre nyomulván, e két dandárra bukkant s azonnal támadást parancsolt, A császáriak nem csak helyt álltak, de maguk is azonnal támadásra keltek s Klapka seregét tökéletesen szétverték. A hátráló magyarokat ezután Rastich dandárja a Tápión át Nagy-Káta felé üldözőbe vette; de e közben Damjanich egész hadteste megérkezett s a csatát nem csak újból kezdte, hanem Rastich dandárát a vizén át vissza szorítván, Klapka elvesztett ágyúit is kézre kerítette, mire a két császári dandár Szecsőre vonult. Görgey a helyzetet átlátván s tudván, hogy Jellacic egyesülését többé nem gátolhatja: a három hadtesttel Isaszegnek tartva, 5-dikén jobbra kanyarodott, Gáspárnak pedig parancsot küldött, hogy szintén Gödöllőre nyomuljon.

Schlick hadteste 6-dikán Gödöllő előtt csatarendben állott; Jellacic pedig ugyanezen napon délelőtt 11 órakor Isaszegre érkezett.

Damjanich a Királyerdőn át Jellacic bal szárnyának, Klapka pedig Sápon át jobb szárnyának tartott. Klapka azonnal támadásra ment át, de Jellacic őt visszaverte; most azonban Damjanich az erdőből kibontakozván, Jellacic bal szárnyát oly hevesen támadta meg, hogy ez a Rákos bal partját elhagyni s Isaszeg mögé hátrálni kényszerült.

Gáspár tábornok 7-dikén hadtestével Gödöllő felé nyomultában, Bagnál tétlenül megállott s itt további parancsot akart bevárni; hiába szólította fel őt Kmety az előnyomulásra, intvén egyúttal, hogy ily helyzetben a messziről hangzó ágyúszót kell parancs gyanánt venni s oda kell menni, honnét ez hallszik; hiába kérte őt engedné meg neki; hogy legalább saját hadosztályával Isaszeg felé indulhasson; Gáspár csak mozdulatlanul maradt s így, midőn Windischgrätz Schlick seregének egyik hadosztályát — a Liechtenstein herczegét t. i. — Jellacicnak segítségül Damjanich jobb szárnya ellen küldte: ez a váratlan támadás által, melyet a Grammont dandár támogatott, megrendülvén, jobb szárnyán hátrálni kezdett. Ezután Jellacic Klapkát támadta meg, ki előle szintén visszavonult, de most Aulich hadteste Dányról a hely színére érkezvén, a csatának rögtön más fordulatot adott, úgy, hogy a már végkép kifáradt császári sereg az új rohamnak ellenállani képes nem lévén, a Rákoson ismét visszahátrált, a magyarok pedig utána nyomulván, a lángban álló Isaszeget elfoglalták. Jellacic

hadteste ezután Gödöllő felé hátrált, Liechtenstein herceg pedig, a ki a csatában egy talpalatnyi tért sem vesztett volt, a további támadással, minthogy már úgyis beesteledett, felhagyott ugyan, de fektanyáját Damjanich hadtestével szemben, az erdő északi részén ütvén fel, csak akkor hagyta oda s ment szintén Gödöllőre, midőn másnap reggel Jellacic hátrátáról értesült.

A császári fővezér 7-kén elhatározta, hogy Pestre vonul; minek folytán Jellacic és Schlick hadtestét ide rendelte s a Váczon álló Csorichnak is parancsot küldött, hogy egy dandárt visszahagyván, szintén a főváros felé húzódjék.

Görgey 7-kén a támadást eleinte folytatni akarta s hadtestét Gödöllő felé irányozta; midőn azonban e helyet 11 órakor elérte, a császáriak már kivonultak volt.

E körülmények közt Görgey a fővárost nem akarván ütközet színhelyévé tenni, tervét megváltoztatta s a hadi tanácsban Komárom felszabadítását indítványozta, mely indítvány elfogadtatván, a következő előleges intézkedések tétettek.

Aulich Kerepesre nyomul és Asbóthtal, a ki szintén 7-dikén már Maglód alá érkezett, csatlakozván, a császári sereggel szembe áll. Gáspár Dunakeszire indul s Pestnek arcot fordít. Damjanich és Klapka Vácra törnek s e várost bevén, Sághnak és Lévának tartva, a Garan vizén átkelnek s Komárom felé nyomulnak, Gáspár pedig, a mint Vác el lesz foglalva, azonnal

utánuk indul s szintén Komáromnak tart, hogy e három hadtestet a vár felszabadításában segítse. Aulichnak és Asbóthnak végre meg lön hagyva, hogy Pest alatt maradjanak s erőszakolt áltámadásokkal a császáriakat azon balhiedelemre hozzák, hogy az egész magyar fő-sereg Pest előtt áll.

A seregek meneteiket, az itt leírt terv szerint, intézván, a 2-dik és 3-dik hadtest Vácot elfoglalta, mire azután Gáspár Dunakesziről szintén utánuk vonóit.

Görgey april 15-dikén a 2. 3. és 7-dik hadtesttel már a Garán mellett állott, Zsemléméi és Szecsénél hidakat veretett s 17-dikét követő éjen ez utóbbi helynél a 2-dik és 3-dik hadtesttel, 19-dikén reggel Zsemléméi a 7-dikkel átkelt. — Damjanich és Klapka 18-dikán tova indultak s Kálnának Nagy-Sarlóra húzódtak.

Aprilhó elején a császári kormány Wohlgemuth tábornok alatt, a ki az olasz hadjárat befejeztével felhívatott, a magyar-osztrák határon tartalék hadtestet állított fel. E tartalék hadtest, mely három dandárból állott s 25,000 embert számolt, april 17-én Keméndre érkezett, hol a Komárom alól jövő Veigl dandárral s a Csorich hadtestéből ide siető Jablonowski dandárral egyesülvén, Wohlgemuth összes erejével a Léváról Komárom felé vezető útra vetette magát s 18-dikán este hadtestének egyik részével Nagy-Sarlóra érkezett, a másikat pedig Bese felé indította, nem levén még tudomása, hogy a magyar sereg már a Garan vizén

átkelt s szintén Nagy-Sarlóra nyomul. 19-dikéu a magyarok itt Wohlgemuthot csakugyan meg is támadták s meg is verték; mire ő a Beséről és Csekéről elősiető Herczinger dandárjaival együtt — melyek elkésvén, a csatát már helyre nem állíthatták — Nyitrára húzódott s 21-dikén Sellyénél a Vág folyón is átkelt. — E csata következtében a komáromi út felszabadulván, Görgey az 1-ső és 3-dik hadtesttel 21-én e várba csakugyan bevonult.

A császáriaknál főparancsnokká ezalatt Welden tábornok neveztetvén ki, Windischgrätz a sereget aprí 14 dikén odahagyta.

Welden 17-dikén Esztergomba érkezett, honnét, mint már tudjuk, Wohlgemuth hadtestét a segéddandárokkal Nagy-Sarlóra küldte, a Csorichét pedig Pestről fölfelé rendelte, minek folytán ez 18-dikán csakugyan Esztergomba érkezett.

April 19-dikén Welden a nagysarlói vereségről értesülvén, 20-dikán Pestre sietett, hogy itt a seregek mozgalmi iránt intézkedjék. E tervzet a következőleg volt összeállítva: Hentzy tábornok négy zászlóaljjal Buda várában marad; e várat, a mennyire lehet, megerődíti s az utolsó csepp vérig védelmezi; Csőrien a 2-dik hadtestből egy dandárt még néhány napig Esztergomban hagy, a többivel a Duna jobb partján Komárom felé indul; Schlick april 2-kán a pesti tábort odahagyva, szintén a jobb parton Komárom felé húzó-

dik s itt a 2-dik hadtesttel és Simunichsal, a ki Lipót-vára bevétele után Komáromot ostromolta, egyesül; a Csorich hadtestéből Esztergomban visszamaradt egy dandár Schlicket követve, az utócsapatot képezi, Jellacic pedig 22-dikén éjjel a pesti tábornok odahagyva, a Duna jobb partján lefelé húzódik s egyes oldalcsapatait magához vonván, Bács megyében s az al Duna vidékén függetlenül működik.

A pesti tábor ennek folytán 22. és 23-dika közti éjen eltisztult s a 2-dik és 3-dik hadtest Simunichsal egyesülve, ugyanekkor Komárom alatt már megjelent.

Görgey Komáromba vonulván, a Duna bal partjára nem talált kész hidat s így sietve és az ostromló császári sereg folytonos ágyúzása közt kellett ilyent felállítania; midőn aztán 26-dikán a híd elkészülvén, rajta az 1-ső és 2-dik hadtesttel átkelt, akkor a 7-dik hadtest, mely Bátorkesziben maradt s csak 26-dikára volt Komáromba rendelve, a kellő perczet elmulasztván, Görgey támadását az elvonuló császári hadtestek visszaverték.

Schlick és Csorich ezután Simunichsal Pozsonyig húzódtak vissza, hol védállodást foglaltak.

Komárom bevétele után Görgey a támadó működést rögtön felbeszakította s a 7-dik hadtestet Pöltenberg alatt Győrbe küldvén, itt megállította.

Ezután az 1-ső és 3-dik hadtesttel, valamint Kmety tábornok önálló hadosztályával és nyolcz huszárezred-

del Budára sietett, hol ezalatt Asbóth hadosztálya s Aulich a 2-dik hadtesttel szintén megérkeztek s így 35,000 gyaloggal és az említett nyolcz lovas ezreddel a budai — nem annyira várnak mint inkább megerődített helynek ostromlásához fogott.

A Duna felvidékén ezáltal tökéletes fegyverszünet állott be. Görgey Budát tábori ágyúkkal lövette s így könnyen átlátható, hogy eredményt nem ért, míg Hentzynek ezalatt elég ideje maradt állandóságát kitelhetőleg megerősíteni, mert Görgey egy álló hónapig egyebet sem tett, csak a drága időt fecsérelte.

Olaszországban eközben a béke Piemonttal helyre állott s így a császári had Pozsonynál megállapodván, az onnét ide rendelt seregeket, valamint az orosz segédhadakat is, melyeket a czár april derekán a császárnak megígért, bevárta.

A mellék hadtestek működései.

Bem magyar tábornokot s az erdélyi sereg főparancsnokát Vásárhelyen hagytuk el, midőn január 12-dikén Puchnert, a császári hadak erdélyi fővezérét megtámadni készült. — 17-dikén Szőkefalván a két sereg csakugyan összeütközött s Puchner makacs harcz után Szebenre hátrált.

Január 21-dikén Bem Szebent is megtámadta, de e támadást a császáriak visszaverték, sőt mi több, a helyőrség kirohanván, maga is támadásra ment át s a magyarokat teljesen megszalasztotta, mire Bem Fekete-halomra húzódott s itt viszont 25-ikén Puchner támadását verte vissza. Ezután, minthogy erejét a további működésre mégis elégtelennek vélte, maga Vizaknára vonult, Kemény Farkas ezredest pedig egy zászlóaljjal a segédseregek elé küldte, melyek Magyarországból Hrabovszky és Beké ezredesek alatt Déván át voltak jövendők.

Február 4-kén öt Puchner Vizaknánál újból megtámadta s tizenegy ágyúját elvevén, teljesen szétverte. 5-dikén Bem Szász-Sebesre húzódott s útjában nem csak a gyulafehérvári őrségen, de még egy hatalmas oláh

felkelő csapaton is keresztül vergődött. 7-dikén Puchner itt megint megtámadta s Piskire verte, hol azonban Kemény Farkas jött eléje azon hírrrel, hogy a 7000 emberből álló segédsereg Dévánál megérkezett. Erre Bem személyesen Dévára sietett, Kemény Farkasnak meghagyván, hogy a piskii hidat az utolsó emberig védje. — 8-dikán a császáriak Kemény állodását megtámadták, de szerencsére nem összes erejükkel s így Kemény a hidat mindaddig tarthatta, míg Bem a segédsereggel beérkezvén, 9-dikén a legmakacsabb harc után — melyben a császáriak a hidat bevették, de ismét elvesztették — Puchnert visszaverte s megint támadó hadműködésre tért át.

Puchner a piskii csata után Szászvárosra s innét Szebenbe vonult. Bem azonnal nem nyomult utána, hanem előbb Urbán ezredes ellen, ki Beszterczét szállotta meg, intézett támadást, s ezt Bukovinába szorítván, Medgyesre sietett. A császári sereg, melynek az által, hogy egy 10,000 emberből álló orosz hadosztály Szebent megszállotta, szabadabb keze lön, marczius 2-dikán Bemet itt is megtámadta s bár Bem e támadást először visszaverte, Puchner 3-dikán újra neki rontván, a magyarokat Segesvárra hátrálni kényszeríté.

Segesvárnál Bem annyira elsánczolta állodását, hogy Puchner egyenes támadást ellene nem intézhétvén, oldalmenet által Küküllő felé akarta megkerülni, mely több napig tartó oldalmenetét azonban Bem fel-

használta s egyenesen Szebennek nyomulván, az itt állomásozó 6000 orosz (4000 belőlök Brassóban volt) megtámadta és nem csak Szebenből kiverte, de még a Vöröstorony szoroson is túl nyomta. Marczius 11-én a magyar sereg Szebenbe bevonult.

Puchner most Szebent megkerülvén, Brassónak vette útját, hol az oroszokkal egyesülve, Feketehalomnál állást foglalt, mely egyesült seregeket Bem marczius 19-dikén megtámadta s mindjárt az első támadásra szétverte.

Puchner ezután az orosz segédsereggel együtt a tömösi szoroson Oláhországba vonult.

A magyarországi Maros-vonal védelmére, mint-hogy Damjanich és Vécsey a Tisza mentében fölfelé húzódtak, csak Szegeden és Aradon maradtak csekély csapatok. Február elején a szerbek a Bánátot s Bács megyét is a Ferenczsatornáig elfoglalták. Kísérleteket tettek ők ezután Aradra és Szegedre is, de Aradon Asztalos, Szegeden pedig Gaal és Hadik ezredesek a nemzetőrség segítségével támadásaikat véresen verték vissza, mire aztán a Maros felé minden további kísérlettel felhagytak. Szabadka városa is hősiezen tartotta magát, míg Perczel a czeglédi támadás után február elején Bács megyébe ment s itt új sereget toborzott össze.

Perczel ezen új seregével márczius 2 6-dikán Kulánál és Verbásznál a Ferenczsatornán átkelt, Újvidékre

nyomult s innét a péterváradai erősségbe vonulván, Nugent ostromló seregét készült szétverni, mi azonban nem sikerülvén, Szt-Tamás ellen fordult s e helyet, melyet a szerbek még mindig tartottak, april 3-dikán elfoglalta. 12-kén a szerbeknek erős állodását Titelnél támadta meg; itt azonban Knicanin szerb vezér szilárdon állott ellene. Perczel tehát Titelt odahagyni kényszerült, de 19-dikén Ó-Becsét vette be.

E magyar tábornok kimeríthetlen tevékenysége s bátorsága által sok szép sikert aratott, de a győzelmet bevégzettnek mégsem lehetett tekinteni mindaddig, míg a szerbek Titelt hatalmukban tartották; mert Titel, mint nevezetes stratégiai pont, nekik a támadás megújítására minden irányban alap gyanánt szolgálhatott.

A császári hadsereg működése

Haynau vezérlete alatt.

Komárom várának felszabadítása s az osztrák sereg visszavonulása után a Duna felvidékén a fegyverek nyugodtak. Welden tábornok seregét a Pozsony és Soprony mellett elfoglalt állodásokban rendezte, bevárván itt az Olaszországban nélkülözhetőkké lett s ide rendelt seregek, valamint a muszka czártól megígért segéderők beérkeztét.

Welden azonban gyarló egészsége miatt május 20-dikán a főparancsnokságról leköszönt s helyébe fővezérré báró Haynau tábornoszernagy neveztetett ki.

Oroszországból juniushó elején egy teljes hadosztály érkezett az északi vaspályán Pozsonyba s még ugyané hó elején az olaszországi segéderők is megjöttek, melyekkel együtt a harczképes császári had mindössze 70,000 emberre rúgott. Haynau teljes erővel azonnal támadó hadászatra készült.

E sereg négy hadtestre volt felosztva: Schlick tábornok az elsőt, Csorich a másodikat, Schwarzenberg berezeg a harmadikat, Wohlgemuth a negyediket vezé-

relte, melyekhez még Paniutin önálló hadosztálya csatlakozott.

Midőn Haynau e seregek vezényletét átvette a 4-dik hadtest Wohlgemuth alatt a Duna bal partján a Vág vonaláig volt előre tolva s Szeredtől Zsigárdig, négy dandárban, lépcsőzetes rendben állott. Az 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtest a pozsony-sopronyi vonalon volt megyetanyákon s előőrsei egész Ötevényig terjedtek.

Görgey Budavárát május 21-kén bevette és seregeivel egész e hónap végéig ott időzött. Június 1-én 1-ső hadteste Nagy Sándor, a 2-dik Asbóth, a 3-dik pedig Knézich parancsa alatt végre megindult s 5-én az 1-ső Mocsonokot, a 2-dik és 3-dik Érsekújvárt szállotta meg. Kmety önálló hadosztálya a Duna jobb partján felfelé vonult s Győrtől balra az alsó Rába vonalán foglalván állodást, a Győrben álló 7-dik hadtesttel kapcsolatba jött. A 8-dik hadtest Klapka alatt Komárom várában volt s egy 4000 emberből álló külön dandár Horváth ezredes parancsa alatt, a felső Vágón, Szered átellenében volt elhelyezve.

Ezen elősorolt csapatokkal, melyek mindössze körülbelül 55,000 embert számoltak, Görgey a támadó hadműködést újból kezdeni remélte s terve az volt, hogy a Vág vizén átkelve, a császári seregen keresztül tör s bal szárnyát észak felé veti vissza.

Ugyanekkor Paskewits herceg fővezérlete alatt az orosz főszereg a duklai szoroson át szintén Magyar-

országba rontott. Ezen orosz had három hadtestre osztott; a 2-dik számút Kuprianow, a 3-dikat Rüdiger, a 4-diket Tscodajeff vezérelte. A hadtestekben egyenkint 40,000 gyalog és 10,000 lovas volt, mely számok összegéből azon 20,000 embert levonva, kik Tseodajeff hadtestéből Paniutin alatt Pozsony felé indultak: a Felső-Magyarországba vonuló orosz seregek száma 130,000 emberre rúgott. Ezenkívül még Lüders tábornok az 1-ső hadtestből 40,000 emberrel Erdélybe rontott, 10,000-et pedig tartalék gyanánt Havasalföldön hagyott.

Paskiewits herceget már a török és lengyel hadjáratból ismerjük. Láttuk őt erélyesen és határozottan működni; de tudjuk azt is, hogy e hadvezér, ki akkorában az orosz seregnek kétségkívül legkitűnőbb tábornoka volt, az erélylyel óvatosságot is párosított, főelve levén, a hadászat eredményét az által biztosítani, hogy folytonosan öszpontosított erővel nyomult előre.

Az osztrák-orosz sereg főterve az volt, hogy míg Haynau tábornagy egyelőre a Duna bal partján Wohlgemuth hadtestével áltámadást tétet, azután ezt a Duna jobb partján előnyomuló seregzömével egyesítvén, Pest felé működik: addig az orosz főszereg Duklán és Kassán át szintén Pestnek tart s a két sereg összeköttetését egy orosz hadosztály tartja fenn, mely a nyugati Gallicziából a Garan vizén lefelé vonul.

Még meg kell említenünk, hogy egy osztrák had-

osztály ugyanekkor Vogel tábornok alatt a Vág felvidékén állott, egy másikkal pedig gróf Clam tábornok Lüders hadteste mellett Erdélybe nyomult. Jellacic 20,000 emberrel a Tisza mellett Titelnél táborozott. Temesvár és Arad pedig szintén a császáriak kezében voltak.

A magyarok részéről Dembinski tábornok alatt Munkácsnál és Eperjesnél 16,000 ember, Perczel alatt Szt-Tamásnál 12,000 ember állott, Bem pedig az erdélyi szorosokat Bukowina, Moldva és Oláhország felé 30,000 emberrel tartotta.

S most térjünk át a Duna felvidékén álló sereg működéseire.

E sereg főparancsnoka, Görgey tábornok, Budavár ostroma s bevétele után 30,000 emberrel vagyis az 1-ő, 2-dik és 3-dik hadtesttel, mint már említettük, a Duna bal partján a Vág vizére húzódott; Kmety önálló hadosztálya pedig a 7-ik hadtestnek bal szárnyát fődve, Győrnél foglalt állást. Görgeynek terve az volt, hogy a Duna bal partján az osztrákok állandóságát keresztül töri s őket észak felé nyomja.

Ha e terv Görgeynek komoly szándoka volt, úgy azonnal át kell látnunk, hogy az csupán az ellenre lehetett üdvös, mert ezen esetben az oroszok főereje északról lefelé nyomulván, annál könnyebben egyesülhetett volna a császári sereg zömével; de Görgey maga is e módon az ellenénél csekélyebb erejét megosztotta

s így csak ismét gyengítette volna. Nem volt azonban elég, hogy e terv már magában a józan észszel s minden stratégiai elvekkel homlokegyenest ellenkezett, de Görgey még ezenkívül a három említett hadtestet, mint látni fogjuk, oly módon osztotta be s oly sajátos működésre rendelte, hogy az eredmény sikertelen volt előre lehetett látni.

Az 1-ső hadtest Mocsonokra küldetett, s míg a Vág vizén a hadműködések folytak, szakadatlanul ott is maradt. A 2. és 3-dik hadtest Érsekújvárra nyomult, honnét az előbbi Tót-Megyerre, az utóbbi Tardoskedre egy-egy dandárt küldött. Egész 12-dikeig mind a három hadtest állodását megtartotta; 13-dikán Asbóth parancsot kapott, hogy a 2-dik hadtesttel Gutánál a Vágdunán átkeljen s a Csallóközbe nyomuljon, hol — Szerdahelynél és Vásárútnál — Csorich császári tábornok hadtestének két dandárja állott. Rendeletet vett továbbá, hogy a 2-dik hadtest számára Pusztá-Ászódnál és Sereg-Akolnál az érsekújvári Dunán hidat veressen s 16-dikán — *csupán öt zászlóalj!* — a Vág mögé nyomulván, Zsigárdnál az ott álló császáriakat megtámadja és Farkasdon állást foglalva, hogy a 3-dik hadtesttel Összekötetést eszközöljön, a Vág vizén szintén hidat veressen.

Eközben Wohlgemuth tábornok, mint már említettük, június elején négy dandárból álló egész hadtestével Szeredtől lefelé, a Vág vize jobb partján, egész

Farkasdig lépcsőzetes állodást foglalt, míg Csorich hadtestének két dandárja már 16-dikán a Csallóközben állott s így Asbóthnak 10,000 emberből álló hadtestét Görgey még két részre is szakította, hogy bal szárnyát Csorich, jobb szárnyát Wohlgemuth annál könnyebben tehesse tönkre.

Asbóth a Végdunán Gutánál csakugyan átkelt, 13. 14. és 15-dikén Sereg-Akolnál szintén hidat vert s hogy a veszedelmes tervnek csak némileg valószínűsítésére is mindent megtegyen, hadtestének felével 14-dikén az eközben Nyárasdra nyomult császári dandár ellen erős támadást intézett s e dandárt Vásérútra nyomta vissza. 16-dikán fél hadtestével a Kis-Dunán átkelt; itt azonban előre látván, hogy Zsigárdon át Farkasdot megszállania a híd hiánya miatt lehetlen lesz, Rakovszki őrnagyot két zászlóaljjal s két hidász századdal 15. és 16-dika közti éjen Gutánál kompokon a Dunán átküldte s Negyedre indította, azon parancssal, hogy, míg a hidászok Negyednél sietve hidat vernek, addig ő Zsigárd felé — az Asbóth személyes vezérlete alatt történendő arctámadással egy időben — oldaltámadást intézzen.

Asbóth a Pottféle császári dandárt, mely Királyrév, Pered és Zsigárd körül volt felállítva, megtámadta s teljesen vissza is verte; de csata közben Hertzinger dandárja Pottnak segítségére jövén, Asbóth a túlnyomó erőnek engedni annál inkább kénytelen volt, mert

Rakovszki Farkasról előre nem nyomult s a Puszta Aszódon visszahagyott öt zászlóalj is Csorich támadásának minden perczben ki volt téve.

Rakovszky Negyednél megérkezvén, azonnal híd-építéshez fogott; a zsigárdi oldaltámadásra azonban a teljesen megrongált töltésen jókor meg nem érkezhétvén, a Farkasdra vezető töltésen, a mennyire lehetett, magát körülsánczolta s ezen állodását a legnagyobb veszély közt 18-dikaig megtartotta. E napon végre a híd elkészülvén, a Vág bal partjával összeköttetés jött létre.

Bár a zsigárdi csata után 30-dikán Wohlgemuthnak már három dandárja állott Perednél s ezenkívül az érsekújvári Dunaágon át Csorich tábornok két zászlóaljat küldött Királyrévre: Görgey mégis — Klapka ellenzésének daczára — a 2-dik hadtestet 20-dikán a császáriak állodásának megtámadására a Vág mögé küldte s csupán Klapkát indította a 8-dik hadtesttel Puszta Aszódra, hogy e helyet megszállja.

Asbóth 20-dikán Wohlgemuth három dandárját Királyrév és Zsigárd közt egész hadtestével megtámadta, Rakovszkinak pedig megparancsolta, hogy (mint már 16-dikán ki volt tervezve) Farkaséi felől oldaltámadást tegyen. E napon a császáriak előbb Peredre hátráltak s midőn hősies védelem után e helyet is oda kellett hagyniok, Deákira és Galántára nyomattak.

Este felé a 3-dik hadtest is Farkasdon át a csata-

térre érkezvén, e két magyar hadtest nyugat felé foglalt állodást.

Görgey átlátta ugyan veszélyes helyzetét s ezt be is vallotta, de azért az 1-ső hadtestet Nagy Sándor alatt még sem parancsolta magához és nem is vonta vissza seregét, midőn értesült, hogy Paniutin hadosztálya 20,000 emberrel 20-dikán este Galántára érkezett s így legalább is 35,000 ember áll vele szemközt: hanem legrosszabb és legveszélyesebb állodásában a csatát elfogadta, mikor Wohlgemuth Paniutinnal egyesülvén 21-dikén d. e. 10 órakor megtámadta, bal szárnyán a 2-dik hadtestet Sereg-Akolra vetette, jobb szárnyán pedig a 3-dikat a negyedi hídon át a Vág jobb partjára szalasztotta.

Haynau, mint már említettük, az 1-sü és 3-dik hadtesttel a Duna jobb partján nyomult s lefelé előcsapatait Ötvevényig tolt. E két hadtest zöme a főúton Győrnek, egy dandár pedig Wyss tábornok alatt jobbra Csornának tartott, mely dandárt ugyan Kmety hadosztálya visszaverte, de e szép győzelem mit sem használt, mert most a peredi csata után roppant túlnyomó erő indult a Duna jobb partjára. Haynau t. i. daczára annak, hogy az orosz fővezérrel azon tervben állapodtak meg, miszerint hadműködéseit mind a két sereg a Duna bal partján egyesíti Pest felé — ezen tervet a peredi csata után egészen megváltoztatta, és pedig egy részt azért, hogy a császáriak előbb érkezzenek Pestre, mint

az oroszok; más részt, hogy elkülönített hadműködéssel a forradalmi sereg ellen a császáriak intézhessék a főcsapást s így a főszerep nem az orosz seregek jutván, ez egyáltalán csak segédseregekint működjék, bamindjárt a hasonlíthatlan számtöbbség az ő részén legyen is. Ez volt tehát oka, hogy Haynau a Vág vizét 23-kán rögtön odahagyta, Wohlgemuth egész hadtestét, valamint Paniutin hadosztályát is 24-től 26-ig a Duna jobb partjára küldte s így ezen az oldalon 60,000 embert vont össze.

A bal parton csupán a 2-ik hadtest maradt Csorich alatt a végett, hogy a Csallóközt megszállván, a Vág vonalát figyelem alatt tartsa; ha pedig később a főszereg belebb nyomulna, a komáromi várat vegye ostromzár alá.

Görgey azon meggyőződésben, hogy Haynau saját és az oroszok seregével majd a Duna bal partján működik s a Vágón Szerednél vagy másutt átkelven, a magyarok jobb szárnyát fogja megkerülni: ezen meggyőződésben mondjuk, Nagy Sándort az 1-ő hadtesttel Mocsonokon hagyta, a 2-dik és 3-dik hadtestet az alsó Vág bal partján Tót-Megyeren és Érsekújváron állította fel, maga pedig legválságosabb időben a sereget odahagyván, Pestre ment s arról sejtelve sem levén, hogy a császári sereg ezalatt a Duna jobb partján egyesülhetne, itt egész 27-dikeig időzött. 27-ikén végre Pestet is odahagyta s mit sem törődven azzal, hogy ezalatt a

seregnél mi történik, fő hadi irodájához Tatára sietett, hol Pöltenbergtől jelentést vett, melyben ez tudatja, hogy vele az összpontosított összes, császári sereg áll szemközt.

Görgey most ugyan intézkedett, hogy hadtestei a Duna jobb partjára keljenek át, de mindez természetesen már késő volt, mert Haynau még 27-dikén Pöltenberget Győrnél, Kmetyt pedig Marczaltönél elszigetelt állásában oldalt támadta; Pöltenberget 25-kén makacs és erélyes ellentállás után Gönyöre nyomta, Kmetyt pedig a Duna vidékéről elriasztotta s a többi magyar hadtesttől elszakasztotta.

A felkelő sereg 2-dik hadteste legelső kelt át a Dunán s a visszavonuló 7-dik hadtesttel jobb szárnyát a Dunára, a balt Nagy-Igmándra támasztva, a Czoneza patak mögött foglalt állodást, hogy így Kmety hadosztályának, mely Pápára vonult, a csatlakozást lehetőségessé tegye. Haynau azonban oly erélylyel s oly gyorsan nyomult előre, hogy Görgey fenn leírt állodását odahagyni kénytelen lévén, akomáromierődítvényekbe, a Duna jobb partján, a hídfő mögé húzta vissza seregét. Kmety a Dunán lefelé vonult s később a Bács megyében működő aldunai sereggel egyesült.

Haynau július 1-én a komáromi hídfő előtti tért elfoglalta s 60,000 emberből álló összes seregét azon vonalon állította fel, mely Komáromtól az ácsi erdőn és Harkályon át Ó-Szőnyig terjed, hogy így Görgeynek

a kitérést a Duna jobb partjára lehetlenné tegye s őt az orosz seregek elé vesse.

A magyar kormány még június 30-dikán Görgeyhez Csányi kormánybiztost s Aulich és Kiss tábornokokat, mint megbízott választmányt, küldte, azon parancscsal, hogy 20,000 embert Komáromban hagyván, a többi sereggel rögtön Pestre induljon s itt a Felső-Magyarországból alávonuló seregekkel s a Perczel tábornok alatt szervezett tartalékkal egyesülve, a Tisza alvidékére húzódjék s a Tisza-Maros vonalat tűzvéni ki védelmi pontul, ott lényeges erőt gyűjtsön össze.

Görgey e parancsnak nem engedelmeskedett s így egy hatalmas magyar sereg felállítása nem csak nem valósult, de az egyes osztályok még oly igen el is osztottak, hogy többé nem is egyesülhettek.

Haynau, a mint már említettük, a Duna jobb partján a komáromi hídfő előtt július 1-jén foglalt állást. 2-dikán seregeit a magyarok elsánczolt táborához közelebb toltá, melyekből az 1-ső hadtest Schlick alatt a Monostor váracsra támadást intézett, Benedek tábornok pedig Szuny felé nyomult.

Raischach tábornok a komáromi őrség által védett Monostort bevette; Benedek is Új-Szőnyt elfoglalta. Az ágyúzás hallatára Görgey és Klapka a táborba siettek: az előbbi a jobb szárny vezérletét, az utóbbi Új-Szőny felé a bal szárnyét vette át.

Rakovszky alezredes a 2-dik hadtest egy részével

(melyet, minthogy Asbóth aperedí csata után a sereget odahagyta, Kászonyi vezetett) Raischach tábornokot a Monostor váracsból kiverte s ugyanezen a szárnyon a 2-dik és 7-dik magyar hadtest Schlick hadtestét is egész Pusztá Harkályig nyomta vissza, végre Leiningen, ki a 3-dik hadtest vezérletét Knezichtől vette át, több támadás után Ó-Szőnyt is megint elfoglalta.

Délután 5 órakor azonban Wohlgemuth egész hadtestével Csémről előre nyomulván, Benedek tábornoknak segítséget hozott; a jobb szárnyon Paniutin Schlickhez sietett, a 3-dik császári hadtestnek két dandárja pedig Simbschen alatt Pöltenberg huszárjait támadta meg s verte vissza.

Görgey most oda sietvén, maga is a tusába keveredett s fején hátúí kardvágást kapott.

Pöltenberg ezután huszárjait ismét öszeszedte s új támadásra készült. Rakovszky parancsot kapott, hogy az ácsi útról balra az oroszok ellen minél nyomatékosabb támadást intézzen s Ó-Szőny a bal szárnyon szintén a magyarok kezében volt.

A császári vezérnek célja nem az volt, hogy a magyarok táborát ostromolja, hanem csak, hogy szorosabban bekerítse s így midőn 7 órakor seregeivel az Ó-Szőnyről Esztergomba vezető utat s Csém és Ács helységeket megszállta, e célja el volt érve, mire Görgey csapatait szintén a hídfő mögötti táborba vezette.

Így végződött e véres nap, melyen az osztrák-

orosz sereg közel 1000, a magyar sereg 1500 embert veszített.

A magyar seregnek, miután állodását Haynau egészen bekerítette, a Duna jobb partján keresztül törnie *már nem* volt lehetséges. A kormány ennek *folytán* Görgeynek parancsot küldött, hogy a bal parton lefelé induljon; ő azonban valamint akkor nem engedelmeskedett, mikor parancsot vett, hogy lefelé vonulván, a többi sereggel a Tisza-Maros vonalon egyesüljön: úgy a kormány rendeletét most sem követte, hanem, bár mind ő, mind Klapka tábornok eziránt több rendbeli parancsot kaptak, készakarva előidézett lázadás által a kormány terveit mindig megghiúsította s még Klapka tábornoknak is — ki 7-én az 1-ső hadtestet Bátorkeszire küldte — az engedelmeskedést lehetlenné tette az által, hogy Leiningent, Pöltenberget és Kászonyit, kik a 2. 3. és 7-dik hadtestet vezéreltek, rábírtá, miszerint az indulási parancsnak ellene szegüljenek.

Görgey alparancsnokait mindig azzal izgatta, hogy a magyar seregnek, bár mi történjék is, Komárom vidékén a Duna jobb partján keresztül kell törnie s a császáriakat minden áron meg kell vernie.

Július 11-ikén a magyarok Klapka vezérlete alatt a keresztülrontást csakugyan meg is kíséreltek, de ez most is csak úgy sikerült, mint 2-dikán s délutáni 5 órakor összes hadtesteik az erődök mögé hátráltak.

Görgey most értesülvén, hogy Paskevits előcsa-

patai már Jász-Berénynél mutatkoznak, 14-dikén az I-ö 3-dik és 7-dik hadtesttel Komáromból megindult, Klapkát pedig a 2-dik és 8-dikkal a vár védelmére hagyta vissza. Az I-ső hadtest 15-dikén Vác alá érkezett, mely város akkor már az oroszok birtokában volt.

Mielőtt azonban Görgeyt tovább követnők, ves-sünk egy pillanatot az oroszok előnyomulására s néz-zük, mikép intézkedett az ellen a magyar kormány s mikép működött a magyarok felvidéki, valamint Per-czel alatt álló tartalék serege.

Az oroszok fővezére Paskevits tábornok hadait június 26-dikán Kassa környékén pontosította össze, kivéve azon hadosztályt, mely Grabbe tábornok alatt a Vág felé indult s Paniutinét, mely Haynau főparancs-noksága alatt működött.

Wysocki magyar tábornok, a ki — miután Dem-binskit a kormány június vége felé behívta — a felső Magyarországon működő sereg vezérletét vette át, arra nem is számolt, hogy oly roppant erőnek, minővel Paskevits Duklánál betört, alig 10,000 emberből álló seregével ellentállhasson s így az előhaladó oroszok elől lassan visszavonulván, június 28-dikán Miskolczra, július 2-dikán pedig Hatvanra érkezett.

Paskevits a visszavonuló magyar sereget követte; a 4-dik hadtest, mely Tscheodajeff alatt az előhadat képezte, Tokajnak vette útját, itt a Tiszán átkelt s egy 10,000 emberből álló dandárt Debreczenbe küldött,

mely ott július 3-dikán bevonulván, a nemzetőrséget lefegyverezte.

Rüdiger a 3-dik hadtesttel július 1-én Miskolczra érkezett s itt pár napra megállt, részint azért, hogy Tscheodajeffnek Debreczen felé intézendő oldalmenetét bevárja (mert Paskevitsnek fő elve volt hadtesteit mindig összeköttetésben tartani, és soha a középhadat előre *nem* tolni, míg a szárnyak biztosítva nincsenek, a mi e teljesen ismeretlen és felkelésben álló országon nagyon helyeselhető eljárás); részint azért, hogy az élelmezést roppant serege számára elrendezze s a szükségesekről eleve gondoskodják.

Július 6-dikán azonban Miskolczról megindult s csapatait Kuprianow alatt a 2-dik hadtest is követte. 11-dikén a 3-dik hadtest előcsapatai Hatvanra, a 2-dikéi Kápolnára érkeztek. A 4-dik hadtest Debreczenbe küldött dandárját ismét bevonta s 12-dikén Miskolcz vidékén állott.

A magyar kormány június 30-dikán azon tervben állapodott meg, hogy a Duna felvidékén működő seregnek egy része, mintegy 20—25,000 ember, Klapka tábornok vezérlete alatt Komárom várában maradjon s ezen erősségre támaszkodva, a vidéken álló császári seregre akár jobbra, akár balra kirohanásokat kísértvén, azt így minél tovább feltartóztassa; Görgey az 1-ső, 3-dik és 7-dik hadtest 30,000 emberével lefelé vonuljon s Perczel tartalékjával, valamint a Wysocki és Kazinczy

alatt egyesült felsőmagyarországi haddal 60,000 emberre rúgó erős sereget képezzen, mely Mészáros főparancsnoksága s Dembinski mint tábornoki vezér alatt a Tisza jobb partján az oroszok ellen működjék.

Görgey azonban, mint már tudjuk, e rendeletnek nem engedelmeskedett. A kormány őt ennek folytán a Duna felvidékén működő sereg vezérletétől megfosztotta s azt Klapkára ruházta, meghagyván neki, hogy a fennemlített terv folytán Nagy Sándor alatt három hadtestet lefelé indítson. Klapka azonban e rendeletnek szintén nem volt képes megfelelni, mert a 3-dik és 7-dik hadtest parancsnokai, Leiningen és Pöltenberg tábornokok, kiket Görgey titkosan fellázított, mindenben ellene szegültek, maga Görgey pedig daczára a kormány rendeletének a fővezérséget megtartotta s alvezéreit az áttörés lehetőségével biztatgatván, a Komáromból kivonulást addig halogatta, míg végre, minthogy a muszkák 14-dikén már Váczon voltak, sem a jobb, sem a bal parton semmiféle mozgkozás többé lehetséges nem volt.

Midőn Ramberg császári tábornok a 3-dik hadtest egy részével Komárom vidékéről július 5-én Pest felé indult, a magyar kormány székét azonnal Szegedre tette át és sem Görgey hadteste, sem Kazinczy hadosztálya itt nem levén (ez utóbbi t. i. a Debreczenre nyomuló Tseheodajeff által elvágtatván, Erdélybe vonult) Szolnoknál Perczeit és Wysockit egyesítette. A vezér-

letet, mint idősebb tábornok, Perczel vette át s a 24,000 embert számoló seregét 13-ikán Tápió-Szelére vezette, hogy innét Görgey levonuló hadtesteivel csatlakozzék.

Midőn Görgey végre 14-ikén Komárom vidékéről megindult, Perczel 18-dikán az áttörést megkísérettette s Nagy-Kátára, innét pedig serege egy részével, csupán lovassággal, Aszód felé nyomult; de Túránál egy egész orosz dandárral s két lovas ezreddel találkozáván, visszaveretett.

Perczel, bár ez alkalommal — minthogy Görgey e napon már Vácztól fölfelé Losoncznak húzódott s az oroszok nagyon is túlnyomó számban álltak a vidéken — áttörni nem is volt képes, mindemellett csak az által is, hogy mutatkozott, Görgey visszavonulását igen könnyítette; mert az oroszok, nem tudhatván mily nagy sereg áll bal szárnyukkal szemközt, Görgey üldözésével egy időre felhagytak.

Paskevits előcsapatai, mint már említettük, július 11-dikén Hatvanra érkeztek. 12-dikén egy portyázó kozák csapat Pestre rontott, egy muzulmán ezred pedig Vácot szállotta meg.

Az orosz fővezér terve az volt, hogy a Duna bal partján Komárom felé nyomai s Görgeyt teljesen bekerítí.

A 3-dik orosz hadtest, mely 50,000 emberből állott, július 15-dikén Hatvanra, a 2-dik pedig Gyöngyösre érkezett. Ez utóbbinál volt Paskevits fő hadiszállása

is és ide jött 15-dikén Haynau császári fővezér jelentése, hogy Görgey 14-kén Komárom vidékéről elmozdult s Vác felé húzódik, valamint az előőrcsapatok tudósítása is, hogy Perczel serege Czeglédről Nagykátának nyomul.

E hírekre most Paskevits Rüdiger hadtestét Hatvanról Vác felé, a 4-dik hadtestet Tseheodajeff alatt Miskolczról Gyöngyösre, a 2-dikat pedig Kuprianow alatt Hatvanra parancsolta.

Nagy Sándor az 1-ső magyar hadtesttől 15-dikén Vácra érkezett s az ott álló muzulmán ezredet kiszorította; azután a város és a Duna közt állodást foglalt. Ezen állodásában őt dél tájban Sass orosz tábornok megtámadta; de Nagy Sándor e támadást a 3-dik hadtest segítségével — mely Leiningen alatt ép csataközben érkezett Vácra — visszaverte. 16-dikán Pöltenberg a 7-dik hadtesttel szintén Vácra érkezett, hogy innét Czeglédnél keresztül törve, Perczellel egyesüljön; de egy részt ugyanaz napon még Rüdiger hadtestének zöme által megtámadtatván, más részt arról is értesülvén, hogy az orosz fősereg Hatvannál öszpontosúlni készül, tervével felhagyott s még a következő éjen a 7-ik, valamint az 1-ső hadtest is Rétságra hátrált. A 3-ik hadtest 17-dikén még makacs utóvéd csatát vívott, azután ama kettőt követve, este szintén Rétságra érkezett.

Rüdiger a magyarokat Rétság felé üldözte s e

helység előtt táborba szállt. Görgey 18-ikán Vadkertes Balassa-Gyarmatra, 19-dikén Losoncra érkezett. Rüdiger őt egy ideig követte, de azután megállt, mert Paskevits, midőn Perczel Túrara nyomult, nem tudván mily száma sereggel áll szemközt, neki parancsot küldött, hogy Gyarmatról visszaforduljon s Görgey után csak egy figyelő csapatot küldjön. Görgey e módon Perczelnek előnyomulása által az oroszok üldözésétől megszabadulván, 21-dikén Rima-Szombatra érkezett, Pöltenberg hadteste pedig 22-dikén Miskolcra vonult.

Görgey most a kormány rendeletét követve, a Tiszán igen körmven átkelhetett volna, mert az orosz sereg zöme Gyöngyös vidékén állott s csak a Tsoheodajeff-féle 4.-dik hadtestnek egy része tanyázott Mezőkövesd körül, míg a 3-dik orosz hadtestnek egy dandárja Krulow alatt csak lassan követte Nagy Sándor hadtestét Rima-Szombat felé. Ő azonban nem sietett Tokajra, hanem Miskolczon megállapodván, maga Alsó-Zsolczára ment s innét az oroszokkal alkudozásokat kezdett. Később Vattánál és Zsolczánál 24-dikén, Geszthelynél pedig 28-dikán csatározások történtek, melyekkel azonban Görgey semmit sem nyert s célja legfelebb az lehetett, hogy visszavonulásával elkéssék, Paskevitsnek pedig időt engedjen Fürednél a Tiszán átkelni s a hátráló magyar seregnek útját a Marosra elvágni.

Paskevits, miután Perczel hadtestét Túránál visszanyomta s annak szándékolt egyesülését Görgeyvel megakadályozta volna: Rüdigert ismét Görgey után küldte, maga pedig a többi hadtesttel tétlenül Gyöngyös vidékén maradt.

Perczel ezalatt a kormány parancsára Szegedre húzódott.

Az orosz fővezér értesülvén, hogy Görgey serege Rima-Szombat felé húzódik, Kápolnánál és Kerecsendnél egész erejét azon szándékkal pontosította össze, hogy most Fürednél a Tiszán átkel s e folyó bal partján foglal állodást. Menetét azonban nem igen siettette s midőn értesült, hogy Görgey már Miskolcra van, Tseheodajei hadtestének egy részét ismét oda küldte, serege zömével pedig megállt.

A zsolczi és geszthelyi csatázások után Paskevits összes erejét Tisza-Füred körül vonta össze s július 29-dikén Ósegénél hidat veretvén, seregének egy részét a túlpartra küldte, a többivel pedig Csáthra maradt.

Görgey 29-dikén Tokajnál a Tiszán átkelt, 30-án Nyíregyházára vonult s Arad felé folytatván útját, augusztus 2-dikén a 3-dik és 7-dik hadtesttel Kis-Máriára, Nagy Sándor pedig az 1-sővel ugyanez napon Debreczenbe érkezett.

Paskevits csak akkor nyomult a Tisza bal partjára, mikor megtudta, hogy Görgey összes hadtestei már

átkeltek s Tscheodajeff hadtestét Debreczen felé küldte, mely itt augusztus 2-dikán Nagy Sándor seregét teljesen, szétverte.

Nézzük most az osztrák sereget s működéseit, mióta Görgey Komárom vidékét odahagyta.

Haynau már július 9-dikén a Ramberg parancsa alatt álló 3-dik hadtestnek egy hadosztályát Pest elfoglalására előre küldte, melynek előcsapatja 11-dikén, zöme pedig 12-dikén Budára érkezvén, a híd helyreállítása után 15-dikén Pestre vonult.

Miután pedig Görgey seregének elvonulásáról meggyőződött volna, a 4-dik hadtesttel, melyet Wonnemuth vezérlett és Paniutin orosz hadosztályával komáromi állodását odahagyta s 19-dikén fő hadiszállását Pestre tevén, 40,000 emberre rúgó seregét itt összpontosította.

Csoricha 2-dik hadtesttel Komárom alatt maradt, hogy azt folytonos figyelem alatt tartsa, míg Schlick, ki az 1-ső hadtestet parancsnokolta, rendeletet vett, hogy mindaddig szintén Komárom körül maradjon, míg Görgeynek netáni visszatértétől tartani lehet s Haynaut csak akkor kövesse, ha már majd egészen biztos tudomása lesz, hogy a magyar sereg csakugyan végkép elvonult.

Midőn végre Haynau Görgey távoztáról egészen biztos híreket vett s azt is megtudta, hogy őt a muszkák

üldözik ezen oldalról már veszélytől nem tarthatván, elhatározta, hogy egyenesen Szegedre nyomul, az itt össze csődülő magyar seregeket megtámadja, ha lehet szétveri s egyúttal Temesvárt is felszabadítván, Jellaciccsal egyesül.

Mielőtt azonban Haynau hadműködéseit követnők, nézzük előbb mit tett Jellaeic, mióta Pestről lefelé vonult.

Midőn az osztrák sereg zöme apríl 23-dikán, Pestet odahagyván, az ausztriai határszélre vonult, a bán akkor saját hadtestével lefelé indult, május 10-dikén Eszékre érkezett s a Duna jobb partján húzódván, végre Titelnél táborba szállt. Itt azonban élelem hiánya miatt sokáig nem maradhatván, seregét Bács megyébe vezette.

A magyar sereget a Bácskában, mint már említők, ez időben Perczel parancsnokolta, ki 10,000 emberrel Újvidéknél állott s Jellacicnak eléje menvén, vele június 7-dikén Kacsnál megütközött. Ez ütközetben a magyar sereg teljesen megveretvén, a Ferencz-csatornájára húzódott, Jellacic pedig Pétervárad ellen tett kísérletet, de visszautasított s szintén a Ferencz-csatornájára húzódván, Verbásznál foglalt állodást.

Perczel ezután a bácskai sereg parancsnokságától felmentetvén, Szegeden a tartalék vezényletét vette hí s helyette Vetter lón a bács-bánati sereg főparancsnokává kinevezve, melynek Bács megyében működő hadtestét Guyon tábornok vezérelte.

Kmety a győri ütközet után, mint már tudjuk, Görgeyvel többé nem egyesülhetvén, a Duna jobb partján lefelé vonult, Paksnál azután a bal partra kelt át s július 12-ikén Nagy-Zomborra érkezett. Vetternek terve az volt, hogy Jellacicot Kmety és Guyon seregei közé szorítja s a Ferencz-csatornáján Verbásznál két oldalról egyszerre támadtja meg; Jellacic azonban e tervet megelőzve, 14-dikén éjjel Guyon hegyesi állodásának nyomult s azt hajnalban megtámadta. Eleinte az előcsapatokat csakugyan meg is hátráltatta; de a magyar sereg csakhamar rendbe sorakozván, Jellacic jobb szárnyát megkerülte, megtámadta s egész seregét ismét Verbászra verte vissza.

A bán most Kmetytől is. fenyegetve, seregének egy részét megint a titeli erős állodásba, a másikat pedig Salankemenre vezette, hol, minthogy Guyon Szegedre hívatott, Kmety pedig nemsokára a magyar sereg bal szárnyának támogatására a Bánátba ment: egész Haynau megérkeztéig nyugodtan maradhatott.

Midőn az orosz seregek már mindenfelől Pestnek nyomultak, a császáriak pedig Komárom alá érkeztek, juniushó vége felé a magyar kormány seregeinek gyűlhelyeül Szegedet tűzte ki, honnét, ha majd a seregek mindenfelől együtt lesznek, előbb Haynau császári sereget megtámadni, s ezt megvervén, az oroszokra törni készült.

Ezen öszpontosítás Görgeynek engedetlensége s

önálló saját tervei miatt hiúsult meg ugyan, de azért a kormány Szegedet stratégiai pontnak még is megtartotta, remélvén, hogy ha ezt is oda kellend hagynia, azért a két sereg, a dunai t. i. Görgey alatt, a tiszai pedig Dembinsky alatt Aradnál, mely vár már június végévei a magyarok kezében volt, még mindig egyesülhet s innét Haynaura törhet, valamint az oroszokat is a Maros jobb partján pár napig visszatarthatja.

E terv nem is lett volna sikertelen, ha Dembinski Temesvár helyett Aradra húzódik, Görgey pedig levonulását sietteti s Miskolcz környékén hat napig hiában nem időz; mert e módon a császáriak ellen túlnyomó erőt lehetett volna felállítani s ezeket megvervén, az oroszokkal, kik Görgeyt úgysis csak lanyhán követték s engedményekre hajlandóknak mutatkoztak, könnyen ki lehetett volna egyezkedni. Ha pedig e terv sikerül, úgy a forradalomnak is Magyarországra nézve kedvezőbb vége szakad.

A mint azonban látni fogjuk, minden máskép történt, mint a hogy a magyar kormány tervezte.

Perczel a turai csata után Szeged felé indult, valamint Guyon is július utolsó napjaiban ide hívatott Szegedet várdákkal és sánczokkal körülvévén, valószínű megerősített táborra alakították át, mely azonban sokkal nagyobb kiterjedésű volt, hogysesm ily csekély, alig 30,000 embert számoló sereg kellőleg védhette volna.

Az őszpontosulás Szegeden július 30-dikán ment véghez; az összes sereg, mint már mondtuk, 30,000 emberre rúgott; de ezek közt 20,000 olyan volt, kik újan alakulván, csatát még soha sem láttak. — A főparancsnokságot e sereg felett Dembinski vette át.

Haynau Pestet 23. és 24-én hagyta oda és Félegyházára vonult, hol az 1-ső hadtest beérkeztét várván, néhány napra megállapodott; midőn azután Sehliek e hadtesttel 29-dikén Nagy-Kőrösre érkezett, a fővezér a következőleg tervezte működését:

A középhad vagyis a 4-dik hadtest, a 3-diknak egy hadosztálya s az orosz hadosztály Paniutin alatt egyenesen Szegednek megy s a magyarok táborát megtámadja; Ramberg saját hadtestének második hadosztályával Török-Kanizsától a Tiszán átkel s a magyar sereget balról, Schlick pedig az 1-ső hadtesttel Alpárnál kel át, Makónak tart s jobbról hátban fenyegeti.

Dembinski augusztus 2-dikán hadi tanács tartása után a megerődített szegedi tábort odahagyta (a mi a viszonyoknak tökéletesen megfelelő stratégiai eljárás volt, mert ha az ellen a 2½ mértföldnyi vonalat egy vagy más ponton áttöri, ez annál nagyobb zavart idézett volna elő, minthogy a visszavonulás az egyetlen hídon csak a legnagyobb bajjal s veszélylyel történhetett), azután a Tisza bal partjára átkelván s fő hadiszállását Szőregre tevén, a Tisza-vonal védelmére foglalt állodást.

Haynau augusztus 2-dikán este érkezett Szegedre, 3-dikán már a balparti hídfőt támadta meg s nem nagyon makacs ellentállás után be is vette.

Ramberg 4-dikén Török-Kanizsánál ütött hidat s 5-dikén reggel szintén átkelt, míg Schlick még 4-dikén Makóra érkezvén, itt szintén a lerombolt híd helyreállításán dolgozott.

Haynau mint most említettük a hídfőt elfoglalván, 4-dikén már egész tüzérségét és összes ágyúit áttette s 5-dikére támadást rendelt. Dembinski, balról Schlick jobbról Ramberg által szorítva, hátrálatát szintén 5-dikére tűzte ki; de e napon Haynau őt megtámadta.

A csatát leginkább az ágyúk döntötték el: a császáriak a szőregi töltés ellen száz löveget állítottak félkörbe; a magyarok részén csak ötven működött s midőn ezek állodását még egy lovas hadosztály is oldalban támadta meg: Dembinski este felé hátrálni-kényszerült. A hátrálatot, mely meglehetősen rendben történt, részint Guyon hadtestének néhány zászlóalja, részint a huszárok fedték.

Dembinski útját nem Aradnak, hanem Temesvár felé Bébának vette s így a háború sorsa már előre el volt döntve.

A visszavonulás Arad felé mindenesetre czélszerűbb lett volna, először, merte módon az egyesülés Görgey vei utóvégre mégis megtörténhetik; másodsor,

mert Temesvárnak hátrálván, Dembinski nem csak tulajdon seregét szigetelte el, hanem Schlicknek is utat nyitott, melyen, ha akar, az alávonuló Görgeynek oldalékába juthat s őt a Marosra jöttében akadályozva, az oroszok főereje s tulajdon hadteste közé szoríthatja. E módon az egyesülésnek még csak lehetősége is megszűnt s a magyar sereg Bábának hátrálván, Haynau szintén utat nyert, hogy Dembinski csapatai s Arad közé tolakodjék; mi által nem csak a kormány, de Görgey is el volt vágva. Dembinskinek Temesvár felé irányzott visszavonulása egyáltalán oda mutat, hogy ő ekkor már Törökországon át menekülésre gondolt.

Haynau tábornok azon volt, hogy Dembinskinek később talán megtörténhető egyesülését Görgeyvel minden áron megakadályozza, s ez okból, habár tudta is, hogy a magyar sereg Ó-Besenyő felé hátrál, az egész 4-ik hadtestet, melyet most az erdélyi kormányzóvá kinevezett Wohlgemuth tábornok helyett Lichtenstein berezeg vezérlett, Zomborra küldte, azon paranscsal, hogy Schlick 1-ső hadtestével, mely Makónál állott, kapcsolódjék.

Paniutin az orosz hadosztálylyal Klárafalvára nyomult s csak a 3-ik hadtest és Wallmoden tábornok önálló lovas hadosztálya küldetett egyenesen Dembinski után. E hadtest, melyet Ramberg vezérlett, a magyarok hátsapatait Ó-Besenyőtől egy órányi távolban érte utol s az említett lovas hadosztálylyal rögtön

támadásra kelvén, megszalasztotta s közülök több százat elfogott.

A magyar tábor rövid pihenés után még 6-dikán Nagy-Teremiára vonult; 7-dikén Dembinski jelentést vevén, hogy Kmety — kinek hadosztálya Jellacic ellen a Tisza bal partján az alsó Bánátban maradt s itt most parancsot kapott, hogy Dembinskivel egyesüljön — Nagy-Kikindára érkezett, ennek folytán Komlóson át Csatádra húzódott, s még 7-dikén meghagyta Kmetynek, hogy Zsombolyra menvén, Zsomboly és Csatád között állodást foglaljon s innét a császáriaknak, ha támadásukat netán folytatnák, jobb oldalukra törjön.

A császáriak 4-dik hadteste 7-dikén Zomborról Szt. Miklósra vonult; az 1-ső hadtestnek egy része Csanádra ment; míg a másik a 4-ik hadtestet követte; a 3-dik hadtest Kis-Teremiára, a lovas hadosztály Mokrinra ment, az oroszok pedig Ó-Besenyőre indultak.

Egy száguldó csapat ezenkívül Nagy-Kikindára küldetett, hogy a bán seregét felkeresse s annak Temesvár felé vonulásra parancsot vigyen.

A magyar kormány Dembinski hátrátáról értesülvén, neki Csatádra azonnal határozott parancsot küldött, hogy útját Aradnak vegye s Vécseynek — a ki Temesvárt ostromolta — szintén meghagyta, hogy Dembinski után Aradra vonuljon, nem különben Görgeyt is sietésre sürgette, hogy Arad alatt az összes sereg öszpontosulhasson.

Mindez azonban hiába volt. Dembinski ugyan, a mint az osztrák csapatoknak 7-dikén elfoglalt állodásából láttuk, eljöhett volna; de nem akart, hanem 8-dikán Kis-Becserekre menvén, útját Temesvár felé folytatta s így Vécsey is Temesvár előtt maradt. — Görgey e napon Szalontán és Zserénden állott s így az Arad alatti egyesülés teljesen és végképen elmaradt.

Haynau 8-ikára a következő rendelkezést adta ki:

Az 1-ső hadtest zöme Rác-Szt-Péterre, a Sartori dandár Sajtényre indul; a 4-dik hadtest Pészakra és Varjasra.

Wallmoden a lovas hadosztálylyal Csatádig, a 3-dik hadtest Zsombolyra és Grabácsra, Paniutin pedig a fő tilzéri teleppel Lovrínra nyomul.

E rendelkezésből kiviláglik, hogy a császári fővezér Dembinskinek Arad felé vonulását mindenestre gátolni akarta s öt elszigetelten készült megtámadni.

Dembinski egyébiránt maga is csak ezt akarta, főleg pedig azért, hogy minél előbb Oláhországba menekülhessen. Mítsem gondolt ő azzal, hogy általa a harc talán jobbra fordulhatna, csak saját bőrét biztosíthassa.

Wallmoden és Ramberg a magyarok utócsapatait 8-ikán Nagy-Jécsán ismét megtámadták s hosszabb csatázás után e helyből kiszorították.

Haynau, miután látta, hogy Dembinski sem az Arad felé indulásra, sem valamely támadó mozdulatra intézkedéseket nem tesz; 9-dikén hadtesteinek

rendeletet adott az őszpontosulásra s elhatározta, hogy hevesen Dembinskire indul.

Wallmoden lovas hadosztálya parancsot kapott, hogy Kis-Becskereken át Temesvár felé nyomuljon s a várórségnek füstgolyók felröpítése által a császári sereg közeledtéről jelt adjon; a 3-dik hadtest pedig, melyet Ramberg vezérelt, hogy szintén Kis-Becskerek felé a Nyarad patakig menjen s itt állodást foglalván, egy oldalcsapatot Szakáiháza felé küldjön.

A 4-dik hadtest zöme Hodonyra volt menendő, hogy azután innét egy oldalcsapatot Merczidorf és Szt-András közé vessen, míg az orosz hadosztálynak meg volt hagyva, hogy a nehéz és tartalék tüzérséggel a Bessenova körüli emelkedettebb tért foglalja el.

Schlick oda működött, hogy arczczal Arad felé Vingán foglalhasson állodást, honnét majd, ha Görgey serege netán ezen oldalról is mutatkoznék, eléje mehessen.

Haynau hadoszlopai tehát augusztus 9-én reggel a kisbecskerek-hódonyi vonalon előnyomulásban voltak.

A császári fővezér egész bizonyossággal ugyan csatára nem számolt, de azt — ha csak Dembinski Temesvárt védelem nélkül át nem engedi — mégis valószínűnek tartotta. Összes ereje majdnem 30,000 emberből állott mindössze 190 s ezek közt számos tizenkét fontos ágyúval. Az oroszok ütegeit csupa nyolcz fontosak képezték.

Dembinski Kia-Becskeleyeket még 8-án odahagyta, mi annál megfoghatatlanabb, mert e mezőváros és Beszenova közt a tér emelkedettebb s így védelmi csatára nagyon kedvező állodást nyújt. Szt-András s a nevezett két közel eső helység szintén erős álláspontot képez; de a magyar vezér mindezt tekintetbe nem vév, hanem Becskereken csupán egy előcsapatot hagyván, a Temesvárt észak felől környező Vadász- és Csokaerdő mögé vezette seregét. Azon nagy hibát is követte el még Dembinski e napon, hogy Vécsey hadtestét, 9000 embert, nem állította a csatavonalba, hanem arcczal Temesvárnak a kiéhezett várórség figyelem alatt tartására hagyta vissza.

Az összes magyar erő, mely az ütközetre készen tartatott, Guyon, Kmety és Gaal hadteste s Dessewffy lovas hadosztálya, mintegy 40,000 emberből és 100 ágyúból állott, mely utóbbiak hat- és háromfontosak, tehát általán kisebb öblxiek voltak a császáriakéinál. Wallmoden lovas hadosztálya 8½ órakor Becskerek előtt a magyarok utócsapatát megtámadta, mely csekély tüzelés után az Aranka patakon át meghátrált s Becskereket tartotta. Ezután Wallmoden Simbschen dandárát Beszenova felé küldte, hogy a magyarok előcsapatait a jobb oldalban támadja meg; mire ezek, mikor a nevezett dandár az Arankán átkelt, Becskereket feladván, a Nyarad patakig hátráltak s rövid védelem után ezen is átkeltek.

Ramberg Nagy-Jécsáról 9 óra után érkezett Kis-Becserekre s Wallmoden jobb oldalán, az Arankán túl, állodást foglalt.

Haynau az orosz hadosztálylyal s a tartalék tüzérséggel Kis-Becsereket 9¹/₂ órakor érte el s midőn az emelkedő dombokra előre rúgtatván, ellenséget nem látott, összes hadoszlopainak parancsot adott, hogy Temesvár felé nyomuljanak elő.

Dembinski, miután Kis-Becserekről Szt-Andrásra hátrált volna, 9 óra után seregeinek már rendeletet adott, hogy Remetére vonuljanak vissza, midőn Bern Kossuth által hívatva, Erdélyből megérkezett.

Bem most az összes seregnek rögtön megállapodást parancsolt s míg a tért megvizsgálván, a kövendő működést elhatározná: egyelőre a középhadban nyolcz üteget, három zászlóalj által fedve, Bessenova felé küldött. Mire a tüzelés élénken megkezdett, az alatt a főerő — Guyon és Gaal hadteste — a kisbeeskereki országúttól északnak a Beregszó és Nyarad patak közt foglalt állodást. Kmety a bal szárnyon az úttól délnek bontakozott fel, azon rendelettel, hogy Szakáiházon át a császári sereg jobboldalára nyomuljon; míg a bal szárnyon Dessewffy lovassága s néhány gyalog zászlóalj Szt-Andrásnak tartott.

A magyar csapatok az erdőből kibontakozva, daczára a heves tüzelésnek, minden oldalon rendeltetések helyére mentek.

Haynau az előnyomulok elé Ramberg hadtestét és Wallmoden lovas hadosztályát küldte; Paniutint felkérte, hogy az összes tüzérséget a bessenovai dombokon állítsa fel; Liechtensteinhez pedig futárt küldött azon rendelettel, hogy elő nyomulását siettesse s Szt-Andrásról jobbra tartván, a, magyar sereget oldalban támadja.

Ramberg kéznél levő összes ütegeit a Kis-Becs-kerek előtti magaslaton pontosította össze; Haynau a tartalékból két üteget szintén előparancsolt, melyek az ellen tüzelését élénken viszonzván s különben is nagyobb öblűek lévén, a magyar seregben tetemes kárt okoztak.

Bem, midőn ezt látta, a Nyarad patakon azonnal két huszár ezredet átküldött s az osztrák ütegeket oldalban támadtatta; mire a két tizenkét fontos üteg rögtön fordulatot tőn s az országúton gyorsan vissza vágatván, az épen előnyomuló orosz zászlóaljokat is zavarba hozta.

Haynau most személyesen elősietvén, a huszárok ellen előbb Simbschen lovas dandárát küldte, azután Lederer tábornokot dandárával szintén előparancsolván, ezek mind a négy huszár ezredet visszaverték s győzelmükben még a Nyarad patakon is átmentek, de a túlparton a magyarok ágyúinak heves tüzével találkozáván, ismét visszatértek.

Kmety a magyarok bal szárnyán ezalatt előnyo-

múlásban volt; a középhad gyalogsága pedig a besse-
novai szőlőket foglalta el; most azonban az orosz had-
osztály kibontakozván, 36 ágyújával a Bessenova előtti
emelkedett téren állást foglalt, a magyarok gyalogsá-
gát a szőlőből ismét kiverte s roppant tüzeléssel kö-
zéphadukat is zavarba hozta, mire ennek egyes ütegei
lőszer hiánya miatt visszahúzódtak.

Kmety a magyarok bal szárnyán most már a
támadást megkísérelvén, huszárjait s két gyalog zászló-
aljat a Beregszó patakon átküldött; az előnyomulás
azonban csak rövid ideig tartott, mert Lederer dan-
dárja hevesen ellenállt.

Az ütközet a császári részen mindinkább kedvező
alakot nyert; Bem a középhadat már csak a legnagyobb
erőfeszítéssel tudta tartani. Délután 4 órakor Lichten-
stein hadteste Szt-Andrásról megérkezett s ütegeit fel-
állítván, a magyarok jobb szárnyát oldalba vette. 24
ágyú, közöttük 12 darab tizenkét fontos, a magyar
seregnek ezen szárnyán álló lovasságra vetette golyóit,
mire a huszárok megfordultak s midőn Herczinger és
Siegenthal tábornokok dandárjaikat két hevenyészett
hídon a Nyarad patakon átküldték s az országúton
előnyomulni kezdtek: az egész magyar jobb szárny
zavarba jött s előbb hátrálatnak, utóbb futásnak
indult.

Most már Bem a középhadat is hiába igyekezett
tartani, s midőn végre maga is megsebesülvén, a csatát

odahagyta: az egész sereg rendetlenségben Remetére húzódott.

Beesteledéskor Kmety és Vécsey csapataikkal a hátrálatot fedték; ők ugyan némileg rendben: de a többi hadtest vad futásban hagyta oda a csatátért.

Bem seregét 10-dikén Rékáson annyira mennyire rendbeszedvén, 11-dikén Lúgosra vezette.

Haynau 9-dikén este Temesváriba ment, győztes serege pedig a csataterén ütötte fel táborát.

A temesvári csata úgyszólván csak nagyszerű ágyúzás volt néhány lovassági rohammal; de az ágyúzás is oly távolból történt, hogy az osztrák-orosz sereg összes vesztesége nem ment többre 36 holt- s 208 sebesültnél, míg a magyarok is csak 65 holtat s 438 sebesültet vesztek, mely számok a csataterén megjelent 70,000 emberhez aránylag nagyon is csekélyek.

A magyarok részéről e csata a legcsekélyebb józan összevetés nélkül volt tervezve s a vezetésben még csak a legkisebb öszhang sem mutatkozott; a miért is Bemnek azon terve, hogy az osztrák-orosz sereg jobb szárnyát megkerüli s midőn majd erre Haynau főerejét ide veti, ő azalatt az aradi úton keresztül tör: egészen meghiúsult. De könnyen előre lehetett volna látni, hogy Haynau majd e cselnek nem enged s középhadát gyengíteni annál kevésbé fogja, mert állodása az emelkedett téren nagyon kedvező volt s Liechtensteint is egész hadtestével az aradi útról, tehát bal szárnyáról, ide

várta. A magyar tábornok ezenkívül kémjei által is megtudhatta volna, hogy Liechtenstein az aradi oldalon áll, hogy még nagyon távol van s így az áttörés arra aligha sikemlend; míg ellenben, ha Bem mindjárt a csata kezdetén minden erejét jobb szárnyára vonja, az osztrákok állodását balról megkerüli s a haszontalan ágyúzás helyett — melyben kevesebb és gyengébb ütegeivel amúgy is hátrányban volt — számos gyalogságát szuronysegezve vezeti támadásra: úgy az ellent, melynek délelőtt a csatatéren még csak 20,000 embere volt, 40,000-re rúgó seregével könnyen legyőzhette s Liechtenstein hadtestét teljesen elvághatta volna. — Erre kell vala Bemnek törekednie, mert itt már nem keresztül-törésről, hanem csak győzelemről lehetett a szó.

Továbbá Vécsey hadtestét, mely vitéz s edzett katonákból állott, hiba volt a csatára nem hozni, mert a három (a Kmety-Guyon- és Vécseyféle) nagybárá kitűnő hadtesttel az első csatarendben, a Perczel és Visocki hadtestével, melyek most Dessewffy és Gaal vezérlete alatt 20,000 emberből álltak, a másodikban, tehát mindössze 50,000 embernyi sereggel, a magyar fővezér lelkesültségével s ama bizalommal, melylyel Bem iránt minden egyes katona viseltetett, győzni lehetett volna.

Nincs rosszabb, mint a katonát, de különösen a tüzes természetű magyart, sok ideig a2 ágyútűznek

kitenni. Dembinski serege, melyet a folytonos hátrálás már amúgy is lehangolt, ez által teljesen elvesztette bátorságát s midőn aztán hét álló óráig tartó, czéltalan ágyúzás után Liechtenstein hadosztálya váratlanul a jobb szárnyon megjelent: e szárny azonnal futásnak indulván, az egész sereget magával ragadta.

Haynaut, mint hadvezért, egyáltalán csak dicsérnünk lehet; ő az egész hadjáratot kitűnően vezette. Pozsonyból Görgey ellen megindulva, a Duna bal partján a Vág vizére nyomult. Innét a peredi csata után rögtön egész seregét a jobb partra tette át, Komáromra nyomait s Kmetyt a főseregtől nem csak elvágta, de a Duna jobb partján lefelé vonulását is gátolta. A mint megtudta, hogy az oroszok már Pesthez közel vannak s hogy így Görgey már keresztül nem törhet: seregének egész zömével rögtön Szegedre sietett, hogy a magyar kormányt s a déli sereget megsemmisítse. A szőregi csatát oly módon intézte el, miszerint a magyarokat jobbról s balról egyszerre fenyegette, úgy, hogy ezeknek okvetlenül meg kellett hátrálniok. Mindezt elkövetett, hogy Dembinski egyesülését Görgeyvel lehetlenné tegye, őt folytonosan üldözte s még csak egy perczig sem hagyta nyugodni, míg végre Temesvárnál erejét öszpontosítván, a tüntetések által, miket Bem a császáriak jobb szárnya ellen intézett, magát tévútra nem vezettette, hanem tetemes tüzérsege által tartotta fenn különben gyenge középhadát s midőn

megtudta, hogy Liechtenstein a csataterre érkezett, akkor aztán arczagban és oldalt hevesen támadván, a magyar sereget tönkre tette.

Haynau, mind elszántságát, mind pedig ügyes mozgadozásait tekintve, ép úgy a taktikai, mint a stratégiai téren az ujabb korban Ausztria legelső hadvezérének méltán nevezhető.

A nyári hadjárat Erdélyben.

(1849.)

Az erdélyi eseményekről nem szoltunk azon idő óta, midőn marczyushóban Bem tábornok az osztrák- orosz sereget Moldvába szorította.

Május elején egy császári hadtest Maikovski tábornok alatt a Bánátba Orsován át a benyomulást megkíséرتette; de Bem ezt Törökországba verte szintén vissza s ezentúl Erdély ellen támadás többé nem történt, mindaddig, míg Lüders orosz tábornok az első orosz hadtesttel a császáriak segítségére meg nem érkezett.

Bukovinában Grotenhjelm alatt 15,000 embernyi orosz sereg gyűlt össze s június 18-dikán az erdélyi határt Pojana Stampinál átlépvén, 19-dikén a Magura hegyen át a Szamos völgyébe szállott. 20-dikán Maros-sényéig nyomált, hol 21-dikén két magyar zászlóaljjal összeütköztvén, ezeket Tihára szorította. Június 22-én nyolcz zászlóaljjal a borgoprundi váracsot támadta meg, melyet 12 ágyú védett s hogy annál hamarább birtokába kerítse, a hegyeken át jobbról s balról megkeríthette. A helyőrség csekély levén, csak gyengén védte magát s midőn látta, hogy meg is kerülik, Rusz-

Borgón át Beszterczére vonult. Grotenhjelm ezután előcsapatait Jádra küldte, zömével pedig Rusz-Burgónál foglalt állodást.

Bem e sereg benyomulásáról értesülvén, Deésről 6000 emberrel Beszterczére sietett, hol 26-dikán megérkezvén, 27-dikén azonnal Wallendorfra nyomult. Itt Grotenhjelm eléje menvén, a két ellenséges sereg összeütközött; az oroszok eleinte a magyarok heves ágyútüzelésére hátrálni kezdtek, de midőn Bem oldalcsapata, melyet balra küldött, hogy az oroszokat megkerülje, visszaveretett: nemsokára az egész magyar sereg Jádra hátrált. 28-dikán Bem ismét Wallendorfra nyomult s ismét csatába keveredett, melynek eredménye az lőn, hogy a magyarok Sóvfalváig visszahúzódtak, de itt Bem ágyúit egy elfödött helyen felállítva, az őt követő Grotenhjelm seregét oly heves tüzeléssel fogadta, hogy ez a további lödözéssel felhagyván, ismét Rusz-Burgóra húzódott.

Bem ezután Szeredfalvára vonult, hol egy erős hátsapatot hagyván vissza, zömével Tekére ment s itt véd állodást foglalt.

Grotenhjelm ezután Lüderstől további rendeleteket várván, egy ideig veszteg maradt; midőn azonban parancsot kapott, hogy tovább is előre nyomuljon, 10-dikén Beszterczét támadta meg s Bemnek ott álló előcsapatát visszaverte.

Bem 12-dikén Erdély déli részének védelmére

Marosvásárhelyre sietett s Tekén csak Damaszkín ezredet hagyta vissza \$000 emberrel.

Grotenhjelm e két sereget túlnyomó erővel előbb 16-dikán, utóbb 20-dikán megtámadta s Damaszkint Szász-Régeire nyomta. 28-dikán őt itt is megtámadta s e helyet elfoglalván, egyelőre megállapodott.

Lüders tábornok, mint az 1-ső orosz hadtest parancsnoka, 25,000 emberre rúgó seregeivel Moldvából és Oláhországból nyomult Erdély felé s hadoszlopait június derekán Plojesti-Foksán- és Kimpolungnál állította fel, míg az osztrák sereg, mintegy 12,000 ember, Clam-Gallas tábornok alatt ugyanekkor szintén Oláhországban Czemetzen állott.

Lüders, a ki mind a két sereg fővezérletét vitte, a 25,000 oroszszal a tömösi és töröcsvári szoroson akart Erdélybe törni, Brassót elfoglalni és innét Szebenre nyomulni; míg ezalatt Clam tábornok a Vöröstorony szorosnál jönne be s ezután az összes erő Gyula-Fehérvárt felszabadítván, Grotenhjelm seregeivel e vidéken egyesülne, Nagy-Váradnak indulna s itt Paskevits seregéhez csatlakoznék.

Lüders hadműködését június 17-kén kezdte meg, jobb szárnyával a tömösi szorost, melyet Kis és Szabó védtek, megrohanta s bevette, míg bal szárnyával Engelhardt tábornok a töröcsvári szorost csekély ellentállás után szintén elfoglalta s a brassói fellegrát megadásra kényszeríté.

Ezután Lüders egy hadoszlopot Háromszékbe indított; seregének az Oító szoroson még hátra levő részét Moldvába behúzta s azután Vledényre akart nyomulni; de a magyarok eközben Gaal Sándor alatt Kőkös és Uzon mellett az oroszok jobb szárnyán 6000 embert pontosítottak össze, mely erőt Lüders Adlerberg tábornok alatt 8 zászlóaljjal ugyan megtámadtatta, de visszaveretett s csak midőn erre Lüders maga még 8 zászlóaljjal Adlerbergnek segítségére sietett — kényszerültek a magyarok 5-dikén Sepsi-Szt-Györgyre s innét az Olt folyó jobb partjára hátrálni.

E kemény ellentállás Lüders tábornokot arra bírta, hogy Clam-Gallas hadtestét is a töresvári szoroson át Brassóra rendelje, a ki is július 16-án e várost elérte. Lüders a császáriak megérkeztéig zömével Földvár vidékén állapotott meg, csak egy előcsapatot küldvén Fogarasra Engelhardt alatt, ki itt a kastélyt bevette. Július 17-dikén azután zömével is Fogarasra ment, honnét útját Szeben felé folytatta.

Az osztrák hadtest Clam vezérlete alatt Brassóra érkezvén s itt három orosz zászlóaljjal s egy lovas ezreddel szaporodván, az Olt folyó és Feketehalom közt állodást foglalt: középhada Sepsi-Szt-Györgyön, bal szárnya Földváron, jobb szárnya a kőkösi rónaságon, tartaléka Batfalun állott s összes ereje 12,000 emberre rúgott.

Bem Beszterczét 12-dikén odahagyván, a Székely-

földre sietett; Csík-Szeredán 12,000 embert öszpontosított s 20-dikán Clam seregét megtámadta. Az osztrákok jobb szárnya Rennenkampf orosz tábornok alatt Kőkösre, középhadok Van der Null alatt Illyefalvára hátrált; 21-dikén a magyarok a támadást folytatták, mire Clam Hermán v. és Szt-Péterrevonult s az itteni magaslatokon erős állást foglalva, nyugton maradt.

Bem 22-dikén 20,000 emberrel, egy huszár századdal s egy ágyúüteggel az oitói szoroson át Moldvába tört, hogy itt a népet az oroszok ellen felkelésre bírja és seregének önkényteseket szerezzen; s bár sikerült is az orosz sereget itt visszanyomnia, mindemellett a moldvaiak közönyösségét látván: 25-dikén ismét Erdélybe visszatért.

Clam ezalatt Szemerianál Gaal Sándort megtámadta s Sepszi-Szt-Györgyre nyomta vissza; de Bem seregét háta mögött tudván, nem tartá tanácsosnak tovább nyomulni, hanem 25-dikén ismét Szt-Péter és Hermány körüli erős állodását foglalta el.

Lüders, mint már említettük, seregét 17-dikén Fogarason öszpontosította. 18-án Szeben felé Szkoréra és Porumbákra vezette; 19-ikén Vesztény és Gierlsau körül a magyarok figyelő csapatát visszavervén Talmácsra nyomult, itt ellenfelét megtámadta s makacs ellentállás után — csak miután a hegyeken át állodását megkerülte volna — Oláhországba kergette, hol mintegy kilencszázan a törökök előtt fegyverüket letették.

Erdély északi részén Damaszkín magyar vezért Szász-Régennél, Grotenhjelm orosz tábornokot pedig Beszterczen hagytuk el.

Ez utóbbi hosszú veszteglés után július 21-dikén Lüders parancsára Damaszkint megtámadandó, Szász-Régen felé indult s bal szárnyát Szász-Budaknak, a jobbat pedig Szeredfalván át egyenesen Szász-Régennek irányozta. 23-dikán Dedrádnál két hadoszlopát egyesítvén, a magyarokat megtámadta s miután Damaszkinnak bal szárnyát megkerülte volna: ezt, valamint jobb szárnyát s középhadát is Radnafájára nyomta.

Damaszkín ezután Radnafáján a görgénypataki hídnál még egyszer állodást foglalt, de innét is kiszorítatván, Maros-Vásárhely re húzódott; Grotenhjelm pedig most előcsapatait Radnafáján hagyván, Szász-Régennél megállapodott.

Lüders miután a magyar csapatot a Verestorony szoroson át Oláhországba szorította volna: Szeben városát foglalta el s Gyula-Fehérvárra akart nyomulni, hogy e várat, mely már négy hónap óta ostromzár alatt volt, felszabadítsa: midőn azonban megtudta, hogy Bem Moldvába rontott s ezenkívül a sepsiszentgyörgyi eredménytelen csatáról s a székelyek makacs tartásáról is értesült: eltökélé, hogy előbb a Székelyföldre tér vissza s az ott álló magyar sereget tönkre teszi. Ennek folytán Hasford tábornokot 6 zászlóaljjal és 2

ágyúüteggel Szebenben hagyván, 12,000 emberből álló főerejével 26-dikán Segesvárra nyomult; Dick orosz tábornoknak, a ki 6000 emberrel Fogaras vidékén maradt, utasítást küldött, hogy Kőhalmon át Udvarhelyre menjen; Clam osztrák tábornokot pedig felkérte, hogy Sepsi-Szt-Györgyről Kezdi-Vásárhely felé működjék s az oitói szorost megszállván, Bemnek Moldvából visszatértét, ha lehet, gátolja.

Bem azonban, mint már tudjuk, még 25-dikén Erdélybe visszatért s Gaal Sándort a Székelyföldön hagyván, sietve Maros-Vásárhelyre ment, hol seregét Damaszkín alatt összeszedte s 30-dikán Lüders ellen Segesvárnak indult.

Lüders tábornok 12,000 embrenyi seregével Segesvár előtt a két országúton — melyek egyike balra Maros-Vásárhelynek, másika jobbra Udvarhelynek vezet — foglalt állodást. Bem Fejéregyházról az udvarhelyi országúton nyomult előre s július 31-én Lüders jobb szárnyát, melyet Iwin orosz tábornok vezényleti, megtámadván, visszaverte; Lüders azonban, a ki Vásárhely felé a bal szárnyon volt, midőn látta, hogy innét semmi magyar sereg nem közeledik, 4 zászlóaljat és 2 üteget a bal szárnyra vezetett, mire Bem a csakhamar bekövetkezett heves lovassági rohamnak s a két üteg erős tüzelésének engedve, a csatát odahagyta s ismét Maros-Vásárhelyre húzódott.

Lüders a magyarokat nem üldözte, hanem Diesk

tábornok hadosztályát beaván s vele egyesülvén, augusztus 1-jén — minthogy azt vélte, hogy Bem Székely-Keresztúrra húzódik — utána nyomult.

Clam Lüders utasítása következtében az oitói szoros felé vette útját, de, minthogy ezen Bem ekkor már átvonult, a császáriak Kászony Újfalun csupán egy utócsapatra bukkantak, mely Csík-Szereda felé húzódott vissza.

Augusztus 1-jén Gaal Sándor Tasnádról előre nyomulván, Clam seregét Kászony Újfalun megtámadta; ez azonban mind a két oldalra intézett ellentámadás által Gaalt ismét Tusnádra hátrálni kényszeríté. Ezután Clam győzelmét erélyesen folytatva, a Tasnádnál megállapodott magyar sereget újra megtámadta, mely most teljesen szétverve s több száz foglyot és hét ágyút a császáriak kezében hagyva, Csík-Szeredára futott. Clam ide is utána nyomult, Gaal Sándor pedig Csík-Szeredát odahagyva, Maros-Vásárhely felé húzódott, míg a császári tábornok megállapodván, a székely népet lefegyverezte.

Bem, midőn Moldvából visszaérkezett, a Gyula-Fehérvárt ostromló Stein ezredesnek parancsot küldött, hogy az ostrommal felhagyván, Hasford orosz tábornok ellen, ki Szebenben 6000 oroszsal visszamaradt, váratlan támadást kíséreljen; mire Stein egy zászlóaljzat fél huszár századot s négy ágyút Szász-Sebesre küldött, honnét megint egy előcsapatot Szerdahelyre tolt.

Hasford július 25-én ezen előcsapatot megtámadta s Szerdahelyre elűzte, mit Stein megtudván, Gyula-Fehérvár ostromával végkép felhagyott, 5000 embert számoló egész seregével előbb Váradjára, azután Maros-Portusnál a hidat leszedetvén, 26-dikán Lámkerékre nyomult. Másnap zömével Kútfalva és Kelnek közt áliodástfoglalt,előcsapatait megint Szerdahelyre küldte s Hasfbrd tábornokot megtámadni tanácsosnak nem tartván, ezen állodásában megmaradt.

Hasford azonban július 31-kén 4 zászlóaljjal, két kozák csapattal s 8 ágyúval Szerdahelyre nyomult, honnét Stein csapatait újra elűzvén és Steinnek féltékenységét látván, augusztus 1-jén a magyarok állodását megtámadta. Heves tüzelés után az orosz gyalogság az arczvonalon rohamra ment, a kozákok két csapatja pedig a magyarok mindkét szárnyát megkerülvén, őket hátban támadta.

Stein mérnöki tiszt levén, még eddig nyílt csatában nem volt s most fejét annyira elveszte, hogy serege vezér nélkül maradván, de még az előrontó gyulafehérvári helyőrség által is hátban támadtatván, minden irányban szétfutott. — 200 holt maradt a csatatéren s 1200 fogoly esett az oroszok kezébe.

Nemzetünk legkitűnőbb költőinek egyike, *Petőfi Sándor* e csatában lelta kora halálát.

Hasford augusztus 2-dikán ismét Szebenbe visszatért.

Lüders tábornok a segesvári ütközet után Grotenhjelmnek parancsot küldött, hogy Maros-Vásárhelyre nyomuljon, minek folytán Grotenhjelm auguszt. 3-dikén e várost megszállotta. Bem innét már 2-dikán kivonulván, Gálfalvára ment, hol Kemény Farkasnak Kolozsvárról jövő, 4000 emberből álló csapatával egyesülvén, rögtön elszánta magát, hogy Szebent megegyeszer visszafoglalja s ennek folytán 3-dikán Medgyesre, 4-dikán Nagy-Selykre nyomult, 5-én pedig Nagy-Csűr előtt foglalt állodást. Hasford Bemnek előrenyomulásáról már 4-én reggel értesülvén, összes nehéz podgyászat s a betegeket a Vöröstorony szoroshoz küldte, maga pedig 6 zászlóaljjal s 2 ágyúüteggel Bemnek Csűríg eléje ment, hol a két sereg találkozáván, azonnal össze is ütközött.

A csata rövid volt; heves tüzelés után Bem Hasford seregének gyenge voltát átlátván, mindkét szárnyát előre tolta s az oroszokat a városon keresztül mind a jobb, mind a bal oldalon egyszerre meg akarta kerülni; Hasford azonban e rá nézve veszélyes hadműködést nem várta be, hanem Szebenen át Veszvényre húzódott, honnét, félvén, hogy Bem a Vöröstorony szoroszt előtte elfoglalni s menekülését elzárni fogja, Talmácsra hátrált s itt a szoros előtt megállapodott.

Bem még 5-én éjjel Szebenbe vonult, de itt sokáig nyugton nem maradhatott, mert Lüders Erdő-Szent-Györgyön (hova a segesvári csata után 3-án nyomult

volt, hogy Bem seregét Maros-Vásárhelynél tönkre tegye) Bemnek merész vállalatáról értesülvén, utána indult s oly nagyon sietett alvezérének segítségére, hogy két roppant menet után 5-én este már Nagy-Csűr előtt állott.

Bem most két tűz közé volt szorulva: előtte Lüders aránylag túlnyomó erővel, legalább is 15,000 emberrel (mert Dyk tábornok az ő 6 zászlóaljával vele Segesvárnál egyesült), mögötte pedig Hasford állott a támadásra készen; mire a magyar fővezér Talmács előtt Forgó ezredet hagyván 2 zászlóaljjal maga 6 zászlóaljjal s 6 lovas századdal Lüdersnek ment eléje s Nagy-Csűr előtt állodást foglalt.

A magyarok az első támadást megálltak, de midőn Dyk tábornok Nagy-Csűrt megkerülte s Bem így arczagban s oldalban egyszerre támadtatott meg, azonnal el kellett hátrálnia s még szerencsének nézhette, hogy nagy veszteséggel Neppendorf, Kistorony és Keresztény-Sziget felé menekülhetett. Forgót ugyanekkor Hasford támadta meg; a magyar ezredes hősiiesen védte magát, míg végre Bemnek visszavonulásáról értesülvén, Orlátra húzódott s itt Bern seregének töredékeivel egyesült. A magyarok ez alkalommal majdnem összes ágyúikat s 2000 embert vesztek.

Bem ezen ütközet után Kossuth által Magyarországra hivatván, az erdélyi sereg romjainak vezénytelét Forgónak és Steinnek adta át.

Stein Szászsebesen még egy csekély sereget öszszegyűjtván, ezzel Szászvároson s a Hátszegen át Törökországba menekült. A fenmaradt erdélyi seregnek egy része Déva alatt Lüdersnek megadta magát, a másik pedig Grotenhjelm által üldöztetve, Kolozsváron át Magyarország felé húzódott, Zsibónál Kazinczy hadtestével egyesült s végre Grotenhjelm előtt fegyverét szintén lerakta.

A háború vége.

A debreczeni csata után Nagy Sándor augusztus 3-án a Berettyó mögé Mező-Keresztesre s 4-én Nagy-Váradra vonult, Görgey pedig, ki a 2-ik és 7-ik hadtesttel, míg Nagy Sándort az oroszok megtámadták, 2-án Vámos-Pércsen nyugodtan állott, az 1-ső hadtestet sorsának engedte át s 3-ári Kis-Máriára, 4-én Biharra húzódott, honnét csak 5-én ment Nagy-Váradra.

Vámos-Pércsen Szemere és Batthyány Kázmér Görgeyvel az oroszokkal egyezkedés iránt értekezletet tartottak, mi ugyan nem tartozik szorosan a hadjárat történetéhez, de annyiból mégis befolyással volt erre is, miután az említettek megegyeztek, miszerint Paskevitsnek a kiegyezkedéare ajánlatokat fognak tenni: ezen ajánlatokat levélben csakugyan Nagy-Váradra Miloradovich orosz tiszthez küldték s midőn e levélre felelet nem érkezett, 7-én Poltenberg egy új levéllel személyesen küldetett Paskevitshez.

E tények, bár eredményt nem is szültek — mert Haynau erélyes keze ekkor a csomót már keresztül vágta — belőlök mégis az következett, hogy az oroszok az üldözésben Görgeyt semmikép sem szorították s így ő, ha még elég jókor érkezik Aradra, a császári sereget ott háborítlanul megtámadhatta volna.

Nagy Sándor 6-dikán Nagy-Szalon tára ment, a 3-dik és 7-dik hadtest pedig e napon Gyapjúra vonult. Az 1-ső hadtest 7-én Zerindre, 8-án Simándra, 9-én Aradra érkezett, hova Görgey 10-dikén serege zömével követte. Ekkor azonban a temesvári csatában Magyarország sorsa már el volt döntve s Görgeynek nem maradt egyéb hátra, mint vagy alkudozásokra lépni, vagy, ha ez nem sikerül, magát feltétlenül megadni, mert Erdély is el levén már rá nézve veszve, serege a császári s az orosz hadak roppant ereje közé szorulva, többé ellent nem állhatott.

Nagy Sándor augusztus 10-kén még Dreispitzig előre nyomult, de Schück öt rövid csatázás után ismét Új-Arada vissza vetette.

Midőn 10. és 11-ike közti éjen a temesvári ütközet híre Aradra érkezett, Kossuth Görgeynek s n ministoriumnak felszólítására leköszönvén, a dictatorságot azonnal Görgey vette át, ki Is] 1-én összes hadtesteit ismét a Maros jobb partjára vonta s 12-én egész seregével Világosra vonult, hol előleges egyezkedés után a Szöllös melletti mezon 30,000 fegyveressel 144 ágyú-

val magát 13-án Rüdiger orosz tábornoknak feltétlenül megadta.

Este napnyugotkor már minden kéz letette fegyverét.

Görgey seregének összes legénysége vagyis a közvitézek s altisztek, nem különben azon főtisztok is, kik a polgári rendből léptek a honvédek sorába, azonnal a császári seregbe soroztattak; a volt császári tisztok hadi törvényszék elé állítottak; Görgey maga pedig Klagenfurthba belebbezett.

Ezzel a hadjárat be volt fejezve. Damjanich az aradi várat augusztus 15-én az oroszoknak, Kis Pál Péterváradot szeptember 7-én Mamula osztrák tábornoknak adta át. Kazinczy ezredes Felső-Magyarországból Erdélybe vonult, de minthogy elkésvén, Bemnek többé segítségére nem lehetett, Zsibónál szintén feltétlenül megadta magát.

Dembinski serege, melyet 9-dike óta Bem vezérelt, 12-én Rékásról Lúgosra húzódott. Haynau, hogy Görgeyt figyelem alatt tartsa, 13-ikaig Temesváron maradt; midőn azonban megtudta, hogy ez Világosra vonult, 14-én a magyar sereget Lúgos felé követte, 10-én a császári sereg Lúgosra érkezvén, a magyarok utócsapatai mindenütt ellentállás nélkül hátráltak s részint Karánsebes felé, részint Facseten át Erdélybe húzódtak, honnét ismét Törökországba menekültek, vagy magukat az üldöző császári seregnek megadták.

Kmety a Lúgos előtti hegyen Facset felé a sereg Erdélybe vonuló részeinek utócsapatát képezte s az előnyomuló osztrák csapatokra még néhány ágyúlovést intézett. Dessewffy és Lázár 50 ágyúval és 6000 emberrel Karánsebesnél a fegyvert letették. Vécsey, hadtestével a Maroson átkelt s ágyúit a vízbe süllyesztvén, lovasságával és gyalogságával néhány napig a hegyekben tartózkodott, végre azonban Magyarországra visszatért s Boros-Jenőnél az oroszok előtt fegyverét szintén letette.

Bem, Guyon és Kmety Ruszkabányán át a Sily völgyébe mentek s innét Oláhországba menekültek; Kossuth, Dembinski, Mészáros, Vetter, Perczel, Wisocki. Asbóth Sándor, Szemere, Vukovics és Batthyányi Kázmér pedig Orsovánál menekültek Törökországba s a menekült magyar sereggel, valamint a lengyel és olasz légióval Widdinre mentek.

A magyar sereg egy része Hauslaab császári tábornok felszólítására Widdinből ismét hazájába visszatért, míg a többiek Sumlára s innét Konstantinápolyba szállítottak, tartózkodásuk helyeiül Aleppo és Kiutahia városok jelöltettek ki, hol egy év lefolyta után szabadon bocsáttatván, részint Európában széledtek el, részint az északamerikai államokba költöztek.

Hogy a világosi fegyverletétel szükségkép kényszerből történt volna, nehezen lehet állítani. Paskevits a csata után augusztus 7-ig Debreczenben maradt

s csak e napon indította Rüdigert a 3-dik hadtesttel Arad felé, azon határozott parancsral, hogy Kis-Jenőn maradjon mindaddig, míg őt Haynau Aradra nem hívja; a Maroson azonban csak akkor keljenát, ha majd saját fővezérétől erre különös parancsot vészen.

Ha tehát Görgey az ő összes seregével, mely 30,000 embert számolt, 11-én Temesvár felé nyomul s a helyett, hogy fegyverét feltétlenül lerakná, Haynau ellen támadást kísérel: úgy Bem ennek hallatára Lúguson seregét rendbe szedte és szintén Temesvárnak indult volna (mire e tevékeny vezér csakugyan el volt készülve s ezt Kossuthoz írt levelében nem csak nyilvánította, de 11-én este Radnára is sietett, hogy Görgey vei a teendők iránt értekezzék) s így valószínű, hogy a magyar sereg ezen hadmútét által a fegyverlerakásra legalább kedvezőbb feltételeket vívhatott volna ki.

A roppant vesztesség, melyet az orosz sereg leginkább betegségek s különösen a cholera által szenvedett a tábornokokat már azon gondolatra hozta, hogy a háború befejezését a jövő tavaszra halasztják s így, ha Görgey Bemmel egyetértve, a harczot folytatja: seregének kedvezőbb egyezkedést köthetett, de sőt a körülmények a háborúnak még egészen más fordulatot is adhattak volna. — A fegyver feltétlen lerakását csupán a végső kétségbeesés vagy oly helyzet igazolhatja, ha a vezérnek a menekülésre már a legcsekélyebb reménye sincs.

Görgey után minden sereg, minden vár megadta magát; csak Komárom állott még. E várban Klapka volt a parancsnok 20,000 emberreé, kik itt Görgey elvonulta után maradtak vissza.

Midőn Haynau július 16-án Komárom alul Szeged felé indult, Csorich és Schlick hadtesteit hagyta a vár alatt; később azonban ez utóbbit szintén magához csatolta s így csupán Csorich maradt ott ostrom zárnak 12,000 emberrel, mely seregnek egy dandárja Pott tábornok alatt Hetényen, Szt-Péteren és Battán a Nyitra és Vág vidékét tartotta s tartalékjai Kurta-Keszin és Marczalházán állottak, honnét Martosnál a Nyitrán, Kőszegfalvánál pedig a Vág vizén hidakat vervén, a Csallóközzel összeköttetésben voltak.

Liebler dandárja a csallóközi oldalt zárta el s Aranyos előtt hat váracst épített, melyekről a Vág-dunán egész Kőszegfalváig sáncz volt vonva. E dandár a Duna jobb partjával Lovadnál állott kapcsolatban. Barkó tábornok dandárja Lovadtól egész Pusztá-Harkályig, a most nevezett folyam jobb partján állott s Csémen, Mocsári és Almáson külön csapatokat tartott. E vonalon szintén hét váracst volt építve.

Ekép álltak tehát a császári hadak Komárom vára körül.

A magyarok részéről a hídfő előtti elsánczolt tábornak 1. 2. és 3. számú erődjét, valamint a Monostor nevű erődöt Janik alezredes hadosztálya, a 4. 5. 6. és

7. számút Rakovski ezredesé, a 8. 9. és 10. erődöt s Ó-Szőnyt Kosztolányi hadosztálya védte. Horváth ezredes a Nádorvonal sánczait tartotta, Esterházy hadosztálya a belső várban állott, a Bocskay, Würtemberg és Lehel huszárok pedig az előőrseket képezték.

Klapka július 30-ára s a rá következő napokra a megszálló császári seregek ellen kirohanásokat tervezett: részint, hogy a várt több eleséggel ellása, részint, hogy az újonczokat, kiket Mednyánszky alezredes e környéken összegyűjtött, behozhassa; minek folytán tehát 30-dikán Kosztolányi ezredes még hajnalban hadosztályával kivonult, Pott előcsapatait Heténynél megtámadta, s Bagotára és Szt-Péterre visszanyomta. Ugyanekkor ÍSchulz alezredes, dandárjával a Zsitva bal partján felfelé nyomult s Pottot jobbról fenyegetvén, Rajosára szorította, hol Pott a Zsitván átkelt s ágyúit és társzekereit visszahagyván, még ugyanaz napon 220 ember veszteséggel Érsekújvárra húzódott.

31-én éjjel Liebler tábornok serege, mely a csallóközi oldalt tartotta, támadtatott meg Kőszegfalván s vissza is veretett Guttára; Pott tábornok pedig e napon egész Tardoskedig hátrált.

Augusztus 3-án a Duna jobb partján Barkó tábornok alatt álló seregre tétetett több oldalról támadás, melynek tulajdon képeni célja e csapatok elfogása volt. E támadásnál Aschermann ezredesnek azon feladat jutott, hogy, míg a többi magyar csapat a külön fel-

állított császári csapatokat arczagban támadja, ő az alatt ezeket Tömördön és Nagy-Igmádon át Lovadnál megkerülje s a hidat itt elfoglalván, összeköttetésüket elszakaszsa.

Kosztolányi már reggeli 9 órakor Mócsát csakugyan megtámadta, az itteni erődben levő őrséget csaknem egészen elfogta s innét Puszt-Csémre nyomult.

Schulz és Janik ezredesek ez alatt Puszt-Harkályra s innét az ácsi erdő felé mentek. Puszt-Harkályon Colloredo tábornok, a megszálló sereg főparancsnoka, bárom zászlóalját s tizennégy ágyút vont össze s magát makacsul védelmezte; de midőn öt Kosztolányi túlnyomó erővel a P. Csémi oldalról a jobb szárnyon, Schulz arczagban támadta, Janik pedig zászlóaljait az ácsi erdő mögött ellene rohamra állította volna: Colloredo visszavonulást parancsolt s Ácsnál a Czonczó patakon átkelvén, a iovadi híd felé hátrált. Csak Asehermannak kellett volna annak idején megérkeznie; de ennek csapatai elkéstek s este 8 órakor érkeztek a Iovadi hídhöz, ép azon perczben, mikor Colloredo hátcsapatai már a Duna bal partjára keltek. A császáriak Aschermann tüzelése alatt szedték le a hidat s e közben nagy veszteséget szenvedtek: 1000 fogoly, nagymennyiségű lőporkészlet és élelem — ez utóbbiból 3000 db ökör s egy egész zabszállítmány — végre 26 ágyú esett a magyarok kezébe.

Barkó és Liebler dandárjai augusztus 4-én Nyá-

rasdra, 5-én Szerdahelyre, 6-án Csöllére húzódtak, Pott tábornoké pedig Diószegre ment.

Klapka, győzelmét ki akarván zsákmányolni, 5-én Győrre nyomul s néhány nap alatt 5000 újonczot szedett össze. Mednyánszki egy erős zászlóaljat vezetett a komáromi várba.,

Klapkának terve az volt, hogy ő tovább fölfelé nyomul, egy mozgó csapatot pedig Vas megyébe küld; de Almásy Pál 11-én Komáromba érkezvén, a szegedi csatavesztésről, Dembinskinek Temesvárra visszavonulásáról s Nagy Sándornak Debreczennél történt megveretéséről hírt hozott, 16-án reggel pedig a világosi fegyverletételnek s a temesvári csatának híre szintén megérkezett, minek folytán Klapka ismét előbbi állásaiba vonult.

A komáromi megszálló sereg visszaveretésének hírére a császári hadügyminiszter Gyulay gróf, Nugent tábornoknak rögtön parancsot küldött, hogy Baranya megyéből s a Balaton vidékéről sietve Komárom felé húzódjék; ezenkívül Nobili tábornoknak Bécsben álló tartalék hadteste tüstént a vár alá rendeltetett, valamint Lederer tábornok, a ki Vas megyében állott, szintén utasítást kapott, hogy Csorich-csal egyesüljön. — Ezen új intézkedések folytán a megszálló sereg 40,000 emberre szaporodott, mely felett a főparancsnokságot Nugent tábornok vette át. Gyulay a hadügyminiszter maga is Komárom alá jött

s a megkezdendő erélyes ostromra minden intézkedést megtett.

September 1-én Jablonowski tábornok Haynau seregéből szintén avar alá jött, valamint Grabbe orosz tábornok is 15,000 emberből álló hadseregével Losonczról — mely várost porrá égetett— lehúzódván, a Komárom várának ostromlására szánt sereg összesen 60,000 emberre rúgott.

Klapkának nem csak roppant ellenséggel, de még bel szakadásokkal is kellett küzdenie: a Bocskay huszárok fellázadtak, a gyalogságból számtalanon megszöktek, sőt az előkelőbb honvéd tisztek közül sokan öt magát is gyanúsították. Az előbbieket törvényszék elé állította s a vétkeseket agyonlövette, e módon iparkodván a rendet fentartani; a gyanúsítások ellenében mindent nyíltan katonai tanács által rendeztetett s a várnak bekövetkezendő megadását illető egyezkedésekre soha személyesen be nem folyt, hanem e tárgyban is mindig választmányok és küldöttségek által határoztatott.

Miután Görgey levele, melyben Klapkát a vár átadására felszólítja, Komáromba érkezett; Pétervárad magát, megadta; a seregek részint széteszlottak, részint fegyvereiket lerakták, részint Törökországba menekültek; a kormány fő emberei vagy kiköltöztek, vagy fogságba kerültek s így Komáromvár egyedül maradván, a harcz sikeres folytatására már mit sem tehetett:

ekkor végre szeptember 27-én a várból 11 tagból álló küldöttség ment Haynauhoz, s ki ezalatt szintén Komárom alá érkezett s Pusztá-Harkályon a feltételekben megegyeztek, melyek alatt a vár october 2. 3. és 4-én átadatott.

E feltételek lényegesbjei a következők voltak: a legénység fegyverét leteszi s szabadon haza bocsáttatik; a tisztek fegyvereiket megtartják; mindazok, kik külföldre akarnak költözni, útlevelet kapnak; minden magán vagyon bántatlan marad s a kiadott pénzjegyek kiegyenlítésére 500,000 forint fizettetik ki.

A vár e pontok mellett a fennemlélt napokon csakugyan átadatott s ezzel a végzeteljes háborúnak vége lön.

Az orosz seregek még szeptember havában kezdtek meg Felső-Magyarországon át a kivonulást; csak Rüdiger tábornok maradt egy összeállított hadtesttel Komárom átadásáig Eperjes tájékán: ekkor azonban e hadtest is megindult s october végével már egyetlen muszka sem állott Magyarországon területén.

Törökország és a nyugati hatalmak hadjárata Oroszország ellen.

A hadászatnak, rendelkezésére álló eszközök és módok felhasználását tekintve, valamennyi megelőző háborúnál nagyobb szerű volt az, melyet az egyesült nyugati hatalmak Oroszország ellen viseltek. Nagyobb célra törekedtek, számosabb seregeket vezettek a harcmezőre hajdanában: de a kéznél álló segédíbrásoknak ily nagy mérvben felhasználását, se roppant segédforrásokkal szemközt ily csekély célú, ily jelentéktelen eredményt, mondhatnók ily tömör hadi fényűzést a történelemben mindeddig nem találunk.

A tanácskozmányokban, melyek célja volt Oroszországnak a görög, Franciaországnak pedig a római egyház nevében nyilvánított igényeit bizonyos jeruzsálemi szent helyekre rendezni; még e tanácskozmányok folyama alatt lépett fel Oroszország azon kívánattal, hogy Törökország neki a török tartományokban lakó görög katolikusok felett a pártfogolási jogot szerződésileg átadja s midőn a porta e kívánatnak ellene szegült: 1853. július 2-án 50,000 orosz Bessarábiából Moldvába és Oláhországba nyomulván, e tartományokat

zálogkép birtokába vette, hogy hatalmában tartsa mindaddig, míg Oroszország fenn érintett kívánatát a porta nem teljesítendi.

Törökország e módon veszélyeztetett, fennállása védelmére oly erélylyel kezdett készülni, minőre e birodalmat senki képesnek nem hitte volna. Oetoberhóbanmár a Dunán 134 s Kisásziában 65 ezer ember volt együtt.

Az európai hatalmaknak a béke fentartására czélzó törekvései — melyek ugyan nem is voltak mindenütt őszinték — nem csak meghiúsultak, sőt ép ellenkezőleg arra vezettek, hogy midőn Oroszország s a porta közt a háború már kitört, Angliának és Franeziaországnak is részt kellett benne vennie.

1853. october 9-én Omer Pasa, a török seregeknek Bolgárországban fővezére, Gortschakoffhoz küldött, ki a moldvai és oláhországi orosz seregnek volt főparancsnoka, azon felszólítással, hogy e tartományokból két hét alatt tisztuljon, különben ő az ellenségeskedéseket azonnal megkezdi.

Minthogy az oroszok a megszállott tartományokat birtokukba vették, ennélfogva Omernek most támadólag fellépnie s a Dunán átkelnie kellett volna, mely hadászat bizonyára sikeres is leende, mert az oroszoknak részint seregük hiányos szervezete, részint birodalmuk roppant terjedelme miatt, de azért is, mert a politikai viszonyok most egészen máskép alakultak

semmint eleinte várható volt: még mindig csak 50,000 emberük állott Oláhországban s e sereg is egész a legszélső nyugati határok felé Kis-Oláhországban anynyira szét volt darabolva, hogy jól irányzott támadásnak semmi esetre ellent nem állhatott volna.

De Omer pasa elégnek vélte, ha ő a Duna vonalát megszállja s csupán arra törekedett, hogy a bal parton egy-két hídfőt keríthessen kezébe, honnét Oláhország ellen tüntetéseket tehessen, mely tüntetéseket csakugyan véghez vivén, saját biztosságát a legkevesebb sem kockáztatta, azonban az oroszoknak is a legcsekélyebb kárt sem okozta. így például Oltenitzánál pár ezer embert a bal partra küldött, kik ott állodásukat körülsánczolták, a november 4-ikén rájuk rohanó orosz dandárt visszaverték, de kapott parancs folytán 12-én ismét a jobb partra tértek vissza. Legszélső bal szárnyát szintén elsánczolta Omer Kalafatnál Widdinnel szemközt, vagyis arcvonalának ép azon pontján, a hol hamindjárt támadólag lép is fel, az oroszoknak legkevesebb lehetett ártalmára. A muszkák ezalatt seregeiket a dunai fejedelemségekben mindinkább gyarapították s Gortsehakoff, a ki tudta vagy gyanította, hogy ellenének nincs nagy kedve támadólag fellépni, mindinkább jobbra terjeszkedett s jobb szárnyát Kalafat átellenében oly igen megerősítette, hogy az ottani török sánczokat a legnyomatékosabban megtámadni képes lett volna. Egyelőre azonban seregét ez is csak messze

terjedő egyes állodásokra darabolta, melyek a török tábort tág félkörben övezték körül, mit Omer felhasználván, 1854. január 6-dikán egy hadosztálylyal táborából kirohant, mely kirohanásnak következménye az öldöklő, de mégis egészen eredménytelen *cetatei* ütközet volt.

Ugyanazon harczszínterekkel, melyekkel már az 1828—29-diki hadjáratban megismerkedtünk, most ismét találkozunk. A törökök Kisásiában, hol pedig sokkal kevesebb okuk volt a támadó hadászatra mint a Dunán, csakhamar támadólag léptek fel; mert itt nem csak azt várták, hogy majd Samyl és a cserkesz törzsek segítségükre jönek: de elég tévesen azt is, hogy támadásuk az Európában folyó harczra nagy befolyással leend, bár ennek ellenkezőjéről az 1828—29-ben viselt háborúból eleve meggyőződhetek volna.

Az oroszok, úgy mintáz említett években s ismét épen azon elvekből, az anatóliai határon csak jelentéktelen harczerőt vontak össze. Itt azonban a törökök annyira terv és ezél nélkül működtek s ellenüknél bár számban erősebbek, de minden egyéb tekintetben oly igen gyarlóbbak voltak: hogy jóformán semmire sem mehettek. October 27-dikét követő éjen legszélső bal szárnyukon, Selim pasa vezérlete alatt a Szt. Nikolainál felállított orosz határ- és raktárörst megtámadták s elvették, míg Achmed pasa ezalatt a középben 12,000

emberrel Karsról Gumri (Alexandropol) felé nyomult, a határfolyón átkelt s Gumritól délnek Bajandurnál november 12-dikén állodást foglalt, hol azonban öt november 14-dikén Bebutoff orosz tábornok megtámadta, megverte s vissza török területre hátrálni kényszerítette.

Aehmet pasa ugyan — minthogy Bebutoff ezután megint, védelmi helyzetbe tért — 26-dikán a határfolyón ismét átkelt s az erzerurai seraskiert Abdi pasát segítségre hívta; de minthogy a várt segély elmaradt, csakhamar ismét vissza kellett fordulnia. Most azonban Bebutoff, ki ezalatt 9000 embert szedett össze, utána ment s deczember 1-én Bas-Kadik-Lárnál tetemesen megverte.

Andronikoff orosz tábornok azon török hadtest ellen, mely Ali Riza parancsa alatt Achalzichot ostromolta, hasonló szerencsével működött. November 18-án a borsorai szoros felé előre küldött török ügyelő csapatot megverte, Achalzichra visszanyomta s így Ali Rizát kényszerítette, hogy Achalzich ostromával felhagyván, a Posoff folyó mellé táborába térjen vissza; 24-dikén az e módon felszabadított várba akadály nélkül bevonult s a helyőrség egy részével seregét ismét szaporítván, 26-dikán a törökök állodásának rontott, kiket teljesen megvervén, a legnagyobb zavarban szétugrasztott.

A vezérek meghasonlása, a hiányos elszállásolás

és élelmezés, a beállott zord idő s a szenvedett vereségek a török sereget annyira tönkre tették: hogy 1854. év tavaszáig úgy szólván már nem is létezett.

A Fekete tengeren azonban az oroszok most nem voltak oly igen korlátlan urak, mint 1828 — 1829-ben. A navarini ütközetnek már huszonhét éve volt s az óta a törökök ráérték új hajóhadat alakítani, mely, bár mennyire gyenge volt is, az oroszokat még mindig eléggé foglalkodtathatta. Az ellenségeskedések megkezdése után e hajóhad leginkább arra szolgált, hogy a cserkeszeknek fegyvereket szállítson s egyáltalán velők az összeköttetést fentartsa.

E hajóhad zöme ezalatt alig képzelhető gondatlansággal a sinopei partok előtt állott, hol az orosz tengernagy Nachimoff, az orosz hajóhad egy osztályával czirkálván, november 30-dikán megtámadta s csaknem végkép megsemmisítette.

Ez eseményt egyáltalán világos tanúságaként tekintették annak, hogy a czár ígéretét, mely szerint a törökök támadásainak irányában egyelőre védelmi helyzetben marad — megtartani nem akarja; de mint-hogy ez egyszersmind Angol- és Franciaországoknak, mely hatalmak hajóhadai Tenedos szigete előtt vártak, nyílt felhívása volt: ennél fogva a szultán az utóbb említett hajóhadak előtt a Dardanellákat megnyitotta. 1854. január 5-dikén ezek csakugyan a Fekete tengerre mentek s feladatuk az volt, hogy szüntelen czirkálás

által az oroszok s törökök közt elválasztó vonalat képezvén, a sinopeihez hasonló összeütközéseknek elejét vegyék.

A nyugati hatalmak ezen fellépését kísérő nyilatkozatok a két hatalomnak Oroszország elleni hadüzenetével végződtek, minthogy ez már a Dunán is határozottan támadólag lépett föl.

Silistria ostroma.

Marczius 23-dikén Brailánál, Galacznál és Tultsánál három hadoszlopban 33,000 oroszokéit át a Dunán » a törökök csekély ellentállását mindenütt győzelmesen visszautasítván, a Dobrudsába nyomult. Előcsapataik april 2-dikán, zömük 11-dikén már a Trajan sánchezán állt, míg czirkáló hadtesteik Várna felé s a sumlai országúton nyomultak előre.

Ugyanekkor Silistria átellenében, a Duna bal partján, Kalarasnál szintén 30,000 emberre menendő orosz hadtest gyűlt össze; nagyszerű ostromaszereket hoztak elő s egyáltalán Silistria ostromlására teljes erővel készültek.

Míg az oroszok főereje e módon a bal szárnyon támadásra ment át, addig a jobb szárny, mely eddig Kis-Oláhorországban az elsánczolt kalafati tábor átellenében állott, az Aluta vonal felé húzódott vissza. A hadsereg részei mindinkább öszpontosultak s az egész állapoton nagyon meglátszott Paskevits keze, ki bár már öreg és beteges volt, a főparancsnokságot mégis megint átvette s april 14-dikén Jassyba érkezett. — E vezér megjelenését azonnal a hadműködések egyidei

szünete követte, mert ő, mint mindig, legnagyobb figyelmét az előkészületekre, de különösen az élelmezés rendezésére fordította, hogy a sikert már eleve biztossá tegye.

Május 10-ikén a mozdulatok újból megkezdődtek. A Kalarasnál összegyűlt orosz hadtest a Silistria körüli Duna szigeteket elfoglalta, azokon útegeket állított fel s hidakat építvén, a Dunán átkelt, míg ugyanekkor 15,000 ember a jobb parton fölfelé húzódott. — 16-án az ostromot megkezdték s 17-ét követő éjen a Silistria keleti oldalán fekvő Arab-Tabia erődbe vezető viárkokat is megnyitották.

Midőn az oroszok a támadó hadászatot megindították, Omer pasa sumlai körülsánczolt táborában 45,000 embert pontosított össze. — Várnának 6000 emberből álló őrsége volt s a többi seregek mind a Duna vonalán állottak. Silistriánál 18,000, Rustsuknál 10,000 ember volt elhelyezve, 20,000 pedig Viddinnél és Kalafatnál a szélső bal szárnyat képezte, a mi egyébiránt egészen fölösleges volt. Ömer pasa meg volt győződve, hogy Silistria gyenge falai az ostromnak nem fognak sokáig ellentállani s azt hitte, hogy az oroszok, ha majd a várat elfoglalták, a Balkán vidékére fognak nyomulni, hova már figyelő hadtesteket is küldtek. Hogy azonban Silistriát felszabadítsa vagy legalább az ostromlók ellen fenyegető mozdulatokat intézvén eléstét elhalaszsa: erre Omer nem érezte magát elég erősnek.

Ezalatt a francia és angol kormány elhatározta, hogy Törökországnak 60—80,000 embernyi sereget küld segítségére, mely sereg első csapatai Anglia s Franciaország kikötőit april elején hagyták oda.

Nyugat Európában s Omer pasa táborában az oroszok haladását s nyert előnyeit sokkal nagyobbaknak vélték, semmint a minőknek később mutatkoztak, vagy a minők ekkor bármely körülmények közt lehettek volna.

Az-egyessült angol-francia segédsereg célja Konstantinápoly védelme volt, mely város kapui előtt Paskevits győztes fegyvereit minden perezben várták. A francia csapatoknak kikötő s gyűlhelye Gallipoli félsziget volt, hol elsánczolt táborba vonultak, mely szerencsétlen esetben a tengerrel összeköttetésüket — ép úgy mint a torres-vedrasi hajdan a Wellington seregét — biztosította. Az angolok Konstantinápolylyal szemközt az ázsiai Bosporuson szálltak partra.

Bár a nyugati hatalmak hajóhadai a seregszállításra minden szükséges lépést megtettek, mégis könnyen átlátható, hogy midőn Gallipolinál és Skutarinál kikötöttek, még épen nem voltak képesek azonnal támadólag fellépni. A seregszállítási ügy gyarló állapotban volt s így szervezésüket tüzetesebben csak megéreztek után kezdhették meg.

Alig lépett a francia főtábornok St. Arnaud Gallipolinál partra, a mint öt Omer pasa azonnal sür-

getőleg segítségül hívta. Arnaud maga előbb Várnára, azután Sumlára ment s Omerrel és az angol főtábornokkal lord Raglannal május 19-ikén tanácskozmányt tartott.

E tanácskozmányban a három fővezér azt határozta, hogy egyelőre egy angol és egy francia hadosztály a devno-varnai állodást foglalja el s így mind a törököknek, mind a muszkáknak mintegy jelét adva, miszerint a nyugati hatalmak serege fellépni kész! azokba bátorságot öntsön, ezeket pedig kényszerítse, hogy szándékukat kimutatván, ne csupán Silistria ostromlására szorítkozzanak.

Silistria felől azonban csakhamar aggasztóbb hírek érkeztek, mire a nyugati hatalmak eltökélték, hogy a legrövidebb időben, a mennyi sereget csak lehet, mind Várna és Devno felé küldik s így a törököket már nem csak erkölcsileg, de tetteleg is gyámolítandják. Június 18-dikaig részint a szárazon, részint a vizén jöven, a Balkán északi részét már mintegy 40,000 angol s francia szállotta meg; minthogy azonban ezek az utat még szervezetlen állapotban tették, a rendes szervezés csak Devnónál és Várnánál történhetett, de még mielőtt megtörtént volna, a muszkák már Silistria ostromával felhagytak.

Juniushó első napjaiig a muszkák, bár lanyhán, az Arab Tabia nevű erőd ellen munkálataikat rendszeren s a hadműtan szabályai szerint folytatták. A törökök e

nyomorult földvárdát a legnagyobb vitézséggel védték, raibe, valamint az angolok és francziák érkezéséről szóló hírekbe, is a muszkák végre beleunván, Arab Tabia ellen több rohamot intéztek, de e rohamokat a törökök mindannyiszor visszaverték. Az angol és francia fővezérek, valamint Omer pasa is, mindemellet tudták, hogy Silistriának, ha az oroszok az ostromot akadály nélkül folytatják, el kell esnie; s minthogy Raglan és St. Arnaud július előtt Várna és Devno felől jelentékenyebb erővel előre nem nyomulhattak: ennél-fogva Omer pasát sürgették, hogy 30,000 emberrel Silistria felé tegyen mozdulatot, mire azonban őt sehogy sem bírhatták.

Ausztria ezalatt Magyarországon és Erdélyben jelentékeny sereget vont össze s napról napra hajlandóbbnak mutatkozott a nyugati hatalmakhoz szítani. Erre pedig a czár épen nem volt elkészülve, mert ő bizton remélte, hogy Ausztria a segélyre emlékezvén, melyet Oroszország neki alig öt év előtt nyújtott: a törökök elleni hadában nem fogja Őt gátolni. Ausztria azonban, egy részt mert Oroszországtól sem eléggé világos, sem kielégítő nyilatkozatot nem nyert; más részt mert a Porta görög alattvalóinak felkelését, mely januárhóban orosz izgatásra támadt s a következményeket, miket a jelen viszonyok fölforgatása a Balkán félszigeten rá is háríthatna, aggódo szemmel nézte: ezért mondjuk Ausztria mindig sürgősebben követelte,

hogy az orosz sereg a Dunafejedelemségekből kitakarodván, saját területére vonuljon vissza s azon esetre, ha ezt az orosz kormány azonnal el nem rendelné, a törökök mellett a háborúban rögtön részt venni késznek nyilatkozott.

A czárra nézve éppen nem volt kívánatos, hogy a két nyugati hatalomhoz még egy harmadik szövetséges társ is csatlakozzék; a miért is Ausztriának megígérvén, hogy a Dunafejedelemségekből kitakarodik, ezen ígélet teljesítését Silistria ostromának megszüntetésével kezdte.

A czár azonban azt akarta, hogy seregének kivonulása egészen az önakarat színe alatt s éppen ne úgy történjék, mintha a törökök vagy a nyugati hatalmak erejének engedni kénytelen volna. Ennek folytán a csapatok igen lassan távoztak s midőn Omer, a mint az oroszok Rassowa felett az egész jobb Duna-partról eltisztultak, Rustsuknál tetemes előcsapatát a balpartra küldte és ez július 7-dikén az orosz sereg utóvédjét megtámadt: akkor ennek főereje, mely már Moldva felé volt menőben, azonnal ismét visszafordult. Erre a törökök is óvatosabbakká lettek. Bukurestet július 31-dikeig még orosz őrség tartotta megszállva, s csak midőn ez már egészen kivonult, augusztus 6-dikán foglalták el a törökök.

A szövetségesek tábornokai Várnára érkezvén itt tudták meg az oroszok kivonulását; látták egyszersmind

azt is, hogy most valamit kezdeniök mindenesetre kell, de elleneik állodásán könnyen megtámadható pontra sehogy sem akadhattak. E körülmények közt a nyugati hatalmak figyelme rögtön Krímnek fordult, mint a mely csekély kiterjedésű tartomány megtámadása s elfoglalása által Oroszországot talán legelőbb lehetne engedékenységre bírni.

Krim és a rengeteg nagyságú s erős sebastopoli hadi kikötő biztosította Oroszország uralmát a Fekete tengeren s ép ezen uralomban látták a nyugati hatalmak azt, mi Törökország fennállását leginkább veszélyezteti. Oroszországot ép itt lehetett legérezhetőbben bántani s a szövetségeseknek, roppant közlekedési előnyeikkel, oda sereget is könnyű volt szállítaniok.

Midőn a szövetségesek hajóhada a Fekete tengerre érkezett s april 22-dikén Odessa bombázásával az ellenségeskedést megnyitotta: az orosz tengerhad azonnal kikötőibe vonult s épen nem lehetett tartani attól, hogy az angolok s francziák föllépte ellen jelentékenyebb hadműködést kezdene.

Sebastopol hadi tekintetben Oroszországra nézve oly fontos hely, hogy szinte csodálni lehet, miért nem intézték a szövetségesek hadműködéseiket azonnal ide; mert ha a krimi hadjáratot még marcziusban kitervezik s aprilban azonnal hozzá fognak: úgy a leggyorsabb sikerben kételkedni sem lehet, minthogy az oroszok

váratlanul meglepetve, ez erőtelen pontot fel sem segíthetik mindaddig, míg egész harczképes seregük a Dunán a törökökkel áll szemben.

Mindez azonban most már a szövetségesek nagy hátrányára nem így állott, mert az orosz kormány, midőn seregeit a Dunafejedelemségekből kitakarító, legnagyobb figyelmét azonnal Krimnek fordította,

Július 18-dikán határozták el a szövetségesek, hogy seregeiket Krimbe vezetik, mely célból elégséges seregszállítási eszközök s módok iránt azonnal a legterjedtebb rendelkezések tétettek. St. Arnaud és Raglan a partokra czirkáló hajókat küldtek, melyeknek feladata volt, hogy kedvező pontokat keressenek; de mindemellett több hét folyt le, mielőtt e vállalatot egész erélylyel megkezdhetnék volna, Hogy ezen időt is hasztalanul ne töltsék s hogy a muszkák figyelmét a tulajdonképeni szándéktól eltávolítsák, ez okból a szövetséges tábornokok július 22-dikén erős előhaddal a Dobrudsába indultak, hol ekkor már legfelebb csak 10,000 muszka állott. Ez egész dobrudsai menetben néhány jelentéktelen összeütközésen kívül semmi hadiesemény ugyan nem történt, de igenis az, hogy a francziák s angolok közt a cholera ütött ki. A franczia első hadosztály leginkább szenvedett e borzasztó nyavalya alatt s a pusztulás, melyet ez okozott, egyik főoka volt egyszersmind annak is, hogy az egész hadjárat oly igen lassan haladott.

Végre a cholera megszűnván s az akadályok min-

denfelé elhárulván, szeptember 1-én a seregek Várnánál hajóra szállni kezdtek. 8-dikán a hajóhadak a Kigyó-szigetnél gyűltek össze s miután az újólag kiküldött hadbizottság, melynek feladata az volt, hogy a muszkák állodásait a krími partokon még egyszer szemügyre vegye, szeptember 11-dikén visszatért volna: a szövetséges vezérek azonnal elhatározták, hogy a Bulganaktól észak felé egy régi genuai erődnél fognak kikötni.

Szeptember 14-dikén csakugyan is 62,000 szövetséges kötött ki a krími partokon; ezek közt volt 28,000 francia Canrobert, Bosquet, Napóleon berezeg és Forey tábornagyok hadosztályaiba sorozva, mely utóbbi már ezelőtt sokáig Görögországban állomásozott, hol a királyt Európa arról vádolta, hogy Törökország keresztény alattvalóinak felkelését a porta ellen gyámolítja. Továbbá volt 28,000 angol vagyis Brown (könnyű hadosztály), Cambridge, Lacy Evans, Engiand és Cathcart hadosztálya; végre 6000 török.

Eupatoria városát, melyben az orosz seregből csak betegek voltak, a szövetségesek egyik mellékcsapata ellentállás nélkül foglalta el: míg 19-kén a főseregek délnek indultak, hogy azon orosz csapatokat, melyek Sebastopol körül a síkot tartják, megvervén, a várat, ha csak lehet, azonnal hatalmukba kerítsék.

A krími orosz fővezért Mentsikoff herceget a szövetségesek partra kelte annyival inkább lepte meg, mert ő ebben egész az utolsó pillanatig kételkedett.

Miután azonban a tény felett már kételkednie nem lehetett, az Alma folyó melletti kedvező állodásban 35,000 emberből álló sereget vont össze. Állodásának arcvonala mintegy 6000 lépésre nyúlt s jobbra Tarchantarnak vetve, baloldalt Alma Tamakig terjedt, mely falu a tengerparttól még mintegy 3000 lépésnyire fekszik. Középhada ép Burluik mögött állt, mely falun az Eupatoriából Sebastopolba vivő országút visz keresztül.

A szövetségesek ezen állodást szeptember 20-ikán megtámadták. Ha Mentsikoff seregét megsemmisítik, ágy az egész tartomány védelem nélkül marad s Sebastopol is kétségkívül azonnal hatalmukba esik. A szövetségesek majdnem kétszer oly erősek voltak, mint a muszkák s így joggal tervezhették ezeknek megsemmisítését. A követendő utat maguk a körülmények jelölték ki legvilágosabban: legelőbb is a muszkák arcvonalát tüntetések által le kellett volna bilincselniük, azután a fő támadást jobb szárnyuk ellen intézniök s ezt visszavervén, nyugatnak a tenger vidékén minél hamarább biztos tért nyerni igyekezniök.

Ők azonban egészen más utat követtek: a muszka seregnek t. i. szárnyait akarták megkerülni és pedig legelőbb a balt, mely módon ép ellenkezőjét érték el annak, mire törekedniök kellett volna, mert így az oroszokat nem a tengerre, hanem Krím tartomány belséjébe nyomták, hova utánuk nem mehettek.

A francziák az oroszok bal szárnyára, az angolok a jobbra intéztek támadást. A Bosquet tábornok alatt álló francia hadosztály, mely a szövetségesek legszélsőbb jobb szárnyát képezte; az Alma bal partján nem messze a tengertől emelkedő magaslatokat ellentállás nélkül foglalta el s már igen korán fejtette ki a muszkák bal oldalékán erejét. St. Arnaud e hadosztályt féltvén, Canrobert osztályát azonnal Alma-Tamaktól jobbra, a Napóleon hercegeét pedig ép ezen falu irányában küldte előre, hogy szükség esetén segítségére legyenek. Ez által St. Arnaud a nevezett seregrészeket sokkal inkább jobbra küldte, semmint az eredeti terv szerint kellett volna s bár a muszkák itt csupán tartalékjuktól fejthettek ki csekély erőt, mindemellett alig hogy a csata kezdetét vette, még Forey hadosztályát is a tűzbe vezeté.

Az angolok kissé későn kerekedtek fel s minthogy Napóleon berezeg hadosztálya, melyhez csatlakozniuk kellett volna, kelleténél tovább terjedt nyugatnak; ennélfogva ők is jobbra húzódtak s így támadásuk Burliuktól két oldalt az oroszoknak ép arczvonlát érte, mely szintúgy a sereg elhelyezését, mint a tér minőségét tekintve, állandóságuk legerősebb pontja volt.

Mentsikoff a szövetségesek túlnyomó erejével szemközt csakhamar belátta, hogy hátrálnia kell. A tengerparton elvonuló út a hátrálatra sehogy sem lett volna czélszerű; Mentsikoffnak minél inkább befelé kellett

tartania s minthogy a szövetségesek csak az előbb nevezett utat zárták el; ennél fogva a hát rálát semmi nehézséggel nem járt, csupán az angolok előnyomulása ellen kellett útját kis ideig védeni, mi ugyan sikerült, de nem épen veszteség nélkül.

September 20-dikán este Mentsikoff már a Katsa folyón állott, a következő éjen rajta átkelt s 21-kén a Sebastopoli tengerpart déli részére vonult Itcsakharnar átlátta, hogy magát körülvéetnie nem szabad, hogy szárazföldi serege számára a krimi szigetet, a mennyire lehet nyitva kell tartania s hogy állodását minél inkább e tartomány bensejében keli választania, miszerint így a szövetségesek, kiket élelmezési és más szükségleteik a tenger mellett maradni kényszerítenek, egykönnyen hozzá ne férhessenek. Ennek folytán tehát Sebastopolban 6000 gyalogot s a Fekete tenger hajóhadának legénységét visszahagyta, a várnak tökéletlen állapotban levő erődéit s egyéb erősítéseit minél hamarább jó karba hozni elrendelte s azután a Baktsisarai felé vezető országúton megindulván, ezen arczezal nyugatnak állást foglalt, melyből nem csupán az összeköttetést Kertscsel és Perekoppal tartotta fenn, de a szövetségeseknek netán Sebastopol felé intézendő bármely mozdulata ellen is felléphetett.

A szövetséges hadsereg az Alma melletti csatatéri csak 23-dikán hagyta oda s az oroszokat követendő, még ugyanaz napon a Katsa folyón átkelt. Az angol és

francia vezérek 24-dikén azt határozták, hogy a sebastopoli tengeröbölt megkerülve, a balaklavai fensíkot foglalják el, hol a tengerrel összeköttetésük biztosabb leendő észak felől is, hol az orosz hadak állanak, a megtámadtatástól annyira tartaniok nem kell. 25-kén a Belbeken s Tsernáján átkeltek s előhadaik még ugyanaz nap este a hajóhaddal együtt Balaklava alá érkeztek, mely hely rövid ellentállás után magát megadta. E napon St. Arnaud, ki már a hadjárat megnyílta óta úgyszólván halálán volt, a sereget odahagyta s a francziák főparancsnokságát Canrobertnek adta át.

A szövetségesek eredeti terve az volt, hogy Sebastopolt váratlan támadással kerítik kezükbe; e tervet azonban vele össze nem vágó körülmények folytán elvetették. Ily körülmény volt St. Arnaud halála, kiben a szövetséges sereg erélyes és tüzes hadvezérét veszítette el; ilyen volt az is, hogy ennek helyét a túlságosan óvatos Canrobert töltötte be; valamint az almai csata tökéletlen eredménye szintén. A szövetségesek végre arra is nagy súlyt fektettek, hogy hajóhaduk Sebastopol megrohanásánál nekik segédkezet nyújtand, mely hajóhad azonban a sebastopoli öbölbe be nem vitorlázhatott, minthogy az oroszok ott hét hajót elsüllyesztvén, a bemenetet elzárták.

Már a balaklavai oldalmenet is nagy határozatlanságot és tétovázást árul el s a francia írók hiába igyekeztek e vakmerő s céltalan mozgadozást védeni.

A szövetségesek kétségeskedése azonban leginkább akkor nyilvánult, mikor Sebastopol ellen rendes ostromot intézni készültek.

E várnak erődítvényei, a szárazföld felé eső oldalon az öböltől délnek, még szeptember végével a leggyarlóbb állapotban voltak s csak mostantól kezdve már az ostrom folyama alatt emelték mindig nagyobb tökélyre.

October 9-dike és 10-dike közti éjen a viárkokat megnyitották. Napóleon herceg és Forey francia tábornok hadosztályai voltak — ez utóbbinak vezérlete alatt — az erődítvények bal szárnyának megtámadására rendelve, míg az angolok feladata az volt, hogy jobb oldalt Karabelnaja külvárost rohanják meg, melyet a belvárostól a tengeri kikötő választ.

Két francia hadosztály Bosquet tábornok alatt s az angol sereg egy részeőa balaklavai fensík keleti lejtőjén arczczal Tsernaja felé foglalt állást, hogy az oroszoknak támadását s netán a vár felszabadítására intézendő kísérleteit visszaverje.

October 17-dikén az ostromlók első ütege tüzét Sebastopol falai ellen megnyitotta. A hajóhad, mely az öböl bemenete elé nyomult, e tüzelést támogatta; de az eredmény a legkevésbbé sem felelt meg a várakozásnak.

A muszkák ezalatt a Pruth vizén beállott fegyverszünetet felhasználva, az egész 4-dik hadtestet onnét

Krím felé indították, melylyel Mentsikoffnak azon terve volt, hogy azt Tsernaja és Baktsisarai közt álló seregéhez csatolván, a szövetségeseket megtámadja s a tengerre veti. A szövetségesek viszont azt remélték, hogy Ausztria Oroszország ellen mihamarább fel fog lépni s így ez utóbbi seregeit a Pruth mellett visszatartani kénytelen lesz. Ausztria azonban csupán a Dunafejedelemségeket szállta meg s beelégedett azzal hogy a harczszíntér ezen részéről semleges tartása által az ellenségeskedéseket eltávolította. Oroszország eképen a Pruth vidékéről akár legutolsó emberét is tovaszállíthatta.

A mint a 4-dik hadtest első hadosztálya Mentsikoff seregénél megérkezett, ez Liprandi tábornokot 17,000 emberrel — mely seregnek Sabokritzki 6000 embere tartalékul szolgált — rögtön azon sánczok megtámadására küldte, melyeket a szövetségesek Ba-laclava védelmére a woronzoffi országút mellett elvonuló hegygerinczen építettek. Négyet e sánczok közül azonnal be is vett; de midőn a szövetségesek nagyobb erőt fejtettek ki, megállván, csak a hatalmába kerített nyugatiakat hányatta szét. Hatszáz angol lovas előre rontott, hogy az oroszoktól az ágyúkat, miket a sánczokból magukkal vittek, visszaragadják; a legnagyobb elszántsággal támadtak e lovasok, de nem csak Liprandi és Sabokritzki ágyúinak kereszttüze közé jutván, hanem még az előrohanó orosz lovasságtól is minden

oldalán megtámadtván, emberben s lóban számuk felét elvesztve megfutamodtak.

Az oroszoknak első támadási kísérlete, bár még mindig csak kísérlet volt, már kimutatta, mennyire veszélyes a szövetségesek helyzete. Nyertek ők ugyan seregszaporítást: az 5-dik francia hadosztály Levailant alatt, a 6-dik hadosztályból Paté dandár a, két. afrikai lovas-vadászrezd d'Allonville alatt, vegyes angol csapatok, melyek között Scarlett nehéz lovasdandárja s pár ezer török is a működő sereghez csatlakozott; de mindez alig volt 17,000 ember s arra, hogy egyhamar jelentékenyebb erőszaporítás jöhetne, a roppant nehézségekkel járó tengeri szállítás miatt gondolni sem lehetett és pedig annál kevésbbé, mert a háború nagyszerű kifejlődését senki sem gyanítván, az előkészületek csekély mérvben tétettek. Míg a szövetségeseknek rendelkezés alatt álló összes serege a szenvedett veszteségek után october végével alig 70,000 emberből állott, addig az orosz sereg ugyanekkor a 4-dik hadtest s nagy számú lovasság hozzájárultával Sebastopol vidékén mintegy 90,000 emberre rúgott.

Mentsikoff november 5-dikén a szövetségeseket váratlanul rohanta meg, mely vállalat ha ügyesebben vitetik ki, bizonyára fontos eredményeket szült volna.

E megrohanásnak célja nem volt kevesebb, mint az, hogy általa a szövetségesek egyenesen a tengerre

vettessenek; mely célból 17,500 embernek Soimonoff vezérlete alatt a karabelnaji erődművekből előrontva, a kiéli öböl nyugati partján az angolok bal szárnyát kellett volna megtámadnia, a Gortsakoff parancsa alatt álló 20,000 embernek pedig feladata az volt, hogy Tsorgunból kiindulva, Balaclava felé tegyen tüntetést s Bosquet figyelmét magára vonván, ot arra kényszerítse, hogy a karagatsi magaslatokon maradjon.

Timofejeff tábornok rendeletet kapott, hogy a sebastopoli várórségből 5000 emberrel a város oldalán eső erődítményekből kirohanjon s a francia megszálló sereget foglalkodtassa, míg végre szintén 5000 ember mint Pawloff hadosztályának tartaléka, aTsemaja jobb partján a Mekensia magaslaton foglalt állodást.

A támadásra tehát mindössze 61,000 ember állott készen, tetemes erő, mely azonban minden öszhang nélkül működött Soimonoff sűrű ködben indult meg Karabelnájából, a kiéli öböl nyugati oldala helyett azonban a keletire ment s reggeli 5½ órakor az angolok állodásának azon részét támadta meg, mely ellen tulajdonképen Pawloff volt rendelve. Soimonoff seregéből 7000, Pawlofféből 6000 az angolokat váratlanul támadta meg. Ezek hasonló erőt állítottak eléjük s bár eleinte előcsapataik a táborba visszaszorultak, utóbb a csatát nem csak megállították, de még az oroszokat meg is hátráltatták.

Midőn végre az első támadás után három órára

Pawloff seregének zöme a csatatérre érkezett: Dannenberg tábornagy, ki a magaslatokon álló összes orosz sereget vezérelte, azonnal új támadást rendelt. E támadásban Soimonoff részt nem vett s az oroszok tartalékjukat sem merték elővezetni, a szorult helyzetben levő angoloknak pedig most a francia figyelő hadtest három negyedrésze sietett Balaclava felől segítségére.

Gortschakoff, kinek 20,000 emberéből a tűzbe csak néhány zászlóalj jutott, melyeket az összeköttetésnek Pawloff bal szárnyával fentartására állított fel s melyeket ez utóbbi később magához csatolt, Gortschakoff, mondjuk, oly pontosan tartotta meg a kapott parancsot, azaz oly gyenge tüntetéseket tett, hogy Bosquetnek könnyű volt átlátnia, miszerint ezen az oldalon nincs mitől félni.

A francziák segítségével az angol csapatok heves harc után Pawloff támadását végképen visszaverték, s Soimonoff és Pawloff hadoszlopai 11 órakor a csatában még nem volt csapataik fedezete alatt részint Karabelnaja, részint az inkermani híd felé kezdtek hátrálni, miközben őket a szövetségesek nem nagyon szorították, Timofejeff kirohanása céljának tökéletesen megfelelt.

Az inkermani ütközetben az oroszok 9000 embert vesztek. A francziák veszteségüket 1726, az angolok 2400 emberre teszik. A szövetségesek e szerint mind-

össze 4126 embert vesztek volna, mely szám azonban alkalmasint igen távol jár a valótól, főleg az angoloknál, kiknek vesztesége aligha kétannyira nem rúgott.

E csata után a Sebastopoli harcmezőn egyelőre minden jelentékenyebb működés megszűnt-

A szövetségesek — miután a francziák october 23-dikán a második vívonalat s november első napjaiban a harmadiknak is egy részét elkészítették - a felett tanácskoztak, váljon, minthogy a vár egyes erődéi szemök láttára úgy szólván folyton nőnek, nem volna-e czélszerű a rohamot azonnal megkísérlem. Az inkermannai csata azonban e tanácskozmányoknak végét vetett s a szövetségesek az említett rohammal ismét felhagytak, leginkább attól tartván, hogy az oroszok majd roham közben jobb oldalékukat támadják meg, már pedig november 5-dike eléggé megmutatta, mily kétséssé fogna helyzetük ily viszonyok közt válni.

A szövetségesek most még gyengébbek voltak, mint november 5-én; az angoloknak alig 17,000 emberük volt fegyver alatt, s a tábornokok mindnyájan megegyeztek abban, hogy nem csak a rohammal, de még a támadó működéssel is felhagyniuk s nehogy az oroszok jobb oldalékukat megtámadhassák, biztosító előkészületek közt tisztán védelmi helyzetre kell szorítkozniuk. A Tsernaja völgyet a csapatok végkép odahagyták s a balaclavai fensíkra húzódtak, melynek keleti lejtőjét erősen elsánczolták.

Az oroszok azonban, roppant veszteségükön, melyet szenvedtek, mintegy megdöbbenve, új támadási nem tettek, hanem a seregszaporítást várták, mely a Duna felől s a birodalom bensejéből volt érkezendő, valamint azt is remélték, hogy a szigorú tél a szövetségeseket állodásaik odahagyására amúgy is kényszerítendi. S e tél a szövetségesek seregeit csakugyan irtózatosan meg is viselte. A balaclavai kietlen fensíkon úgyszólván szabad ég alatt, tüzelő nélkül töltötte azt e sereg, melyet a nélkülözések s betegségek majdnem megtizedeltek.

A francziák szükségletei ezélszerűbb intézkedések által hamar elő voltak teremtvé; de a lassúbb és nehézkes angolok serege néhány hét múlva már csak romokból állott. Francia- s Angolországban a hatóságok mindent elkövettek, hogy a hadseregek szükségleteit fedjék, sőt még a szükségeseken felül is azon voltak, hogy a katonák állapotát a Krímben minél tűrhetőbbé tegyék; a pénzzel épen nem fősvénykedtek, annyira, hogy ép úgy a francia, mint az angol seregnek minden egyes katonája — a mi eddig hallatlan volt — évenként ötezer frankba került: de mindezen pazar gondoskodás, mely elkésett, sokkal kevesebb hasznot hajtott a mérsékeltebbnél, mely ideje korán érkezik. A szövetségesek sok káraik és szenvedéseik daczára állodásukat megtartották, mert azt odahagyni bizonyára ép oly veszélyes lett volna, mint benne meg-

maradni s minthogy Sebastopolt északnak a rendelkezésükre álló erőkkel most körül nem vehették, ennél fogva Omer pasa hadából a török csapatokat, melyek a Dunán Ausztria állásának folytán sürgősen szükségtelenekké lettek, még 1854. december 4-én Eupatoria felé megindították. Februárban itt már legalább is 12,000 ember volt összegyűjtve s a szövetségesek azon voltak hogy ez állodást minél több erővel rakják meg, úgy vélvén az eljárást legjobbnak, ha ők Eupatoriát a mennyire lehet gyorsan megerődítik s azután a török csapatokat a perekopi úton Sebastopol felé tüntetésekre küldik, hogy az oroszok figyelmét magukra vonják, összeköttetésüket Perekoppal nyugtalanítsák s Sebastopol gyengítésére kényszerítsék.

Mielőtt a szövetségesek e terv kiviteléhez fogtak volna, február 17-én Mentsikoff Eupatoriát Chruleff vezérlete alatt 15,000 emberrel megtámadta; a törökök azonban c támadásra el voltak készülve s azon vitézséggel, melyet sánczok védelménél mindig tanúsítottak, tökéletesen visszaverték.

Az 1854-ik év eseményei a nyugati hatalmaknak világosan bizonyították, hogy ők feladatukat nagyon is csekélyre becsülték, a miért most, hogy szövetségük körét tágítsák, Ausztriát, mely azonban semmit sem tett s Sardiniát, mely 15,000 embernyi segédsereg

kiállítására kötelezte magát — szintén szövetségbe vonták. Ezután tanácskozások folytak a felett, valljon mi módon kellene a háborút folytatni.

A harcot más színtérre tegyék-e át? itt azonnal ama bajos kérdés merült fel, hogy: hová?

Egy hatalmas angol hajóhad, melyhez francia hajók is csatlakoztak, még 1854. év tavaszán a Keleti Tengerre vitorlázott; de az illetők csakhamar belátták, — a mit ugyan még hamarabb is beláthattak volna — hogy hajóhaddal a szárazon háborút viselni nem lehet. Nehogy azonban a hajók minden eredmény nélkül ismét távozzanak, ez okból még egy francia hadosztályt küldtek utánuk, mely Bomarsund várát az Aland szigeteken öt napi ostrom után augusztus 16-án megadásra kényszerítette. A hadviselés itt sem volt kedvezőbb s kecsesgetőbb mint a Krímben.

A muszka seregek Anatólia határán a bajjal összeszedett török hadak ellen az egész 1854-ik év folytán mindig győztesek voltak. E viszony ugyan aligha meg nem változik, ha valamely erős francia-angol sereget küldenek e harcshíntérre, de a hadászati alap kiszemelésében s egyáltalán az élmezésben itt még nagyobb nehézségek mutatkoztak, mint a Krímben.

Egyáltalán minden tekintetben legczélszerűbbnek látszott a háborút Krímiában folytatni annyival is inkább, mert sok erkölcsi és anyagi veszteségébe került volna a szövetségeseeknek azon vállalattal felhagyni,

melyre már oly sok erőt fordítottak s melyhez egyszersmind annyi reményt is csatoltak.

Napóleon császár Niel tábornokot Krímiába küldte azon feladattal, hogy a dolgok állásáról magának tudomást szerezzen s azután az egészről neki jelentést tegyen. E tábornok a parancs szerint eljárva, arról győződött meg, hogy Sebastopol bevétele, kivált ha e várat teljesen el nem zárhatják, nincs sok remény; hogy azonban a Karabelnaját, nevezetesen pedig a Kornilow nevű előbástyát célszerűbb volna megtámadni, mint a várnak azon részét, mely a város felé esik.

Napóleon e jelentés folytán az orosz szárazföldi hadsereg ellen februárhó végével támadási készüléket tett. Legelőbb is ezt kellett megtámadni s visszaverni, liogy azután a várat a tengerből északi részén is be lehessen keríteni s e módon a Kriminél minden összeköttetését elvágni. E célból az egész had, mely rendelkezésre állott, három seregre volt osztandó; az ostromló seregek, mely részint francziákból, részint törökökből állott, a balaclavai síkon kellé maradnia s az ostromot Pelissier tábornok alatt folytatnia. Az első seregek (55,000 angol, piemonti, török és francia) azon rendelete volt, hogy majd a Tsemaja vonalat s a Baidar völgyét szállja meg. A második sereg Canrobert alatt két részre oszlott, melyből Bosquet 40,000 emberrel a balaclavai fensíkon állt, St. Jean d'Angely pedig 25,000 emberrel, s köztük a császári testőrséggel,

márczius elején a maslaki táborban gyülekezett. E seregnek volt a főszerep szánva, mert St. Jean d'Angelynek meg vala hagyva, hogy Konstantinápolynál tengerre szálljon, Alustánál rögtön partra keljen, Simpheropolig előre nyomuljon s az ajani szorost elfoglalja. Ha e szoros majd a francziák kezében leendett, akkor Bosquetnek, Raglan mögött elvonulva, a phorosi szoroson s Alustán át St. Jean d'Angelyt követnie kellett, hogy úgy most Canrobertnek 65,000 emberre rúgó összes serege az oroszok összeköttetési vonala ellen Simpheropol felé nyomuljon. Raglan meg volt bízva, hogy ugyanekkor, a muszkák mozgalmainak megfelelőleg, vagy Makensianak Baktsisarai felé, vagy pedig a Baidarvölgyből Belbek völgyébe Albatra nyomuljon. Azon esetre, ha St. Jean d'Angely előhadának, mely Alustánál partra száll, az ajani szorost elfoglalnia netán nem sikerülne: ezen esetre St. Jean d'Angelynek meg volt hagyva, hogy Balaclavánál kössön ki, az összes második seregnek pedig, hogy a Baidar völgyéből Albat és Simpheropol felé nyomuljon előre.

E terv, melyet az udvari történészek a legmélyebb bölcseséggel kidolgozott stratégiai elmeszüleménynek tartanak, nem egyéb egy igen egyszerű, egyközpontú támadásnál s a legnagyobb mértékben sínlődik mindazon hibában, melyekben az ilyes terv általán sínlődhetik, mert szerinte egy részt Raglan és Canrobert serege közt az összeköttetés fentartása roppant nehéz-

ségekkel jár, más részt pedig e két sereg száma az oroszokénak ellenében nagyon is csekély. Ez utóbbiak ezalatt nagyszerű készüléteket tettek s nem csak a tartalékokat hívták fegyver alá, hanem egy 1855. február 11-én kelt ukáz folytán honvédséget is alakítottak. Az oroszoknak e tevékenysége tette lehetségessé, hogy az egész 4-dik hadtesten s az 5-diknek és 6-diknak nagy részén kívül, még a 2-dik s 3-dik hadtestet, a gránátos hadtest két hadosztályát s nagyszámú lovasságot küldhessenek a Krímben álló hadak roppant veszteségeinek pótlására s különben e hadaknak gyarapítására is. Február végével már 120,000 emberük állott e tartományban, mely számnak szaporítása, legalább is 170,000-re, a legközelebbi két hónapban biztos remélhető volt. Amá 180,000 ember azonban, melyre Napóleon számított, hogy azután 120,000 emberrel két majdnem egyenlő hadoszlopban a szabad síkon mozgathassék, még nem volt együtt.

A szövetséges seregnek nagy hátrányára volt az hogy a főparancsnokság Canrobert, Raglan és Omer pasa közt oszlott meg, mert e három fővezér közül egyik sem volt hajlandó magát a másikkal alávetni; már pedig, hogy az egyközpontú támadásnak, említett hiányai mellett, csak némi sikere is legyen, ennek elérésére a főparancsnokságnak okvetlenül egy kézben kellett volna lennie. Napóleon, hogy ezt elérje, maga készült Krimiába menni, remélvén, hogy Raglan és

Orner az ő fővezérségének majd mégis alávetik magukat.

Mínthogy hetekbe, sőt hónapokba került volna, míg a szövetségesek említett támadási tervük kivitelére seregeiket összeszedhetik; s mínthogy Ausztriának, mióta a szövetségbe lépett, sikerült némi békealkudozásokat eszközölni, melyek Miklós czárnak márczius 2-kán történt halála s fiának Sándornak trónralépte után Bécsben márczius 15-éncsakugyan megindultak; mínthogy azonban el volt határozva, hogy e beálló békealkudozások előtt a hadműködések meg ne szűnjenek: ennélfogva a szövetséges hadak februárhó legelső kedvező napjaival újra Sebastopol ostromához fogtak. Ezen eljárásnál Niel tábornok nézete győzött, mert a szövetséges sereg Karabelnaja ellen heves támadással lépett fel, de azért működését azon rész ellen, hol a város fekszik, meg nem szüntette.

Az angolok a télen át annyira megfogytak, hogy csupán hónapok múlva állhattak volna teljes erőben s így Karabelnaja ellen egyedül a támadást sehogy sem intézhették; a francziáknak ellenben 9 gyalog hadosztályuk s egy testördandárjuk állott a balaclavai fensíkon. Mindezek folytán el lőn határozva, hogy az angolok csupán a 3-dik orosz váracs ellen intézendő munkálatokat folytassák, a francia 2-ik hadtest pedig, mely most Bosquet alatt a Bouat, Camou, Mayran és Dulae-féle hadosztályokból állott, a legszélső jobb

szárnyat képezze s a Korniloff-várac megtámadását vállalja magára, míg ezalatt az 1-ső francia hadtest, mely Pelissier alatt a Forey, Levaillant, Paté és de Salles-féle hadosztályokból állott, a városi oldalon a támadást folytatta.

A francia tartaléknak, melyet Brunet hadosztálya s ezenfelül még testőrség és lovasság képezett, feladata az volt, hogy 50,000 töröktől segítve, kiket Omer pasa részint Eupatoriából, részint Konstantinápolyból még márcziusban vezetett a csataterre, Balaclavát földje s a muszkákat a Tsernaján figyelem alatt tartsa.

A francziák s angolok most főleg azon voltak, hogy egy részt a már kész viárkokban levő ágyútelepeket felszereljék s szaporítsák, más részt Korniloff ellen új viárkokat vonjanak. A muszkák ezt megakadályozni minden módon törekedtek s pedig nem csupán folytonos kirohanások, hanem egyes erődök által is, melyeket az ellenfél szemeláttára építettek, felszereltek s védsereggel elláttak. Ez erődök legjelesbjei a Korniloff előtt álló Kamtsatka várda s a Selenginsk és Volhynia nevű kereksánezok voltak.

Erre a készülöben levő telepek körül sajátságos harc kezdett, melyben az oroszok azon voltak, hogy kisebb örsök felállítása által Sebastopol falai s a Karabelnaja közt mindig több és több tért nyerjenek; a szövetségesek pedig azon, hogy az oroszokat erejük terjesztésében gátolják s előre tolt örseiket elfoglalják.

Bármennyi vérbe kerültek is ezen kisebb harczok, mindemellett semmi hadi művészet jellemével nem bírnak.

A francziák alig tűrhették a lanyhaságot, melyet az angolok a telepépítések körül tanúsítottak s alig várták a perczet, midőn Sebastopol ellen nagyszerű ágyúzást nyithatnak majd meg, melytől döntő eredményt vártak a táborban s melyet Parisból is sürgetőleg ajánlottak, remélvén, hogy a békealkudozásokat is elő fogja segíteni. April 8-án este végre 508 nagy öblű, francia és angol ágyú készen állt s 9-én reggel tüzét a vár ellen megindította, melynek, daczára hogy az oroszok a roppant lőszer elfecsérlése mellett nagy károkat szenvedtek, eredménye még sem volt. A várbeliek vitézül tartották magukat, a falak minden sérülését azonnal kijavították s nem szüntek meg az ellenfél tüzelését élénken viszonzni. Ha az ágyúzást rögtön roham követi, melyben az emberéltet nem kímélik, úgy a siker kétségtelen lett volna; de az *ágyúúztól* magától ezt nem lehetett várni. Rohamra azonban Canrobert tábornokot sehogy sem lehetett bírni; ő legfelebb egy-két századdal valamely kisebb erődöt támadott meg, de minden nagyobbzerű vállalattól visszarettent.

Két hétig tartó, szakadatlan, úgy szólván, dühös ágyúzás által ugyan nyertek a szövetségesek némi tételönyt; de ez az elfecsérelt lőszerrel semmi arány-

ban nem állott, a miért is april 23-ától fogva a tüzelést tetemesen alább szállították s csakhamar előbbi tétovázásukba estek.

Ezután az angol és francia fővezérek egymás közt elhatározták, hogy egy csekélyebb vállalatba fognak, melyet az angolok már rég ajánlottak, de mely akkor, midőn fontosabb tervekkel foglalkodtak, egyelőre háttérben maradt. Egy hajócsapat, megrakva két hadosztálylyal, ennek folytán azon rendeltetést nyerte, hogy a kertszi utat, mely az azovi tengerre vezet s a tengert magát is figyelem alá vévén, az oroszoknak minden közlekedését itt elzárja.

A hajócsapat már útközben volt, midőn Canrobert Parisból april 30-án távirati úton — mert Várnától Balaclaváig a tenger alatt távsodrony volt vonva — azon parancsot kapta, hogy összes seregét s még a Maslaknál összegyűlt tartalékcsoportokat is azonnal a sík harctéren leendő működésre egyesítse. Az ily távolból jövő s most nagyon könnyen eszközölhető befolyások előnyeit s hátrányait hamar felfoghatjuk. A francia tábornok e rendeletnek, mely neki semmi egyéb teendőt ki nem jelölt, mint az újoncz a vezényszónak, azonnal vakon engedelmeskedett s a hajócsapat francia részét, daczára Raglan ellenszegülésének, azonnal visszahívta. Ezt nem sokára a másik rész is követé.

A bécsi békealkudozásokat a számtalan előgördült nehézség miatt april 26-án elnapolták s Napóleon most

jónak vélte az oroszokat minden ereje megfeszítésével békére s engedékenységre indítani; de maga Parisban maradt, hogy a hálót annál jobban átpillantassa s minden szálát kezében tarthassa. Már előbb felemlített működési tervének most kellett volna életbe lépnie s a kivitellel Canrobert tábornokot bízta meg. Ez az ide vonatkozó utasítást, mely csak május első harmadában érkezett a Krímbe, Omerrel s Raglannal azonnal közölte, felszólítván őket egyúttal, hogy melléje álljanak: Raglan azonban annyi ellenvetéssel állt elő, hogy az egyetértés közte s Canrobert között, mely már úgysis többször meg lön ingatva, most tökéletesen megszakadt. A francia tábornok ennek folytán május 16-án a főparancsnokságtól fölmentetését kérte, mely kérését Napóleon annál örömebb teljesíté, mert egy idő óta át kezdte látni, hogy Canrobert épen nem bír azon erélylyel, melylyel valamely nagyobb czélt rendületlenül követhetne. Helyette a fővezérséget Pelissier tábornok vette át, a ki eddig az 1-ső hadtestet parancsnokolta volt; Canrobert pedig elég megfoghatlanúl, mint hadtestparancsnok a seregnél maradt. A mérnöki kar parancsnokságát Bizot helyett, ki az áprilisi ágyúzásnál elesett, a kormány Niel tábornokra ruházta, mely változások s ezeken kívül Pelissierhez intézett azon utasítás, hogy az angolokkal az egyetértést ismét helyreállítsa, a hadműködések új rendszerére üdvös befolyást gyakoroltak.

Az orosz szárazföldi sereg megtámadásának ter-
 vével egyelőre felhagytak s e helyett azonnal s pedig
 csupán az angolok kedvéért, az azowi tengerre indul-
 tak. Niel tábornok régi óhajtása szerint a főtámadást
 ezután a Korniloff várda s egyáltalán a Karabelnaja
 felé intézték, a haszontalan ágyázást s apró csatárzá-
 sokat pedig tömeges rohamokkal váltották fel, melyek-
 nek határozott ezéljaik voltak, minthogy nem többé az
 óvatos Canrobert, hanem a heves Pelissier parancs-
 nokolt.

Alig hogy az új fővezér a parancsnokságot átvette:
 a hajócsapat, mely april 30-án az azowi tengerről visz-
 szahivatott, most rögtön ismét oda indult; május 24-én
 a kertszi utat az oroszoknak igen ügyetlen és gyenge
 ellentállása után elfoglalta, mire a szövetségeseek Jeni-
 kalehnál s a Pál-fokon állodásba vergődván, magukat
 elsánczolták. Egy kisebb hajóraj ezután folytonosan
 a kertszi át előtt állott, honnét több ízben járatokat
 tett a tengeren, hogy az oroszokat a nevezett úttól
 elzárja, a parton összehordott készleteket szétrombolja
 s a közel eső erődöket bombázza. Az angolok a geni-
 tseheski úton, a tauriai szárazföld s az arabati föld-
 szoros közt a tsongari félszigetig s a hídig, mely ezt a
 Krímmel összeköti, akartak előnyomulni, mi azonban
 nem sikerült.

Pelissier május 22—23-ka közti éjen Sebastopol
 egyik előerődje ellen, melyet az oroszok a legújabb

időben építettek s melynek tökéletes megerősítésén még mindig működtek — rohamot intézett. Ezen első rohamnak azonban nem volt eredménye s csak midőn a jövő éjen ismételték, vezetett a kívánt sikerre, és Canrobert hasonló vállalataitól abban különbözött, hogy most nagyobb csapatok működtek össze.

A Mellinet tábornok testőr-hadosztályán kívül most még Herbillon és d'Aurelle hadosztálya, melyek a Maslagnál felállított tartalékhoz tartoztak, valamint piemonti és török csapatok is a balaclavai fensíkra gyűltek. Az angol sereg szintén nyert szaporítást s legalább annyira növekedett, hogy egy középszerű hadtest erejét megütötte.

A balaclavai fensíkon a sok holt tetem s lovak hullái a léget annyira megrontották, hogy már csak ez okból is az itt összegyűlt 180,000 embert tanácsos lett volna szétebb terjeszteni, mi azonban csupán a Tsemaja felé történhetett. De még más tekintetekből is erre kellett volna a szövetséges seregnek húzódnia s a Tser-naja-vonalat elfoglalnia. Hogy a karabelnajai oldalon a támadást a szövetségesek biztosan folytathassák: az oroszokat a jobb oldaléktól a lehető legnagyobb távolban kellett tartaniok; továbbá habár az orosz szárazföldi sereg ellen a hadműködések el is voltak egyelőre napolva, még azért véglegesen nem hagytak fel velők s Pelissier kész volt bármely kedvező pillanatban a jobb Tsemaja partra átnyomulni s az orosz felszabadító

sereget visszaszorítván, Sebastopolt északról is bekeríteni, minek folytán május 25-én reggel mintegy 25,000 emberből álló vegyes sereget Balaklava s a karatsi magaslatok felől a Tsernaja bal partja felé küldött. A gyenge orosz őrsök, melyek még a folyó bal partján álltak, minden ponton majdnem ellentállás nélkül a jobb partra húzódtak s az egész hadmozdulat, úgy szólván vérontás nélkül múlt el.

Az orosz sereg főparancsnokságát márczius óta s miután Mentsikoff visszahivatott, Gortsakoff herceg vitte, ki, a mint már láttuk, csupán védelmi harcra szorítkozott s bár most közvetlenül több mint 150,000 ember fölött rendelkezett, az előnyöket, melyeket a szabad téren oldalállodásából vonhatott volna, felhasználni sehogy sem volt képes.

A szövetségesek a részökről megkezdendő támadási harcra a Streletzka és Kasats Öböl közt épülő sánczokkal is készültek, hogy a francia szárazföldi sereg összeköttetését saját hajóhadával biztosítsák s hogy egyszersmind a támadás kedvezőtlen kimenetelének esetére biztos hátrálati pontjuk legyen.

Május 25-ike óta a francziák s angolok a várakok s telephelyek készítését a Karabelnaja felé kettős szorgalommal folytatták; e mellett azonban a munkálatok a városi oldalon sem szüntek meg s így az oroszok figyelme kétfelé lön igénybe véve.

Pelissier tábornok, miután a Baidar völgye s a

Tsernaja-vonal felé tett kémjáratban meggyőződött, hogy jobb oldalékát az oroszok támadásától nem kell féltenie s midőn a Karabelnaja felé, valamint a városi oldalon álló telepek már kellőleg fel voltak szerelve, azonnal elhatározta, hogy június 7-én a Karabelnaja előtt levő erődöket nagyszerű támadással kezére keríti.

A jobb szárnyon Mayran tábornok volt megbízva, hogy az ú. n. Fehér erődöket; a középén Camou, hogy a Kamtsatka váracsot foglalja el; az angoloknak pedig azon feladat jutott, hogy egy őrhelyet kerítsenek hatalmukba, melyet az oroszok a nagy redan előtt levő kőbányában tartottak. Minden hadoszlop külön tártalékot kapott s e mellett még az egész seregnek is volt csupa törökökből álló főtartaléka. Egészben 40,000 ember állott a támadásra készen s közöttük 30,000 francia Bosquet vezérlete alatt. A részletes intézkedések, de főleg a francziák részén, mind helyesek voltak; az oroszok minden ponton meg lönek lépve s a támadás mindenütt tökéletesen sikerült.

Az eredmény olyan volt, minőt a szövetségesek még nem értek: nevezetes térnyszereség, habár nagy áldozatokba került is.

Pelissier Niel tábornokot azonnal szükséges intézkedésekkel bírta meg a végre, hogy az elfoglalt tért rögtön meg lehessen szállani; az elfoglalt sánczok mellvédjét a Karabelnaja felé fordították, új viárkokat vontak s új telepeket építettek.

A június 7-kén nyert győzelem a szövetséges seregeket olyannyira felbátorította, hogy most már mindent elérhetni reméltek s e remény Parisban és Londonban még élénkebb volt. Június 18-dika ezelőtt 40 évvel a watterlooi csatatéren az angolokat és francziákat, mint dühös ellenségeket látta szemközt — s Napóleon azt kívánta, hogy most karöltve küzdjék le az oroszok hatalmát. Az előerődök elfoglalása után tizenegyed napra volt a Karabelnaja legerősb oldalának megtámadása s elfoglalása kitűzve.

E fontos vállalatra szükséges előkészületek ideje azonban nagyon is fukaron volt kimérve. Minden a legnagyobb sietséggel történt s így nem lehet csodálni, hogy június 18-án reggel még igen sok hiányzott. A fővezérek csak kelleetlenül engedtek III. Napóleon akaratának.

Pelissier terve a következő volt: június 17-kén reggel a városi oldalon s a Karabelnaja felé valamennyi üteg heves tüzelést indít meg; 18-án pedig két óra¹ még hevesebb ágyútűz után a szövetséges sereg a Karabelnaját megrohanja. Ha a roham sikerül, akkor a Tsernaján felállított hadtest, mely 25,000 franczia-, török- s piemontiból áll s melynek eddig feladata volt, hogy az oroszok netaláni oldaltámadását távol tartsa, készen legyen, hogy az első parancsra a Tsernaján átkeljen, az orosz szárazföldi sereget megverje s a seba stopoli öböl északi részén tért nyerni iparkodjék.

A Karabelnaja megrohanására készen álló összes seregek főparancsnoksága már június 15-én St. Jean d'Angelyre bízott, míg ellenben Bosquet, a legügye-
sebb francia tábornok, ki még e mellett szüntelenül Karabelnaja átellenében állott volt, a Tseraaján mű-
ködő hadtestet parancsnokolta. Ez némileg arra mutat, hogy Pelissier a roham sikerét majdnem bizonyosnak tartotta, s a jobb Tsernaja-partra teendő támadási mozdulatnak fontosságot tulajdonított.

17-én este a haditanácsban, melyet Pelissier összehítt, a támadási tervet oda módosították, hogy a roham már reggeli 3 órakor kezdődjék s a két óráig tartó bevezetési ágyútüzelés megtörténvén, a rohamjelet három felrebbenő röppentyű adja. Azt hitték, hogy e módon a várőrséget, majd annál könnyebben lephetik meg s könnyebben is nyomulhatnak a viárkokba.

A részletes támadási terv a következő volt: Mayran hadosztálya vagyis a jobb szárny a kili öböl felől a 2-dik számú várdának rohan; Brunet és Autemarre hadosztálya a középben a Komiloff várdát s a közel eső erődöket támadják, és pedig amaz a keleti, emez a nyugati oldalon. Brunet a Barcion (június 7-ig íamtsatka nevű) várdától keletnek, Autemarre pedig a nyugatnak eső viárkokban foglalt állodást. A francia testőrség, mely az ő fő tartalékjukat képezte, az első viárkok mögött 3—4000 lépésnyire állott.

A bal szárnyon Brown tábornok 11,000 angollal azon rendeletet kapta, hogy a tengeri kikötőnél s a városi oldalon levő erődműveket rohanja meg.

Ezen egész roham, melyet a muszkák már eleve vártak s melyre el is voltak készülve, dugába dőlt.

Mayran a tüzes vonalokat, miket a repülő bombák a sötétben maguk mögött hagytak, a jeladó röppentyűknek nézván, már 3 órakor támadásra indult s mire a valódi jelek fölrebbentek, már vissza is volt verve. A valódi jeladásra Autemarre a viárkókból előtört s serege egy részének a Korailoff várdától nyugatnak eső Gervais telepbe berohannia sikerült is, kik itt azután a számukat nagyban meghaladó muszkák támadásai ellen magukat több órán át a legnagyobb vitézséggel tartották. Brunet, mikor a jelet észrevette, még nem volt képes támadni s mire előtörhetett, az oroszok túlságos tüzelése elöl ismét nagy veszteséggel a viárkokba hátrálni kényszerült. Mayran és Brunet elestek, s mint az utóbbinak had oszlopa, ép úgy jártak az angolok is, kik a nagy redan*) megrohanására mentek: csupán bal szárnyuk nyomult a kikötő öblön alul a sánczokba s ott estélig tartotta magát.

Pelissier, midőn majdnem minden pontról a szövetségesek visszaveretéséről értesült, a testőrségnek

*) Redan név alatt oly sánczot értünk, mely ki- s befelé szögellő sarkokból áll (sageformige oder tenaillirte Schanze).

még hátramaradt zászlóaljait rögtön Autemarrehoz küldte, ki eddig némi előnyöket nyert, hogy velők új kísérletet tegyen; de minthogy a többi hadoszlop már e kísérlet gyámolítására épenséggel képtelen volt, ez okból nemsokára az egész vállalattal felhagytak s esti 8 órakor az összes csapatok, kivéve az őrségkép viszsamaradtakat, a víárkókból kivonultak.

Az oroszok veszteségüket, melyet a szövetségesek ágyúzása alatt 17-én és 18-án és a roham alatt szenvedtek, 6000 emberre teszik; az angolok és francziák vesztesége pedig 18-án 7—8000-re rúgott.

Minthogy a roham dugába dőlt, ennek folytán a Tsernaja jobb partjára intézendő támadó működés is abbanmaradt s Bosquet egyszerű kémszemlénél egyebet sem végzett.

Ütközet a Fedjitchin-hegyeken és Sebastopol eleste.

A 18-kán kísérlet rohamnak rász vége az ango-
lokra s főleg az öreg Lord Raglanra, ki állását a
Krímbe már rég óta igen kellemetlennek találta
nagyon leverőleg hatott. Raglan június 28-án beteg-
ségének s fájdalmának áldozatává lön; Pelissier azon-
ban a bal sorsban sem vesztette el lelki nyugalmát, de
sőt katonáiba is csakhamar újat tudott önteni, ő át-
látta, hogy a 18-dikai vállalat nem volt eléggé előké-
szítve s minden módon arra törekedett, hogy e hibát
a viárok általános javítása által helyreüsse. A roham
megújításánál tüzeri tekintetben is többet akart tenni?
mint eddig tett, mely célból az ostromló mozsarak
tetemes szaporítását kérte s egyrészt mert az új mozsar-
akat várta, másrészt mert azon véleményben levén,
hogy a muszkák majd a Tsernáján most maguk támad-
nak, ezeket ott fogadni akarta: ezért, mondjuk, az első
s az ezt követendő második roham között több idő
folyt le, semmint más körülmények között szükséges
lett volna.

Az oroszok augusztusban a támadáshoz, melyet Pellissier várt, csakugyan készültek. Az orosz fővezér Gortsakoff herczeg nem volt ugyan e támadásra hajlandó, de Péterváron átlátták, hogy tetteles föllépés nélkül tetteles eredmény sem várható s így Gortsakoftiak, — miután a második gyalog-hadtest s egyéb csapatok által serege 200,000 emberre szaporodott, mely seregek legnagyobb része Sebastopolban állott, — nem maradt egyéb hátra, mint a kormány kívánatát teljesíteni. E hatalmas támadásra azonban, melynek más célja nem lehetett, mint az, hogy a szövetségesek hajóikra vettessenek, csupán 50,000 embert vezetett s ezeket is a legügyetlenebb, mondhatnók, legdurvább módon, ágy t. i., hogy augusztus 16-án reggel tömött csapatokban a jobb szárnyat a vendéglőtől északnak, a középhadat a vendéglőnél, a bal szárnyat pedig Tsorgunnál vetette a folyónak s ezen át. Tartalékról, mely úgy állott volna, hogy szükség esetén a támadást gyámolíthassa vagy a harczot eldönthesse, s egyáltalán a felhasznált hadi erők rendszeres beosztásáról szó sem volt. Végül daczára a durvaságnak, melylyel a támadás rendeztetett, még ama közönséges erély is hiányzott, mely különben a durvasággal karöltve jár.

A szövetségesek, ép úgy a piemontiak mint a francziák, megtették kötelességüket s ez utóbbiakat a Tsernaján most Herbillon vezérelte, minthogy Bosquet a sikertelen roham után azonnal ismét a Karabelnaja

elé parancsoltatott. A szövetségesek első gyenge sorát a muszkák ugyan áttörték, de most annál hevesebben rontottak előre, annyira, hogy a hadosztályparancsnokoknak nem maradt a legcsekélyebb tartalékjuk sem, a melylyel váratlan esetekben előléphettek volna s így a szövetségesek második sorára érkezvén, ez őket a legsűrűbb golyózáppal fogadta. A francziák s piemontiak ágyúi betölthetetlen hézagokat szakítottak az oroszok tömött soraiban, kiknek veresége már reggeli 9 órakor tökéletes volt. 8000 holtat és sebesültet hagyván a csatatéren, a mekensiai magaslatokra húzódtak, míg a szövetségesek diadala csak 1800 emberbe került.

E vereség az oroszokat támadásuk ismétlésétől visszariasztotta. Gortsakoff valószínűleg azon véleményben volt, hogy ő már mindent megtett s azt hitte, hogy a Tsernaja vonalát megtámadván, bebizonyítja, miszerint az ilyen támadás kedvező eredményt egyáltalán nem hozhat. De most azonnal ama kérdés merült fel: miért volna szükséges Sebastopol erődeit, melyek a nagy öböltől délnek esnek, még tovább is tartani? Míg arra még számítani lehetett, hogy a Tsernaja vonalának megtámadása által a szövetségesek a tengerre szoríthatnak, addig Sebastopol s a Karabelnaja megtartása azért volt fontos, mert egy innét intézendő kirohanás a tsernajai támadást nagyon elősegíthette; a mint azonban ennek sikeréhez remény többé nincs s

ismétlésével ennél fogva felhagynak, akkor azonnal ama körülmény lép előtérbe, hogy az ostromlóknak mindig szaporodó s mindinkább közeledő telepeik a várországban napról napra borzasztóbb pusztításokat okoznak, mely pusztítások áldozatait semmi ezél sem menti.

Gortsakoff ezen okoknál fogva csakhamar kibékült a gondolattal, miszerint az öbölnek egész déli részét vagyis Sebastopolt és a Karabelnaját odahagyván, az északi oldalra hátrál. E déli részt azonban csak mint romot akarta ő visszahagyni, a mely céljára s hátrálásának biztosítására a szükségeseket azonnal meg is tette. A belvárosban torlaszvonalokat építtetett, melyek hátrálati állodást nyújtanak, galvántelepeket állíttatott fel s ezektől rézsodronyokat vonatott a löporraktárakba, melyeket így hátrálata vagyis kivonulása pillanatában a légebe röpíthessen s végre a sebastopoli öbölön át hajóhidat veretett, mely a déli oldalt az északival összekösse. E munkálatok sok időt vettek igénybe.

A francziák ezalatt september elején várkaikat a Karabelnaja felé itt-ott már alig harmincz lépésnyire hozták; az angolok azonban hátrább maradtak. Az ostromlók ama tizenegy hetet, mely június 18-ika óta lefolyt, arra használták, hogy a roham megújítására minden készületet a legtüzetesebben megtegyenek. Augusztus 17-ikeóta Pelissier roppant öldöklő tüzelést folytatott, mely alatt a várország borzasztóan szenvedett.

A szövetségesek részén minden ember s minden körülmény a rohamot sürgette, s az oroszok tevékenysége is arra mutatott, hogy sánczaikat tetemesen megérsítik. A Korniloff-várdát, mely a szövetségesek támadásának főpontját képezte, egészen zárt s a városi oldalon is sánczokkal s árokkal ellátott erődde alakították át, később az első sánczvonalt mögött még egy tökéletes másodikat is húztak, de ezt csupán azért, hogy erős hátrálatt állodást képezzen.

A szövetségesek szeptember 3-án haditanácsot tartván, a rohamot elhatározták: iszonyatos ágyútüzelés, mely 5-én reggel 800 ágyúval a vár ellen megkezdetik, lesz a bevezetés, de hogy a tulajdonképeni roham mikor induljon, az egyelőre még nem lön elhatározva. A tervnek fő pontjai a következők voltak:

50,000 francia Herbillon alatt, angolok, piemon-tiak s törökök arczaggal a Tsernaja felé foglalnak állodást, hogy az orosz szárazföldi seregnek netaláni támadását visszaverjék;

a főtámadás a Korniloff-várdát (Malakoff) illeti; e támadásra Bosquet tábornok alatt 30,000 ember rohan s ezek három hadoszlopra oszlnak és pedig Mac Mahon (ki a hazahívott Canrobert helyett most a 2-ik francia hadtest 1-ső hadosztályát vezette), Motterouge és Dulac vezérlete alatt. A bal szárny Mac Mahon alatt képezi a tulajdonképeni rohanó oszlopot s a várda bal oldalát támadja meg; a középben Motterouge s a

bal szárnyon Dulac MacMahon rohamát oly módon segítik elő, hogy a keleti oldalon legközelebb fekvő erődöknek mennek s a második sánczorig áttörni iparkodnak;

oldaltámadások szintén történnek: a főroham bal szárnya mellett 4000 angol Codrington alatt a 3-dik számú bástyának; a városi oldalon pedig a francia 1-ső hadtest legnagyobb része s ezzel egy piemonti dandár, mindössze 26,000 ember, de Salles alatt a 4. és 5. számú bástyának rohan.

Miután 7-én az ágyútüzelésnek hatása már mutatkozott, a rohamot september 8-ikára tűzték ki és pedig úgy, hogy a déli órákban történjék, nehogy zavarok álljanak elő, melyek az éji harcokban oly gyakoriak. Pontban 12 órakor — így szólt a parancs — a főroham hadoszlopai minden jel nélkül támadásra lépnek s csak midőn Mae Mahon a Korniloff-várdában magát már megfészkelte, akkor indulnak az adandó jelre az angolok és de Salles csapatai, hogy e módon az oroszok ne legyenek képesek más pontokról a Korniloff felé segédcapatokat hozni.

Gortsakoff a heves tüzelésből, mely september 5-én megindult, azonnal gyanította, hogy a roham is nem-sokára be fog következni, s bár már előbb eltökélte volt, hogy a várat odahagyja, azért most mégis feltette magában, hogy nem hátrólól, de még makacsul meg fog ütközni, azonban csak a sánczok mögött, tehát nem valamely határozott győzelemért. E célból mintegy

85,000 embert Sebastopol városába s a Karabelnajába rendelt, kik itt sűrűen összeszorogva, a nélkül hogy harcolhattak volna, a szövetségesek ágyúi által borzasztó veszteségeket szenvedtek.

8-ikán délben a francia bal szárny ütegei rögtön elhallgattak s a fő támadás három hadoszlopa a várakbói megindult.

Dulac és Motterouge egy ideig előnyben voltak, de a túlnyomó orosz erő elől csakhamar hátrálni kényszerültek; a Korniloff-várdán azonban már 12½ órakor francia zászló lengett s e várda ekkor már egészen Mac Mahon hatalmában volt. Dulac és Motterouge most csakhamar új rohamra keltek s az adott jel után az angolok is a 3. számú bástyát támadták meg. De Salles azonban, ki a heves északkeleti széltől s a nagy füsttől a rohamjeleket nem láthatta, csak midőn egy segédtsízt neki parancsot hozott, 2 órakor nyomult a városi oldalon előre. Ez áttörni nem volt képes s az angolok, kik eleinte a 3. számú bástyát elfoglalták, ezt szintén csakhamar odahagyni voltak kénytelenek. Motterouge és Dulacnak rohamukat többször kellett ismételniük, míg végre nagy veszteséggel az oroszokon erőt venniök sikerült. Midőn Mac Mahon az oroszokat végre a Korniloffból egészen kiszorította, akkor velők szemközt egy sánczban foglalt védelmi állodást, hová ők bármennyi tartalékot parancsoltak is elő, csak szűk hézagokon tudtak behatolni.

Délután 4½ órakor Gortsakoff minden ponton északnak indulandó visszavonulásra adott parancsot; 9-én reggelre pedig már a városból s a Karabelnajából minden muszka kitakarodott. A szövetségesek, tartván a netalán föld alatt levő aknáktól, a hátrátot nem zavarták. A muszkák sept. 8-án mintegy 13,000 embert vesztek, míg a szövetségesek veszteségüket 10,000 emberre teszik.

A

krími hadiműködések Sebastopol eleste után.

E vár eleste után a szövetségesek azt hitték, hogy az oroszok nagyszerű, de mégis negatív erőlködéseik rősz sikerén elkedvetlenedve, az egész Krímiát oda fogják hagyni, s hogy részökről nincs egyéb teendő, mint készen lenni, hogy az ellenfél hátrálatát annak idején minél hatályosabban nyugtalaníthassák. Mint-hogy pedig a szövetséges seregek már nagyon megszokták a tartós egy helyben maradást, azért ily reményekkel s tervekkel annál örömeőbb foglalkoztak.

Az angolok főleg a nikolajeffi kikötőt akarták vagy szétrombolni vagy elzárni, mely, véleményük szerint, a muszkáknak egy új Sebastopolt nyújthatna. A francia fővezér e kívánságnak engedett, vélvén hogy ha a Bug és Dniepr folyók torkolatát fenyegeti, ebben majd az oroszok ismét egy okot lelnek arra, hogy Krímet odahagyják. Ennek folytán a szövetségesek hajóhadának nagy része 11,000 emberrel a szárazföldi seregből october 14-én a Kinburn erőd előtt jelent

meg, mely erőd a szárazról és vízről egy időben megtámadtatván, 1500 embernyi őrségével magát 17-én megadta. Ezzel azonban itt a szövetségesek diadalainak vége is volt; a nikolajeffi kikötő ellen nem mertek komoly vállalatot indítani s megelégedtek a Kinbum erőd elfoglalásával.

Hogy az oroszokat, a mint hátrálatukat megkezdi, annál inkább nyugtalaníthassák, ez okból Sebastopol eleste után mindjárt az első napokban a *kertsi* őrséget a Konstantinápolyból bajon oda meginduló angol-török légió által tetemesen erősítették s Eupatoriába az ott álló törökök segítségére egy francozia lovas-dandárt küldtek. Az előbbinek feladata volt, bogy az oroszok hátrálati vonalát Arabat felé, az utóbbinak pedig, hogy a Simpheropolból Perekop felé vezető országutat s a Taongar félszigetet tartsa figyelem alatt és nyugtalanítsa.

Ugyanekkor Pelissier az egész első francia hadtestet, mely most az eddigi Tsemaja-hadtest jobb oldalékán állott, a Baidar völgyébe vezette s nem csak ezt, de még a Belbek völgyébe vezető szorosokat is elfoglalta a nélkül, bogy az oroszok csak egyetlen komoly kísérletet tettek volna öt ebben gátolni.

October elején azután az első francia hadtest előhada Belbek völgye leié néhány mozdulatot vitt véghez, melyekkel azonban a fővezérnek csak azon czélja volt, hogy megtudja, váljon az oroszok még vele

szemközt állnak, vagy pedig már hátrálóban vannak-e? E kémjáratokból, valamint azokból, melyeket october végével az eupatoriai seregek (hova még angol lovaság s francia gyalogság is küldetett) déli irányban tettek, határozottan kitetszett, hogy az oroszok Krimiát csakugyan tartani szándékoznak. Ezalatt azonban a tél annyira közelgett, hogy lehetlen volt új hadjáratot indítani. A szövetségesek s az oroszok is téli tanyáikra húzódtak s ezeket a fegyverszünet megkötéséig oda sem hagyták.

Kars eleste.

Míg az oroszok 1855-ben a Krímben megfoghatóan védállásban maradtak, azalatt Ázsiában ugyanakkor támadólag léptek föl. A törökök összes hada, mely Anatóliában állott — a mennyire hadképesnek volt nevezhető — 1855. év tavaszán legfelebb 50,000 embert számlált.

A Kaukázuson túli orosz seregek főparancsnokságát Murawieff tábornok vette át. E tábornok Paskievits iskolájából került ki — mi őt már ennek kisázsiai hadjárataiból ismerjük — de csakugyan is az ő rendszerét követte és sokban az ő tulajdonaival is bírt. A török Kis-Ázsia megtámadására mintegy 24,000 rendes katonája volt együtt, kiknek számát kurd, örmény és gruzin csapatokkal 35,000-re. szaporította.

E seregének zömével június 7-én Alexandropolból Kars felé indult, azon szándékkal, hogy e várat elfoglalja s miután, ép úgy mint hajdanában Paskievits. oldalmenet által a Karadagh mellett elhaladván, Kars-tól délnek a mugaradsiki állodást elfoglalta s innét e várnak összeköttetését Erzerummal több ízben nyugtalanította volna: júliusban Karstól északnak a Kars folyó mellé Tikmére húzódott, hogy a várat komolyan

s pedig ugyanazon oldalról táborolja meg, hol hajdan Paskievitsnek telepei állottak.

Július végén s augusztus elején Murawieff nagyszerű kémjáratot tett az erzerumi országúton Saganlug hegység felé, egész Kuprikoiig s addig a vár alatt csak csekély figyelő csapatot hagyott. E kémjáratban Murawieff seregének bal szárnya. Susloff tábornok alatt, szintén részt vett s Bajazethtól Toprak-kaleh felé az Agridaghton átkelvén, a delibabai szorongán át Araxesig nyomult.

Murawieff kémjáratában meggyőződött, hogy ezen az oldalon nincs mitől tartania, mert mindössze is csak pár szedett-vedett török csapattal találkozott, melyeket Erzerum felé vert vissza. A Saganlugon a szorosok figyelem alatt tartására csak csekély csapatokat hagyott, Susloff tábornokot pedig Delibabánál oly állodásban, mely az erzerum-karsi országút felett úrkodik. Serege zömét, melyet a Kaukázuson túl maradt de most behívott csapatokkal szaporított, Karstól északnak a Tikme és Tsiftlistsai körüli táborokban vonta össze.

Június 18-dikától kezdve Kars számtalan orosz könnyű-lovas-csapat által minden oldalon körül volt véve. Murawieff azt remélte, hogy ha ő a várost, mely állítólag élelemmel *gyengén* van ellátva, minden közlekedés ellen elzárja, akkor majd igen könnyen s vérontás nélkül fog birtokába jutni.

Karsnak várőrsége 15,000 legválogatottabb törökből állott; ezenkívül e vár a délnek eső síkon s az északi és délnyugati magaslatokon — mely utóbbiakat Paskievits hajdan kardcsapás nélkül foglalta el, most angol tisztektől épített sánczolattal volt körülvéve, melynek erőszakos elfoglalása nem csak sok emberéletbe, de roppant időveszteségbe is került volna.

Ama fontosságnál fogva, melyet ép úgy az angol, mint a török kormány Kars vára mint Erzerum s Anatólia elővédje megtartásának tulajdonított, ama nagy fontosságnál fogva, mondjuk, e hely védői felszabadításukat egész biztossággal várták. A védelmi sereg lelkének Williams angol tábornokot s a hajdani magyar, most pedig török szolgálatban álló tábornokot Kmetyt nevezhetjük, mert ezek gondoskodtak arról, hogy az őrség az élelemmel, mely csak másfél hónapra volt számítva, gazdálkodólag bánják s bár kívülről semmi gyámolítást nem nyertek, a környékről mégis némi élelmet tudtak szerezni.

Augusztus közepe óta azonban az elzárás sokkal szorosabb és szigorúbb volt, minek következtén a várbeliek leginkább takarmányban kezdtek szükségét szenvedni. Ezenkívül hírek is jöttek, hogy egy erős török hadtest Omer saját parancsa alatt már a vár felszabadítására készül. William ezen esetre már előbb indítványozta volt, hogy a várat felmentendő hadtest Batumnál szálljon partra s innét Oltinak Kars felé mű-

ködjék. Úgy hitték, hogy Omer september elejéig kész leend s minthogy azt vélte, miszerint a tengeren jövő fölszabadító seregek elég lova nem lesz, öneki pedig ép ezek túlságos száma csak élelmezési nehézségeket okoz, azért elhatározta, hogy fölösleges lovait Omernek Oltira küldi. A parancs szerint 1200 lovat kellett volna a helyőrség egy kisebb csapatának september 3-ikát követő éjen a megszálló sereg őrlánczán kivezetnie, de a kísérlet dugába dőlt, mert az oroszok a cselt észrevevén, a törököket részint lekaszabolták, részint elfogták, részint vissza a várba kergették. Csak kevesen jutottak Oltira s ezek is itt a felmentő seregnek se hírére se hamvát, de igenis a muszkák egyes csapatait találták.

Ezalatt Murawieff is hírére vette, hogy a törökök Kars felszabadítására nagyszerű készüléteket tesznek. Azt vélvén, alig lesz már ideje a várat kiéheztetés által megadásra kényszeríteni, september 29-én az elsánczolt tábor ellen rohamot kísérelt. A fő roham dél-nyugat felé a Kars bal partján a sorakai és tamási magaslatoknak indult. Együttal a délnek eső síkokon s északkelet felé a tsachmachi magaslatokon szintén színleges rohamok tétettek. A törökök azonban a támadást mindenütt véresen visszaverték s 6500 muszka maradt részint holtan, részint sebesülten a csatatéren.

Ily eredmény mindenesetre visszariasztó volt. Már csak ez is visszatarthatta volna Murawieff tábornokot

minden további kísérlettől, de annyival is inkább hagyhatott volna azzal fel, mert nem sokára megtudta, hogy semmi veszélytől, melyet netán valami felszabadító sereg hozhatna nyakára, tartani oka nincs.

Omer pasa ugyanis szeptember végül a 15,000 emberre menő felszabadító sereget nem Batumnál, hanem Suchum-Kalehnál, jó messze Karstól kezdte egyésíteni. Az elterjedt hír az volt, hogy Tiflist akarja fenyegetni, Murawieff azonban az egésznek nem nagy fontosságot tulajdonítván, keveset törődött vele, hanem nyugodtan Kars előtt maradt s a várat még szorosabban berekeszté.

Vége october utolsó napjaiban, hosszas tanácskozások után az abchazi főnökökkel, s miután élelmezési rendszerét nagyjából rendezte volna, Omer pasa Suchum-Kaleh felől délnek megindult; 6-án a kisorosz hadtestet, mely vele Bagration-Muchranski vezérlete alatt az Inguron szembeszállt, megverte, e folyón átkelt s végre deczember 3-án, majdnem 15 napi menet után, a Czeniszsal folyóra érkezett, mely a tengertől hat s Tiflistől harminczöt mérföldnyire fekszik. Itt tudta meg csak, hogy Kars vitéz védői éhségtől kényszerítve, nov. 27-én magukat Murawieffnek megadták, mely hírre magát hátrálatra tökélvén el, deczember 8-án meg is indult, s 18-án részint az oroszoktól, részint az ellene feltámadt lakóktól folytonosan zaklattatva Redutkalehre érkezett.

Hajóhad működések a keleti tengeren 1855-ben s a hadjárat vége.

Az angolokat az 1854. év gyenge eredményei nem tartották vissza, hogy 1855-ben még nagyobb hajóhadat ne küldjenek a keleti tengerre. Franciaország e vállalatban csak csekély részt vett. A siker most semmivel sem volt nagyobb, mint múlt évben. Miután a hajóhad elég sokáig időzött tétlenül Kronstadt alatt, — hol egyebet sem tapasztalt, csak azt, hogy bizony a legnagyobb veszély nélkül a bevitortázást még csak meg sem lehet kísérteni — egy csekély figyelő rajt hagyván vissza, a sweaborgi kikötő elé ment s ezt — hogy mégis valami történjék, a miből hadi jelentést lehessen csinálni — augusztus 9. és 10-én nagyon kétséges eredmény nyel bombázta. — Ezzel azután a hadjáratnak a Finn öölben vége szakadt.

Oroszországot kevésbé az ellenfél kivívott előnyei, mint inkább az a körülmény, hogy jóformán egész Európával állott szemközt s maholnap attól

kellett tartania, hogy Ausztriát is nyílt ellenségei közé lépni látja, békés hajlamokra bírta. Miután az elvesztett Sebastopolért Kars várában amúgy is kárpótlást lelteni vélte; de azt is remélte, hogy a congressuson Napóleonban pártolót s barátot talál, végre engedett. — A congressus Parisban 1856. február 25-én megnyílt s márczius 30-án a béke is megkötetett.

Hetedik szakasz.

Az olasz hadjárat 1859-ben.

Eorópa helyzete 1859. év elején.

Az európai hatalmak helyzete az 1856-ban létre jött békekötés óta tetemesen változott. A keleti háború sem azon feladatot meg nem oldotta, sem azon célzt el nem érte, mely neki jutott. Már maga a megkötött béke úgy szólván magába rejté a bekövetkezendő háborút, s utána az európai nagy hatalmak egészen máskép csoportosultak, mint előbb.

Még a tanácskozások folytak s már látható volt, hogy Franciaország Oroszországhoz közeledik s hogy e két hatalom egymás barátságát keresi; a Dunafejedelemségeken a hangulat Törökország és Ausztria ellen fordult, míg Anglia és Poroszország a középutat tartotta.

A Törökbirodalom szláv tartományainak ügyeire vonatkozólag hasonló csoportosulás mutatkozott: Montenegrót Oroszország nyíltan pártolta, Ausztria és

Angolország pedig e tartományoknak a török hatalom alatt maradását kívánta.

Midőn 1858. év utolsó napjaiban Szerbia fejedelme Karagyorgyevics Sándor letétetett s helyébe újonnan az Obrenowics-család lépett a trónra: az osztrák kormány azonnal figyelő hadtestet küldött a szerb határra s azt netáni szükség esetére a török kormány rendelkezése alá helyezte. Ezen tettet a francia kabinet komoly taglalás alá vette s a párisi béke egyenes megszegésének nyilvánította.

A francia kormány már ekkor kimutatta harcvágyát, de az osztrák kormány, saját eljárásának kitérő szelídebb magyarázatot adván, ez által a békét egyelőre mégis fentartotta.

Ausztria azonban Olaszországban is nagy hatalommal, nagy befolyással bírt s itt keresett most Franeziaország és talált is okot az ellenségeskedésre.

Sardinia az 1849-ki hadjáratban lesújtva s megtörve, e lealáztatást el nem feledhette, hanem mindig remélt s kereste az alkalmat, hogy boszút állhasson. Victor Emánuel azonban — ki helyzetét atyjánál jobban felfogta — csakhamar átlátta, hogy a hatalmas Ausztria ellen egyedül maga semmit sem kezdhet s hogy szövetségest szerezzen, ezért csatlakozott már a krími hadjáratban a nyugati hatalmakhoz s ezért kereste mindig Napóleon barátságát, titkon még tar-

tományokat is ígervén Franciaországnak, ha neki Lombardia visszaszerzésében segédkezet nyújt.

Már az 1856. évi párisi congressusban sikerült a szard királynak részt vennie s emlékezhetünk, hogy Cavour gróf a piemonti követ már akkor megpendítette a túlnyomó befolyást, melyet Ausztria Olaszországban gyakorol s melynél fogva Sardinia állását folytonosan fenyegeti. E kérdést a congressus ugyan elejtette, de a szard kormány hivatalos lapjai nem hagytak fel az izgatással, az osztrák kormány jogait Olaszországra, u hol csak lehetett, megtámadták és a szerződés pontjait, különösen a szökött alattvalókat illetőleg, maga a kormány egyre-másra sértette.

1858. év vége felé nagyon észrevehető volt már Sardinia elbizakodott magatartása és minden előjeltől kiviláglott, hogy valami kül erő segítségére támaszkodik. Es a következés megmutatta, hogy ez csakugyan úgy is volt. Az 1858. január 14-én Napóleon *élvte* ellen tett kísérlet mély hatást gyakorolt. Ennek folytán adta ki Napóleon a biztossági törvényt s országát majdnem korlátlan önkénynevel kezdte kormányozni. Ezen állapot azonban Franciaországban nem volt tartható; a tüzes és életrevaló nemzetet ily beinyomás mellett kifelé okvetlenül foglalkodtatni kellett, a miért is Napóleonnak harczra és pedig győztes és dicső harczra volt szüksége, mely a néppel saját lealacsonyíttatását elfeledtesse.

Napóleonnak, mint nagybátyja örökösének még hagyományos kötelessége is volt, hogy magát a harcban kitüntetvén, seregének mint hadvezért is bemutassa. A krími háborúban ez részint a nagy távolság, részint az angolok szövetsége miatt nehéz volt, de sokkal kedvezőbb tért nyújtott kitüntetésre a megkezdendő háború Ausztria ellen Piemont segítségével, mert egyrészt Parisban kitörhető zavarok esetében Olaszországból hamar otthon teremhetett, másrészt pedig Victor Emánuel mellett az összes sereg főparancsnokságát könnyen bitorolhatta.

Az olasz háború kimenetele Napóleonra nézve csak kedvező lehetett; ő tudta, hogy Oroszország inkább lesz mellette, mint ellene, azt is tudta, hogy az angol parlament a szabadság ellen, melyet ő majd Olaszországnak előre megígér, kifogást nem tehet s hogy végre Poroszországot, mint Ausztria örökös vetélytársát, szintén könnyű lesz semleges helyzetben tartania.

Mindezen okoknál fogva Napóleon Victor Emánuellel véd- és daczszövetséget kötött, melyben azt határozták, hogy az osztrák befolyást Olaszországban megszüntetik, Lombardiát Piemonthoz, Savoyát és Nizzát pedig Franciaországhoz csatolják.

A készülöben levő háborúnak Napóleon részéről, fő indoka az volt, hogy befolyását Európában mindinkább gyarapítsa s az Adriai és Közép-tengeren majdan

uralkodhassék, mely utóbbi céljának elérésére az orosz kormány nyal már akkorában messzebb ható tervekbe bocsátkozott.

Anglia és Poroszország talán egykor majd meg-sajnálják, hogy Ausztriának gyengítését nem gátolták, mert az előbbinek mindig érdekében feküdt egy hatalmas Ausztria ten tartása, mely az orosznak kelet felé mindinkább terjedő hatalmát ellensúlyozza s a francziáknak ép ágy a vizén mint szárazon erélyesen ellentállkasson; az utóbbinak pedig rajnamelléki tartományait Franciaország előbb vagy utóbb bizonyosan meg fogja támadni s akkor azután mint 1806-ban volt, ismét nem leszen szövetségese. A germán elem, melyhez az angolok is tartoznak, egyáltalán óvakodhatik a román és szláv elemek túlságától s a német hatalmaknak már ezért is szövetségben kellene maradniuk.

A politikai taglalás egyébiránt e munkának nem feladata s e rövid vázlatot is csak azért igtattuk ide, hogy a háború kiindulási pontjait az olvasónak bemutassuk, a mi a tiszta felfogás érdekében elkerülhetlenül szükséges.

Nyugtalanító népmozgalmak Lombardiában a piemonti sajtó izgatásai, a francia és a szard kormány hadi készületei, de különösen Napóleon újévi köszöntése, melyben az osztrák kormány nyal fennálló viszonyok lazulását felemlítette: a császári kormány arra

indították, hogy haderejét a lombárd királyságban minélelőbb erősítse.

Január 10-én Victor Emánuel a szard parlamentet megnyitván, ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy Piemont Olaszország szenvedései iránt részvétlen nem maradhat, valamint Napóleon is a február 7-én összegyűlt francia képviselők előtt egyenesen kimondta, hogy Olaszország jelen helyzete továbbra már nem tartható. E nyilatkozatokat a szardíniái seregnek öszpontosítása Alessandria vidékén s a Tieino határfolyó mellett csakhamar követte. Napóleon Algierből egy egész hadosztályt, 10,000 embert rendelt át s egy tetemes alpesi hadsereg felállítását is elhatározta. A touloni nagy hadi-kikötőben számtalan szállító hajó gyűlt össze s a tüzéri készletek és telepek is nagyszé-
rűen szaporítottak.

Anglia és Poroszország megkísé-
ri ette ugyan egy európai congressus létrehozását, melyben, a közös fegyveres állapot megszüntetése mellett, Olaszország ügyei rendbe hozatnának; de Orosz- és Franciaország csak színleg s azért hogy időt nyerjenek, járultak e tervhez, mit Ausztria belátván, épenséggel nem állott mellé.

April 19-én gróf Buol az osztrák külügyminiszter jegyzéket adatott át Cavour grófnak, melyben határozottan kormányának azon kívánatát nyilvánítja, hogy Sardinia, hadseregét azonnal békelábra állítsa s a

Toborzott önkényteseket elbocsássa. E jegyzékre adandó feleletnek Buol gróf csak háromnapos határidőt tűzött ki, s az április 23-án átadatván, a tagadó válasz már 26-án kézbesített.

Napóleon seregének benyomulását Sardiniaiba április 20-án elrendelte. 23-án a külön hadtestek parancsnokai kinevezettek s 25-én délben a legelső francia csapatok a szövetséges határt átlépték.

A sereg egy része a tengeren szállított Genuába, a többi pedig a Lyon-Chamberlyi vasúton érkezett Pieraontba.

Az osztrák seregek csak 29-én keltek át a Ticino folyón, tehát négy nappal később törtek be a piemonti földre, semmint a francziák a savoyai határt átlépték.

Ferencz József ausztriai császár Ő Felsége népeihez bocsátott nyilatkozatában kimondta, hogy a béke fentartására becsületével összeférő minden lépést megtett, de a szard kormány kihívása, valamint Napóleon jogtalan beavatkozása Őt a háborúra kényszerítik; kimondta továbbá azt is, hogy ellenségei a forradalommal szövetkeznek, s hogy reményli, miszerint Németország e harcban melléje fog állani.

Napóleon — bár ő volt az első, ki Sardinia határát átlépte, az európai hatalmakhoz bocsátott nyilatkozataiban mégis azt mondta, hogy Ausztria neki

hadat izent, mert Piemontba rontván s ez által a szerződéseket megszegvén, Franciaország határait fenyegeti.

A háború tehát megkezdődött, az illető követek helyeiket odahagyták s minden diplomatiái összekötetés megszűnt.

A harcztér.

Mielőtt a hadjárat leírásához fogunk, rövid ismertetését kell adnunk a térnek, melyen a háború folyt. — E tér ugyanaz, melyen már I. Napóleon 1796. évi hadjáratát viselte: t. i. a Pó-lapály. A 700 geogr. négyszög-mérioldnyi rónaság északi részén az Alpesek emelkednek s választják Olaszországot Svájcztól; nyugatnak szintén az Alpesek s pedig azok, melyeken hajdanta Hannibál jött le először Italiába, választják e tért Franciaország felé a Rhone völgyétől; délnek az Appeninek szakasztják el a Riviérától, hol Genua fekszik s kelet felől az Adria mossa.

A Po folyó a Monté Vison ered; eleinte kelet felé indul, később azonban a hegyeket Saluzzónál elhagyva, északnak, Turin felé fordul egész Chivassóig, mely várostól kezdve ismét keletnek foly s ezen irányt a tengerig megtartja. A folyó azon ponttól kezdve, hol a lapályt eléri, szabályozva s töltésekkel van ellátva, mert a víz állása rendes állapotban is magasabb a partoknál. Turintól kezdve már hajózható s az Adda torkolatán alul már nagyobb hajók is teljes biztossággal járhatnak rajta. Számos álló híd vezet egyik part-

ról a másakra és pedig: Turin, Chivasso, Casale, Valenza, Cava, Montebello, Benedetto és Piacenzánál; ezenkívül sok repülő- és hajóhíd is van rajta. A délfelől jövő vizek, u eleyek a Pó folyóba szakadnak, mind csekélyek s tavaszkor ugyan áradnak, de nyáron csaknem egészen kiszikkadnak. A Tanaro, Scrivia, Trebbia ezek között a legnagyobbak. Északról már szélesebb vizek folynak a Pó felé s vagy ebbe ajkúinak, mint a Dóra Baltea, Sesia, Ticino, Adda, Oglio és Mincio; vagy vele párhuzamos irányt tartva az Adriába szakadnak, mint az Addige, Brenta, Piave, Tagliamento és Isonzo.

A mint ebből látjuk, e tér vizekben eléggé gazdag; azért is nagyon termékeny és népes; városokkal, falukkal s majorokkal telve van; földje mindenütt a legnagyobb szorgalommal műveltetik s vízvezető csatornákkal van átmetszve, a miért is csak helyivel közzel található szabadabb tért, mely nagyobb seregek felállítására s csatavívásra alkalmas volna. De taktikailag és stratégiailag kitervezett csatát a lángeszű vezér azért itt vezethet, sőt ép ezen tér nyújt neki alkalmat ellensége meglépésére, hol csekélyebb erővel túlnyomó ellen sikerrel léphet föl s rejtett tartalékokkal döntőleg működhetik. E téren különösen a gyalogság játszik nagy szerepet, kivált ha ügyes, gyors és élénk. A hadvezérnek itt bátornak kell lennie és merész tervekkel kell előállnia. A lovasság keveset nyom a latban, mert

szabadon nem mozoghat s mindenütt akadályokra bukkan. A tüzéséget leginkább csak az utakon lehet felállítani s számosabb üteget legfelebb a folyók partjain összevonni. Fő kellék itt az ügyes mérnöki fegyvernem, minők az utászok és hidászok, hogy a csapatokat a tömérdek akadályon minél hamarabb átsegítsék.

A közlekedési vonalak a következők:

Franciaországból országutak vezetnek: Marseille-ből a Vár-on át Nizzának Genuábas innét a Col di Tende-n át Cuneora; Grenoble városából pedig a Mont Genevre-n át Fenestrelles-re és Pignerolóra s innét a Clusone és Suza völgyekbe. Vasutak vannak Lyonból Culozon át és a Bourgeti tó keleti partján St. Jean de Maurieimere s innét a Mont Cenis-n át Suzára; Grenoble-ról pedig az Isére völgyön át fölfelé Montme-liaura.

Svájczból a Simplon és a Nagy Bernát hegyen át két út vezet lefelé.

A Riviérából, a Tende szoroson kívül, még Ormeáról Onegliára és Mondovin át a Tanaro völgybe szintén jó csinált utak vezetnek.

A Toscanai nagyhercegségből vezet egy út Lucáról Pontremolóra és e Monté Valérián át a Tanaro völgyébe Parmára, S. Pietron és Lójánon át pedig Bolognára.

Az osztrák birodalomból két fő út jön Olaszor-

szagba: az egyik Tyrolból a Brenneren át az Ad ige völgyébe Veronára; a másik Laibachról Triesten át a Friauli vidékbe s innét szintén Veronára. Egy harmadik út Villach városából a pontaffeli szoroson át a Tagliamento völgyébe; ugyanezen útnak egy másik ága pedig a Predill szoroson át az Isonzo völgyébe vezet. Vasútvonalok vannak Veronától északra az Adige- völgyön át Botzenre; keletnek Vicenza, Padua. Treviso és Conegliánón át Udinére és innét Triesztre: ezen vonalnak egy oldalága Velencére vezet, azután délnek Mantuán át Bolognára húzódik. Keletnek Brescián és Bergamón át megy a vasút Miiarióra s a fővárosból Magentának a piemonti határra.

Az alessandriai várból vasútvonalok észak felé Valencián és Mortarán, úgyszintén Casalen és Vercellin át Kővárára és innét Aronára húzódnak; keletnek Tortonára és Vogonán át Piacenzára, míg e várnak délnek Genuával és külön Acquival, nyugatnak pedig Vercellin és Chivassón át Turinnal van vasút által összekötve, mely vonal ismét Suza és Cuneo városokat érinti.

Meg kell még jegyeznünk, hogy Franciaország tengeri hatalmánál fogva csapatait nagyobb számmal Toulonból Genuába könnyen szállíthatja, az Adriának is bármelyik pontjára vetheti s így a hadműködést Olaszországban nem csak hathatósan támogathatja, de az osztrák birodalom más pontján is pl. Fiuménál vagy Dalmatia partjain kiszállva, mellékműködésre kedvező

alapot vehet. A mi az erődöket illeti s a védállódásokat, miket ezek nyújtanak, e tekintetben Ausztria részéről legfontosabb az ú. n. várnégyszög, vagyis a négyszög-alakú csoportot képező egymáshoz közeleső várak, ú. m. Peschiera, Mantua, Verona és Legnano.

E négyszög magában véve, ha erős hadsereg védi, valóban hatalmas védbástya s ha egyáltalán bevehető, ez csak a legnagyobb áldozatokkal történhetnék. Nagy hadsereg azonban, mint például, melyet Ausztria most a síkra állított, e szűk négyszögben nehezen mozog s nehezen is élelmezhető; s más részt e hadi állást két oldalról és pedig délről az alsó Pó folyam vidékén a Legatiókon át, nyugatról pedig a Gardató nyugati oldalán az ellenség megkerülheti s az előbbi vonalon Karinthiába, az utóbbin pedig Tyrolba nyomulhat.

Sardiniának csak egy erős vára van, ez: Alessandria mely a Tanaro folyó két partján fekszik. A folyó bal oldalán a Citadella nevű erőd áll, a jobbon pedig számos kisebb erődök egy erős sánczolt. táborn képeznek, Piemontnak többi várai és erődéi nem fontosak, könnyen bevetők s vagy egészen mellőzhetők vagy néhány napi ostrom után elesnek.

A harczazintérre vonatkozólag még megjegyzendő, hogy a Pó lapály át több hatalom birja, és pedig észak és nyugat felé Sardinia fekszik, dél felé Toscana, Modena, Parma és a Legatiók, északnak és keletnek pedig a Lombardia és Velence.

A hadat viselő seregek.

Az osztrák császári sereg, mely c háborúba indult, hét hadtestbe volt beosztva: az 1-ső, 2-ik, 3-ik, 5-ik, 7-ik, 8-ik és 9-ikbe, melyeket e következő tábornokok parancsnokoltak, nygvanis: az 1-öt gróf Clam-G alias, a 2-ikat Liechtenstein Ecle berezeg, a 3-ikat Schwarzenberg Ödön hg, az 5-cliket Stadion Fülöp gr., a 7-diket br. Zobel, a 8-dikat Benedek, a 9-diket gróf Schaffgotsche Ferencz. Ezen hét hadtestből hat már april végével a harczzintéren készen állott, míg a hetedik — az 1-ső számú t. i. Clam-Gallas alatt — ép a magentai csatában érkezettbe s ott lén véges részt is vett.

Minden egyes hadtest teljes száma 40,000 emberre rúgott, mi összesen 280,000 embert teszen, mely számból az olaszországi várak és erődök őrségére 80,000-et levonván, marad tisztán a hadviselésre: 200,000 ember.

Az osztrák sereg a legjobb karban volt, különösen gyalogsága kítúnően fegyverezve; lovassága el van ismerve, mint a legjobb Európában s arányban a többiekhez tüzérsége sem marad hátra. E sereg tíz év előtt két nagy háborút viselt, főtisztjei tehát tapasztaltak lehettek; de a tíz évi békeidőben szintén foly-

tonosan tartattak kisebb nagyobb hadi gyakorlatok s a dandárok, hadosztályok és hadtestek majd itt, majd ott minden évben összejöttek e célra.

A sereg szelleme, hangulata is jó volt; erre császár Ő Felsége személyesen folyt be s mindent elkövetett, hogy, emelkedjék, s több ezrednek a háború alatti vitéz magatartása az uralkodó jó szellemről tanúskodott is.

Egyetlen gyei ige oldala e hadseregnek az volt, hogy ruházata nem volt czélszerű s hogy a katona minden holmiját s a nehéz löszert magával hordta, mi a nagy hőségben s fárasztó, gyors menetekben sok akadályt okozott és az egészségre is nagyon károsan hatott. Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy az élelmi rendszer is igen roszul kezeltetett.

A főparancsnokságot Gyulay tábornagy vette át, a vezérkar főnöke pedig Kuhn ezredes volt.

A francia hadsereget Napóleon császár maga vezérletté, a vezérkari főnök Vaillant tábornagy volt, A hadsereg öt s ezenkívül még a testőrhadtestbe volt osztva. Minden hadtest rendszeren 2, kivételképen 3 hadosztályból állott, mely hadosztályok ismét két-két dandárra oszlottak. Egy-egy hadtest létszámát egész biztossággal 25,000 emberre lehet tenni s így a francia hadsereg teljes száma 150,000 emberre rúgott. Az első hadtest parancsnoka Baraguay d'Hilliers tábornagy, hadosztálynokai Forey, Ladmiraült és Basin

tábornokok voltak. A második hadtestet Mac-Mahon vezette s alatta de la Motterouge és Espinasse, mint hadosztályok parancsnokai állottak. A 3-dik hadtestet Canrobert vezette s had osztály nokai voltak Bourbaki Bouat; a 4-dik Niel tábornagy parancsa alatt állott s hadosztályait Vinoy, de Tailly és Pelisac vezették. A testőrhadtestnek fővezére St. Jean d'Angely volt, ki alatt mint hadosztálynokok Molinet és Camont tábornokok álltak. A lovas-hadosztályokat pedig, melyek e hadtestekbe voltak osztva, Desvaux, Goudin, Montauban, Richepanse és Mourris tábornokok vezérelték.

A 5-dik hadtest a tulajdonképeni hadjáratban részt nem vett, mert még alakulásban levén, feladata az volt, hogy csupán a középolasz herczegségekben működjék. E hadtest vezérlésével Napóleon berezeg volt megbízva.

Az egész seregnek ép úgy szellemi mint anyagi állapota kitűnőnek mondható, főkép mi a gyalogságot és tüzérséget illeti, mert lovassága mindenesetre gyengébb volt az ausztriainál, tüzérsége azonban annyiból állott előnyben, hogy 40 db. vontcsövű ágyúval bírt, melyek nagyobb hord erővel bírnak s pontosabban is lőnek. A francia gyalogság is gyakorlottabb volt az ausztriainál, mert nem csak három év előtt a krími hadjáratban vett részt, de a folytonos afrikai harczokban is nagyobb ügyességet szerzett. Ruházata az egész seregnek czélszerű és könnyű volt, mindenik csak tíz

töltényt vitt magával s különösen a csatározásban volt minden egyes kitűnően kiképezve. Az afrikai Turco ezredek új nemét képezték a francia gyalogságnak s az ellenségre igen nagy hatást tettek.

A szárd hadsereget szintén királya vezérelte.

E sereg nem volt hadtestekbe osztva s csak öt gyalog és egy lovas hadosztályból állott; parancsnokai voltak: Fanti, Durando, Castell-Borgo, Cialdini, Cuchiari, kik a gyalogokat és Sambray tábornok, ki a lovas hadosztályt vezette. Az összes piemonti hadsereg mintegy 80,000 emberre rúgott s alvezérei Lamarmora és Son 1.1 az tábornokok voltak. Meg kell azonban még jegyeznünk, hogy a szárd kormány Garibaldi alatt egy száguldó csapatot is alakított, melynek létszámát 10,000 emberre tehetjük s feladata az volt, hogy mindenütt a népfelkelést támogassa és a fősereg bal oldalán eső hegyes vidéken működjék.

A szárd hadseregnek szintén ép úgy szellemi, mint anyagi állapotát jónak mondhatjuk; de ha a lefolyt hadjáratokat vesszük irányadóul, meg kell vallanunk, hogy sem a francia, sem az osztrák sereget el nem érte.

A hadjárat kezdete.

A piemonti hadsereg, várva hatalmas szövetségét, aprilhó végén Alessandria környékén táborozott. Napóleonnak két hadteste, a 3-dik t. i. Canrobert s a 4-ik Niel parancsa alatt a Mont-Cenis hegyen átjövén, előcsapataik april 29-én Susára érkeztek, s innét Turinba mentek; a többi három hadtest Toulonból a tengeren szállítottott Genuába, úgy, hogy Baraguay d'Hilliers hadteste april 29-én, ezután Mac-Mahon tábornagyé s a császári testőrség, végre május 5-én az utolsó hadtest szállott partra.

Az osztrák sereg már april 29-én három ponton lépte át a Ticinó határfolyót, Paviánál t. i. Bcreguardónál és Vigevanonál, tehát a Pó folyam északi vagyis bal partján. A császári fővezér e módon támadólag látszott fellépni, a mi czélszerű volt, mert a támadásban mindig nagy előny fekszik s általa a sereg bátorsága, önbizalma női.

A támadó félnek fő feladata, hogy az ellenséget felkeresse, erélylyel megtámadja s megsemmisíteni igyekezzék; de az osztrák fővezér a Pó bal partján ellenségét hiába kereste, mert az ott nem volt. Az

ellenség mindkét része a Pó déli vagyis jobb partján állott, mert ezen az oldalon fekszik Genua s itt kellett a szövetségeseknek egyesülniük, ide kellett volna tehát Gyulaynak is sietnie. Az egész világ azt hitte, hogy az osztrák sereg sietve fog a Pó jobb partjára indulni s pedig annyival inkább, mert april végén s május elején a francia hadak még messze voltak. A stratégia szabályai azt ajánlották volna, hogy az osztrák sereg rögtön Alessandria felé nyomuljon, a piemontiakra törjön s egy úttal a két oldalról jövő francia seregek közé tolakodván, egyesülésüket akadályozza s őket egyenkint verje meg.

Könnyen átmehetett volna az osztrák sereg Piacenzánál, innét Vogherára és Tortonára nyomulandó, de ha a fővezér talán kétnapi menetet veszteni nem akart, azon esetben már előre Vaccarizzánál — mely város Lombardiában fekszik — hidat verethetett s a leg-rövidebb úton az igazi támadási pontra törhetett volna. Gyulay 29-én, mint mondtunk, a Ticinón átkelve, első hibájára még egyet követett el s 30-án a Paviáról Novarára vezető úton ereje egy részével Vespalatóra a másikkal Vercelli felé vonult, főhadiszállását pedig Garlascóra tette át, tehát ép arra működött, a hol ellenséget nem találhatott, t. i. a Pó folyótól félretérő irányban.

Május 1-jén Gyulay ezen irányt megfoghatlanul folytatta s főszeregének jobb szárnya Novarrára, a bal

pedig Vercellire indulván, e városokat megszállották. Úgy látszik, hogy ő Radetzkynek 1849. évbeli menesztését akarta utánozni; de Radetzky akkor ott ellenségét kereste, meg is találta, meg is támadta, meg is verte, míg most itt ellenségnek híre sem volt.

Május 2-án az osztrák sereg mozgulatai egyszerre változni kezdtek. Készületek történtek, melyek oda mutattak, hogy a fővezér seregét a Pó folyam jobb partjára akarja áttenni. A főhadiszállás Lomellóra az Agona vize mellé helyeztetett át, a Sesia folyón csak a 7-dik hadtest maradt, a 3-dik, 5-dik és utána a 8-dik a Pó folyónak vette útját a Sesia és Ticino torkolatai között arcezsal délnek fordulva.

Május 3-án Cornalénál hidat kezdtek verni s Valenzánál is készületek tétettek a hídépítésre, mintha a sereg a Pó jobb partjára akarna átkelni. A piemontiak 4. s 5-én e két pont ellenében ágyúkat állítottak fel s egy-két lövés is esett, minek következtében a 8-ik hadtest Cornalénál a Pó folyam jobb partjára csakugyan átkelt s Tortona felé nyomult, de 6-án ismét visszahívatott s így jó formán csak egy kis sétameneget tett.

A fővezér ezután újra megváltoztatta tervét s megint felfelé északnak kezdett működni. Május 7-én főhadiszállását Mortarára s 8-dikán ismét Vercellire tette át.

A 7-dik hadtestnek egy hadosztálya a jobb szár-

nyon 7-én a Sesia jobb partján Desanára vonult, innét pedig Stroppianára és arczcal a Pó felé foglalt állodást, míg a seregek egész zöme a Dóra Balteára Turin felé vette irányát. A 7-ik, 3-ik és 2-ik hadtest ezen, s a következő napokon 8-án és 9-én S. Germanóra és Torea felé, tehát az ellenségétől egészen eltérő irányban nyomult előre. Május 10-én azonban irányukat rögtön ismét megváltoztatták s az összes osztrák hadtestek megfordulván, gyors menetekben indultak első állodásukba vissza; a főhadiszállás megint Mortarára tétetett át s 12-én az egész sereg a Sesia bal partján, a Pó és Ticino közti téren táborozott.

Míg Gyulay a Po folyótól Vercellire s innét megint vissza kétszeres sétát tett, azalatt a szövetséges seregek hadtestei egész kényelemmel bántatlanul s a legcsekélyebb háborgattatás nélkül pontosultak össze s ép úgy a genuai oldalról előnyomuló seregrészek, mint azok, melyek a Mont Cenis hegyen jöttek át, Alessandria alá szállottak s május 14-én e vár mögött a tortona-vogherai vonalon foglaltak állodást.

Napoleon Parist 10-én hagyta oda, 12-én pedig Genuánái kikötött, honnét kiáltványt intézett seregéhez, melyben különösen a múltakra hivatkozik, azon harcokra, melyeket a sereg nagybátyja I. Napoleon alatt vívott s reményét fejezi ki, hogy az új olasz sereg méltó testvére s dicső vetélytársa leend az akkorinak.

Május 14-én Napoleon Alessandriában ütötte fel

főhadiszállását s a következő napokban Victor Emánuel szard királyival és főtábornokaival a hadjárat és a szövetséges seregek működési tervét dolgozta ki.

Ezen előleges tanácskozmányok a felállításban némi változásokat szültek, úgy hogy a francia hadtestek a jobb szárnyra, a piemontiak pedig a balra kerültek.

A piemonti lovasságból, mely aránylag számosabb volt, egyes csapatok a francia hadtestekhez csatlakoztak.

A szövetséges sereg, mint már említők, Tortona és Casale váráktól fedve mögöttük állott, úgy hogy jobb szárnyával Vogherát tartá, a balt pedig Casale felé terjesztette.

Miután az osztrák fővezér a Sesia, Pó és Ticúio folyók közti vonalat, arczal a Pónak fordulva, elfoglalta volna: 12-én a működésekben teljes csend állott be, minek oka az volt, hogy a szövetséges sereg ekkor már oly erős állodást tartott, melyben azt megtámadni teljes lehetetlen levén, be kellett várni, míg odahagyja, mit, ha Lombardiát el akarja foglalni, okvetlenül meg kell tennie; más részt pedig, mert az osztrák sereg szintén kedvező helyzetben volt, minthogy a Pó bal partját tartván a Piacenzánál és Vacearizzánál hidak és hídfők birtokában levén, mindkét oldalon sikerrel működhetett s a szövetséges sereget, ha ez t. i. állodását odahagyja, sikerrel támadhatta meg.

Midőn kiküldött kérnek azon tudósítást hozták, hogy a szövetségesek szándoka a Pó folyam jobb partján Piacenza felé működni, Gyulay e hírre Urbán tábornoknak — ki egy önálló hadosztálylyal Piacenza vidékén állott, hogy a Lombardia déli részeiben netán kitörő népmozgalmaknak elejét vegye — rögtön parancsot küldött, hogy a fönnevezett városnál a Pó jobb partjára keljen s az ellenség állását és mozdulatait kipuhatojja.

Urbán e parancs folytán két dandárral a folyamon átkelvén, Voghera felé kémszemléket tett s azon tudósításokat, melyek oda mutattak, hogy a szövetségesek a Pó jobb partján készülnek működni, megerősítette. Ennek következtében a császári fővezér most elhatározta, hogy Vaccarizzán át erőfeszített szemlét tétet, melyet május 19-ére tűzött kis kivitelével gróf Stadion hadtestparancsnokot bízta meg.

Stadion az 5-ik hadtestnek egy hadosztályával Paumgarten tábornok alatt s Boer dandárával a 5-ik hadtestből 19-én Paviánál a Ticinón átkelt s 20-án reggel Vaccarizzánál a Pó folyó jobb partjára ment, hogy onnét még e napon Barbanello és Robecco felé a fő országút jobb oldalán, S. Giulietta felé pedig ezen út bal oldalán előre nyomulván, az ellenség erejét és állását kipuhatojja. Urbán tábornok meg volt bízva, hogy ezalatt két dandárával a Piacén zárói Vogherára vezető úton Casteggio felé támadólag működjék. A 3-ik, 5-ik,

8-ik és 9-ik hadtestek egyúttal Paviához közelebb húzódtak. A támadó hadtest 29 zászlóaljából, 12 könnyű lovas századból s 64 ágyúból állott és 20-án működését megkezdte.

Urbán tábornok a szélső bal szárnyon, a Hesseni berezeg pedig mint dandárnok a jobb szárnyon foglalt állodást. A berezeg a verruai völgyön át Bronduzóra nyomult, Gaai tábornok dandára Robeceaóra, Bils dandára Casatismára, míg Boér tábornoké Barbanellón, mint tartalék foglalt állodást.

Urbán hadosztálya Corvinót és Casteggiót foglalta el.

E csapatok az eddig nevezett helyeket minden akadály nélkül elérték; midőn azonban Urbán Casteggiót odahagyván, Montebellóhoz közeledett volna: itt piemonti lovasságra bukkant, mely Montebellóra visszahúzódott. Urbán erre Montebellót is elfoglalván, Genestrellóra indult, e helyet is megtámadandó.

Genestrelló előtt két íranczia zászlóalj Forey hadosztályából — mely Baraguay d'Hilliers hadtestének jobb szárnyát képezte és Vogherán állott — az úton jobbra s balra felállítva, s piemonti lovasság által erősen támogatva, heves ellentállást tőn. Schaffgotsche dandára Urbán hadosztályából név szerint Hess és Dom Miguel ezredek s két vadász-zászlóalj a francziákat visszanyomván, Genestrellót bevették s a piemonti lovasság is részint a gyalogság tömegei, részint a

Haller huszárok több ízbeni rohamai által tetemes károkat szenvedett.

Urbán Genestrellón is keresztültört és Braun dandárát a vasút irányában nyugatnak küldte, de Genestrellón túl az osztrákok erős ellenséges csapatokra bukkantak. Forey francia hadosztálynok, kinek hadiszállása Voghérán volt, összes hadait kiállította és főerejét jobb szárnyára, az emelt és dombos térre vetette. Bal szárnya nem volt nagyon erős, mert ő csak jobbját vélte veszélyes pontnak, minthogy az az összes seregnek szélső jobb szárnyát képezte.

Zászlóaljai Urbán ezredeit Genestrellóból csakhamar kiszorították s Montebellót megtámadták, melyet a Károly főherczeg nevét viselő gyalog-ezred oly macacson védett, hogy visszafoglalása a francziáknak sok vérbe, sok áldozatba került. — Forey hadosztályainak minden tartalékjait felhasználta s a piemonti, Fanti- és Cialdini féle hadosztály okból, melyeknek egyes részei alatta állottak, segédcsapatokat vezetett előre.

Délutáni 5 órakor már a montebellói temető is, hol az utolsó viadal folyt, a francia birtokába jutott s most Stadion seregeinek parancsot adott a visszavonulásra Casteggio felé. Az osztrák vezér valószínűleg nem tartotta szükségesnek, hogy tartalékait is a tűzbe vezesse, mert különben könnyű lett volna tálnyomó erejének Forey seregét, mely alig 8000 emberből állott visszavernie. De ő nem is bocsátkozhatott teljes erővel

a csatába, mert a szövetséges seregnek összes hadtestei egymás mellett állottak s már nem csak Baraguay d'Hilliers, de Mac-Mahon hadteste is Tortona felől közeledett.

Az osztrák vezér seregét ennek folytán megint a Pó folyó bal partjára vezette. A Hesseni berezeg dandára Calcabobbiora s innét egész Oreolára nyomult, hol a 9-dik francia ezredet megtámadta. Túlnyomó erejével ugyan — minthogy ezen ponton ellentállásra többé nem talált — még mélyebbre is nyomulhatott volna, de erre felhatalmazva nem lévén, Oreola elfoglalásával beelégedett s midőn az osztrák bal szárny este felé visszavonult, ő is dandárját Casatismora és Barbanellóra vezette.

A csata heves és véres volt, mert részletes jelentések szerint az osztrák sereg 295 holtat, 715 sebesültet és 283 hiányzót veszített. Ez összesen 1293 ember, mely a csatában részt vett sereg számának körülbelül 12,000-nek $\frac{1}{10}$ részét képi.

A francziáknak, de főleg a piemonti lovasságnak vesztesége még nagyobb volt s 1000—1500 emberre tétetik. A francziák részén különösen sok főtiszt veszett el: Bouat tábornok, Guot ezredes és más 7 törzstiszt holtan, 60 főtiszt pedig részint holtan, részint sebesülten maradt a csatateren. Az osztrákoknál 41-re rúgott a holt és sebesült főtisztek száma.

A montebellói csata — néhány lovassági támadást

leszámítva — tisztán gyalog csatázás volt, melyben az osztrák vadászok kitűnően lőttek, a francia gyalogság pedig hevesen s vitézül rohant. A tüzérség csak az országutakon foglalhatott állást s itt is csak két ágyú tehetett egyszerre szolgálatot. A francziák az egész ütközetben csak, 6 ágyút, az osztrákok 12-öt használtak.

Ha kérdeznök: váljon mi célja lehetett az osztrák fővezérnek e csatával? ezen kérdésre okszerű feleletet nem adhatnánk, mert az ellenség kipuhulására Urbán hadosztálya elégséges levén, nem volt szükséges arra még Stadion hadtestét is felhasználni: ha pedig a hadvezér ily tetemes erővel tétet erőszakos kémszemlét, akkor az csak oly esetben menthető, midőn egyúttal vagy valamely más ponton akar valódi támadást tenni, vagy pedig a kémszemle oly elővédcsata, melyből később nagy ütközet válik. Most azonban sem az egyik sem a másik eset nem állott s így végre a francziák állodásaikat megtartották, az osztrákok pedig visszavonultak; mi a francia sereg erkölcsi erejét emelte, az osztrák sereget azonban elkedvetlenítette s fővezérében helyzet bizalmát, mely amúgy is már gyenge volt, méginkább megingatta.

Az osztrák sereg megkerültetése

a szövetségesek által.

Midőn az osztrák fővezér a Sesia jobb partját odahagyta s hadtesteit a Pó folyó bal partján leebb Pavia városa felé húzta, Stadion hadteste által pedig Montebellónál erőszakolt kém szemlét tétetett, az osztrák hadseregnek ezen mozdulatai oda mutattak, hogy Gyulay hadainak működését most a Pó folyó jobb partján erélyesebben fogja megkezdeni, mi azonban nem történt s a montebellói csata után néhány napi csend állott be.

Napóleon e csata után hadseregét Alessandria s Tortona környékén szorosabban vonta össze, hogy az osztrák fővezért azon véleményében megerősítse, miszerint Piacenza felé volna szándoka áttörni s az alsó Sesia vonalán csupán a piemonti hadosztályokat hagyván, ezek által az ott álló Zobelféle osztrák hadtestet nyugtalaníttatá.

A szövetséges sereg ezen állásában egész május 29-ig maradt s pedig azért, mert a hidak építésére

szükséges készleteket, melyek a Mont-Cenis hegyen szállították át, be kellett várnia.

Az osztrák fővezér Zobel hadtestét a Sesia bal partján Vercellitől lefelé Candióig, Schwarzenberg és Stadion tábornokok hadtesteit Candio és Sanazaro között, ezek mögött mint tartalékot Liechtenstein hg hadtestét az Agagnán, Schaffgotsche hadtestét Pavia, Benedekét pedig Piacenza környékén állította fel.

Ezen állodásban az osztrák sereg Napóleon további lépéseit nyugton várta, mert Gyulay, mint már mondtuk, nem tartotta tanácsosnak öt erős állodásban megtámadni.

Az osztrák fővezér nem törekedett arra, hogy hadműködései által az ellenségnek törvényt szabjon, hanem folytonosan a beváró szerepét játszva, saját mozdulatait kellett az ellenségéi után intéznie.

Május 28-án a piemonti hadosztályok a Sesia bal partjára erősebb támadásokat kíséreltek; 29. és 30-án pedig mind a négy hadosztály Cialdim, Fanti, Durando és Castel-Borgo alatt Vercelli környékén a folyón átkelt s Palestro, Vinzaglio, Gonfienza és Casalinónál Zobel dandárát megtámadta.

Midőn Napóleon a piemonti hadosztályok által ezen áltámadásokat tétette, a francia hadtestek Alessandria melletti állodásaikból egyik a másik után balra átfordultak és Casalén és Vercellin át gyorsan Novarára mentek. A francia császár terve az volt,

hogy ezen oldal mozdulat által seregét Novara és Magenta között a felső Ticinon átveti és Milánót elfoglalja.

Mielőtt azonban itt az osztrák főszereg további működéseinek részletes leírására áttérnénk, érintenünk kell még Garibaldi csapatait.

Garibaldi az ő alpesi vadászaival és önkényteseivel május 20-án a Sesia felvidékére húzódott, e napon Gattinorára érkezett s itt a folyón átkelven, Borgo-Maneróra és Aronára nyomult, innét a Lago-Maggiore jobb partján felhúzódván, a Ticinót kifolyásánál átlépte s végre 23-dikán Sesto-Calendét, 24-dikén pedig Varesét elfoglalta. Varese városában ezután Victor Emánuel Lombardია királyának proclamálta, hol a vidék lakossága tömegesen fölkelt és seregéhez csatlakozott.

Az osztrák fővezér Garibaldinak e merész előnyomulásáról értesülvén, rögtön rendeletet küldött egy részt Melczer Milanóban parancsnokoló tábornoknak, hogy Garibaldi további előnyomulásának gátot vessen, más részt Urbán altábornagynak, hogy hadosztályával rögtön gyors menetekben Monzára siessen s a vakmerő száguldó csapatot fékezze.

Urbán a vett parancs folytán Monzánál 27-én 10,000 emberre menő sereget vont össze s Garibaldit, ki ez idő alatt Comóig nyomult, e városnál megtámadván, heves harc után visszaverte.

Garibaldi most a svájci Tessini canton Larenóra felé nyomult, mely kis erődöt 31-én vakmerően megtámadta. Urbán azonban utána ment s Garibaldinak már nem volt más menekülése, mint hogy a lavenói kikötőben horgonyon álló osztrák gőzösöket elfoglalván, rajtuk a Lago-Maggiore jobb partjára átkeljen s a hegyekbe meneküljön; de minthogy a császáriak június 2-kán a magentai csatát elvesztették s Urbán ennek folytán parancsot kapott, hogy az üldözéssel felhagyjon és Milánóra húzódjék: Garibaldi csakhamar ismét Varesére nyomult.

Zobei (7-ik) hadtestének egyik hadosztálya Lilia tábornok alatt 30-án makacsul állott a piemonti hadosztályok támadásainak ellent. Palestro védelmében a Lipót főhg nevét viselő gyalog ezred gránátosai hősiesszen viselték s különösen kitüntették magukat, de Lilia tábornok végre a túlnyomó erőnek engedni kénytelen volt s Palestrot és Confienzát odahagyván, Bobbióra húzódott.

Zobel altábornagy más nap hadtestének 2-ik hadosztályát (Reischach) is elővezette, hogy Palestro és Confienza visszafoglalását megkísérelje s Liechtenstein herceget mint a 2-dik hadtest parancsnokát szintén felkérte, hogy neki segédkezet nyújtson. 31-én azután Bobbióra sietett, hol reggel 8 órakor Liechtensteinnek egyik hadosztálya (Jellacic) szintén megérkezett.

Weigel dandára Confienzát s Dondorf dandára

a bobbiói, Szabó dandára pedig bovoltelai oldalról indulva, Palestrót támadták meg. Kudelka dandára tartalékképpen Bobbión állott.

E dandárok előre nyomultak; de Canrobert francia hadteste 30-án már a vasúton Casalén át Novara felé útban volt; itt megállt, kiszállott s a piemontiak segítségére, Frarolóra sietett. Prarolón Canrobert három hidat veretett s Renault hadosztályát 31-én a Sesia bal partjára küldte; ezt a 2-dik hadosztály is követte Trochu alatt, ki Bouat halála után vezérletét átvette.

Zobel dandárjai azonban most támadásra indultak: Dondorf dandárja Palestro első házaihoz érkezvén, a helyet ostromolta. Szabó dandárja a Rivoltelláról jövévén, a déli oldalon szintén Palestrónak nyomult s az u. n. Cavo-Sartarino különben száraz, de most a sok esőzés által megáradt patak hídján egy üteget állított fel, melynek ótalma alatt a faluba nyomult. Cialdini erre hátrálni kezdett az osztrákok a falu egy részét elfoglalták, de most Regnault francia tábornok hadosztályával megérkezett, a Sesietta (Sesia ága) partján 12 ágyút állított fel s ezekkel az ellenfélre erős tüzelést kezdett. A 3-dik zuáv-ezred magát a 4 láb mélységű vízbe vetette s Szabó dandárát hátban támadta meg, mely előlről a rendes francia zászlóaljnak, hátulról pedig a zuávok, tehát két tűz közé szorulván, a falut átengedni s a hídon át visszahátrálni kényszerült.

Dondorf dandára a túlnyomó erőnek szintén kénytelen volt engedni s Weigl sem vala nála szerencsésebb, mert Fanti összes hadosztálya (12,000 ember) ellen harczolván s e sereg egy része által bal oldalban támadtatván, szintén meghátrált.

Zobel még Kudelka tartalékcsoportait is — és pedig személyesen vezette a harczba; de ezalatt Canrobert 2-ik hadosztálya is Trochu alatt felbontakozott, mire Zobel látván, hogy a csatát helyreállítania többé nem lehet, Bobbióra húzódott s innét, a Sesia vonalát az ellenségnek átengedvén, az Agona vonalát foglalta el.

A palestrói csatában, hol az osztrákok előbb kétszeres, utóbb háromszoros erő ellen állottak 1200 embert vesztek, mely veszteség azonban a francziák és piemontiakét nem haladta meg.

A többi francia hadtest ezalatt Novara felé haladt; Niel hadteste és a császári testőrség 29-kén Alessandriáról Casalére, 30-án pedig Vercellire ment, hol ugyanaz napon Napóleon is megérkezett. 31-én Niel a Sesián átkelt és Orfengóra, június 1-én pedig már Novarára érkezett, s ugyanez napon Olengót elfoglalta. A testőrség Niel hadtestét követte.

Mac-Mahon hadteste szintén 31-én Vercellit érte el; 1-ön a Sesián átkelt s Galliettónak tartván Niel hadtestével összeköttetésbe jött. A császári testőrség jun. 2-án reggel Niel mögött foglalt állodást s így e napon már Novara előtt 80,000 francia volt összpontosítva.

Az osztrákok állandóságának megkerülése roppant gyorsasággal történt.

A palestrói csata után jun. 2-án a négy piemonti hadosztály az Ágon a folyó vonalára nyomult, Canrobért pedig hadtestével Novarának indult. 3-án a piemontiak, egy hadosztály visszahagyásával, az Ágonán, Galliotte felé mentek; Canrobért pedig e napon Novara környékén ütött táborn.

Június 3-án az összes szövetséges sereg (kivéve Baraguay d'Hilliers hadtestét, mely Alessandria alatt maradt, hogy ott Napóleon elvonulását védje s a piemonti sereg Cahiariféle hadosztályát, mely az Angonán állott) Novara előtt Trecatén és környékén összpontosult, hogy a Ticino folyón átkeljen.

Nézzük most, mit tett Gyulay a szövetséges seregek mozdulataival szemben.

Ezen mozdulatok az osztrák seregnek úgy szólván szembe előtt történtek, mert a Zobelféle hadtestnek előőrsei éjente folytonosan hallották a mozdonyok süvöltéseit, s mégis egész június 1-ig teljesen titokban maradtak. Május 28-án indultak meg az első francia csapatok t. i. Canrobért hadteste az alessandriai állásból, s az osztrákok öt álló napon át még csak nem is sejdítettek semmit ezen százezernyi sereg megindulásáról. Nem voltak kémjeik, nem küldöttek folytonosan kisebb nagyobb őrzőjáratokat, melyek az ellenséget folytonosan szem alatt tartásák, mi pedig annál szük-

ségesebb lett volna, minthogy Gyulay figyelő állásban, úgy szólván lesben állott, várva Napóleon megindulását, hogy reá törhessen; s ilyen helyzetben nem szabad kímélnünk milliókat sem, hogy biztos kémeket szerezhessünk, mert száz milliók, sőt országok forognak kérdésben, s nem szabad sajnálnunk egy pár csapat elfogatását sem, melyeket mélyebben küldünk előre, hogy biztos híreket hozzanak s a kémek jelentéseiről meggyőződést szerezzenek.

Június 1-én vette Zobel altábornagy előőrseitől s néhány elfogott piemonti katonától a hírt, hogy a vasúton nagyobb számú csapatok vannak útban Novara felé. Az altábornagy erre rögtön jelentést tett s föl-kérte a fővezért, adná neki a közel fekvő három hadtestet t. i. a 2-dikat, 3-dikat és saját hadtestét rendelkezése alá s engedné meg, hogy Novarára az akkorában még csak részekben ott álló francia hadakra támadást tegyen, mi könnyen megtörténhetett s Zobel belátásának és bátorságának teljesen megfelelő vállalat lett volna: Gyulay azonban erre nem állott, hanem eddigi működési modora mellett maradt, azaz védállapotban hadtesteit mint átvette a Ticino bal partjára s nem számolván Napóleon gyors működésére, úgy vélekedett, hogy e folyó vonal megtartására még majd mindig elég jókor érkezik.

E terv szerint július 2-án a hadtesteknek parancsot küldött, hogy a Ticino jobb partját odahagyják s

a balra térjenek át. — A 8-ik hadtest Benedek alatt Piacenza környékéről s a 9-ik Schaffgotsche alatt Paviáról felrendeltetett; a 2-ik Liechtenstein, a 3-ik Schwarzenberg s a 7-ik Zobel alatt 2-án este és 3-án d.e. keltek át Vigevanónál, az 6-ik pedig Stadion alatt szintén 3-án Bereguardónál.

A második hadtest 3-án este elérte a magentai tért s a Naviglio grandé mögött foglalt állodást, az 1-ő hadtesttel (Clam Gallas), mely éppen ekkor vasúton a belső tartományokból Bajorországon át Olaszországba szállítatván, június 1-én a mailand-magentaí vonalon a Ticinóhoz érkezett — egyesülve. A 3. 7. és 5-ik hadtest azonban e napon Bereguardón és Corbettón még visszahagyattak, a mi a gyorsaság legnagyobb szükségében megfoghatlan.

Clam, a midőn hadtestével a Ticinóhoz érkezett, a Martino melletti hidat felvettette — meg kell azonban jegyeznünk, hogy a felvettetés roszúl történi, mert csak két bolt sülyedt össze — azután egy hadosztályát (Cordon) Tornado felé küldte, hogy az ottani hidakat a nagy csatornán figyelem alá vegyék a másikkal pedig Magentánál az út jobb oldalán foglalt állodást.

Napóleón nem késett a támadással s még június 3-án a S. Martino hidat (ponté di Buffalóra), melyet Clam felvettetett, helyreállíttatá s rajta Espinasse hadosztályát a Ticino bal partjára küldte. Továbbá a Garde voltigeur hadosztályt Camon alatt s a 2-ik had-

test (Mac-Mahon) egyik osztályát (Motterouge) Turbigó felé küldte, hogy itt nem csak a Ticinón hidat verjen, de a Naviglio grande átmenetét is Turbigónál elfoglalja, miszerint így az egész seregnek más napra kitűzött átkelte Lombardia földére biztosítva legyen.

Mac-Mahon Turbigónál oly hirtelen érkezett meg, hogy akkor Cordon osztrák hadosztálya a Naviglio grandé hídját még meg sem szállotta volt, midőn már Motterouge hadosztálya elfoglalta. Mac-Mahon maga ezután előre lovagolt, az előtte fekvő tért, hol más nap a csata leendett, megszemlélendő.

A magas pontot elérve meglátta Cordon hadosztályát, mely épen Robecchetóra érkezett s rögtön eltökélé, hogy e falut elfoglalja, miszerint más napra egy előbbre fekvő hely birtokában legyen.

Rohamsapatokban, osztályalakban nyomult az 1-ső dandár három oldalról a falunak, a 2-ik dandár utána s a helyet rövid harcz után bevették. A turkóknak s algieri vadászoknak ez alkalommal nem volt szabad egyetlen lövést sem tenniök, hanem tarisznyáikat lerakták s szuronyszegezve rohantak az ellenre.

Mikor a 2-ik dandár a magas partokra ért, egy osztrák lovas-ezred ép akkor készült Castano oldaláról a támadásra. Auger tüzérparancsnok azonban a turbigó-castanói úton felállított ütegét ezen ezredre fordította, mely azonnal vissza is sietett.

Cordon tábornok Malvaglióra húzódott, itt újra

állást foglalt és összes tüzérségét bal oldalán a navigli di töltéseken állította fel. — De ezen az oldalon Camon a Garde voltigeur hadosztálylyal támad, felállítja szintén két üteget és rövid tüzelés után az osztrák ütegeket elfoglalja. — Cordon, belátva hogy kétszeres erővel van harcza, Caggionóra hátrál.

Mac-Mahon Malvaglión és Robecchettón foglal állást, Motterouge hadosztálya az 1-ső, Camon hadosztálya a 2-ik helyet foglalván.

Így még 3-kán estve a Ticinon és a nagy csatornám átmenetek a francia kezében voltak.

Napóleon június 4-kén 10 hadosztálylyal rendelkezett t. illik a Gárda, — Mac-Mahon, Niel és Canrobert hadtestei s Fanti és Durando piemonti hadosztályaival — ezen erők számíthatók közel 100,000 emberre.

A császári osztrák erő, mely június 4-kén reggel a csatatéren megérkezett: 8 hadosztály — vagyis 16 dandárból állott és szintén — minthogy az osztrák dandárok erősebbek a francziáknál, 90,000-re rúgott. — De ezen erők állása, képessége, különböző volt.

Az osztrák hadtestek — az 1-ső t. i. Clam-Gallaszén kívül — csak 3-kán estve későn, és 4-kén reggel erőfeszített menetek után értek a csatatérre — kifáradva, kiéhezve — s a csatatért magát Gyulay még meg sem szemlélte; Gyulay mint fővezér, oly kevésbé törődött a szent ügygyel, hogy nem csak nem sietett

hadtesteivel előre, hogy Clam állását, az ellenség helyzetét és az egész harczterét átpillantassa, hanem csak 4-kén a csata napján estve 6 órakor, midőn már az egész nap folyt a csata, hagyta el kényelmesen Abbatte-grasso főhadiszállását, azon időben, midőn Clam és Liechtenstein hátrálni kényszerültek és a csata már veszve volt.

Napóleon ellenben már 3-kán St.-Martinón és Turbigón volt, személyesen tett meg minden intézkedést, és a francia hadtestek vasúton kényelmesen jövének, teljes erőben valának; — továbbá a francziák támadó alakban, az osztrákok védelmiben voltak, a támadóban pedig mindig nagyobb az erkölcsi súly.

Napóleon csataterve az volt, hogy összes erejét két részre osztja: az egyik rész egyenesen a St.-Martino vagy is ponté di buffalorai hídon át támadni és a középet erőszakolni fogja, ezen részt Napóleon személyesen vezetendi, s pedig áll Canrobert és Niel hadtesteiből és a testőr-gránátosok hadosztályából. — A másik résznek feladata az volt, hogy Turbigón át balra az ellen állását megkerüli és azt oldalba veszi — a jobb oldal mocsáros lévén és teljesen átmetszett talaj, nem nyújtott alkalmat hadmozdulatokra.

Az osztrákok állása június 4-kén a következő volt:

A fő állásban a nagy csatornán túl és innen Buffalorától egész Robeccóig arczzal nyugatnak, azaz

a Ticino felé állott a sereg zöme — és pedig a Burdina-dandár 1-ső hadteste Vasa-ezreddel, és a 2-dik vadász-zászlóaljjal, egy 12 ftos és egy röppentyű üteggel jobbra az úttól, s a Ponté nuovo di Magentát tartotta. — A Kinzl-dandár (2-dik hadtest) pedig ú. m. a Zsigmond-ezred s egy lovas üteg a vasúttól balra Ponté vecchio di Magentát tartotta.

Ezen dandárok mögött mint 1-ső csatarend a 2-dik hadtestnek többi három dandára állott t. i. Szabó, Kudelka és Baltin ezredek Magenta előtt.

Ezektől jobbra Buffalóra mögött az 1-ső hadtest többi dandárai — t. i. a Cordon hadosztályának (mely 3-kán Robecchettonál harczolt) dandárai: Rezniczek és Hoditz valamint Brurmez dandára — mely Burdina dandarával a Montenuovoféle hadosztályt, képezte.

Nevezett hadak már reggel készen állottak.

Útban voltak: a 7-dik (Zobel-féle) hadtest, az 1-ső hadosztály Reischach, Gablencz és Lebzelter dandárai Corbettánál; a 2-dik Lilia-féle hadtest Weigl és Dandorf dandárai pedig Castelletto — Mendasionál; — az 1-ső 8000, a 2-dik 13000 lépésnyire azon ponttól, a hol a vasút a Naviglio grandét hasítja.

A 3-dik Schwarzenberg-féle hadtestnek három dandárja: Ramming, Hartung és Dürfeld Abbiategrossón szintén 13,000 lépés távolságra; a 4-dik dandár Wetzlár tábornok alatt önállást foglalt a Ticino

bal partján, azon úton, mely Cassolnovóról Abbiateggrassóra vezet, A lovas hadosztály Mensdorf gróf alatt Abbiateggrassónál állott; de ezenkívül számos lovas század volt a külön gyalog dandároknál beosztva.

Csupán ezen hadtestek vettek tényleges részt a magentai csatában és mint mondottuk 90,000 embert számíthattak.

A többi három hadtest az 5-dik, 8-dik és 9-dik még oly távolságra volt, hogy azokra ez nap nem számíthatott az osztrák vezér, de igen akkor ha 4-kén tarthatja magát, és 5-kén az ütközetet újra felveszi.

A niageatai ütközet július 4-kén.

Június 4-kén reggel 8 órakor indult meg a testőr gránátos hadosztály 2-dik dandára Wimpfen francia tábornok parancsnoksága alatt Treccatéről St.-Martinóra, a hol, mint már említettük Clam-Gallas a Ticinon átvezető kőhidat csekély sikerrel felvetette, de azt a francziák még 3-kán kijavították és megszállva tartották.

Az 1-ső testőr gránátos dandár Cler tábornok alatt a 2-dikát 9 órakor követte. A mint Wimpfen a st.-martinói hídon a folyamon átkelve a Naviglio grandé felé nyomult, egy a Ponté nuovo di Magentán felállított üteg tovább-halad ásat megakadályozta, de Wimpfen is egy üteget állított fel az úton, és így egy ideig meglehetősen távolságra és kevés kárt okozva, csak a tüzéség működött. Amidőn az 1-ső dandár is, Mellinet hadosztálynok és St. Jean d'Angely testőr hadtestparancsnokkal együtt 11 órakor St.-Martinon megérkezett, az utolsó személyesen Buffalora felé sietett, és csakhamar onnét visszajövéen, a 2-dik dandárt is az ellenséges ágyútüzből visszavonta, mire a két dandár részint a fő úton mint a vasúton, részint azok-

tól jobbra s balra osztálycsapatokba állítattott, fegyverét lábhoz véve.

Mac-Mahon támadását kellé előbb bevárni; mert Napóleon tudósítatva az ellen minden felállításáról ennek főereje (mely a középben volt) egy részét Mac-Malion oldal-támadása által oda akarta vonni és azután a Buffalora, Ponte nuovo, és Ponté vecchio di Magenta helyeket a középben erőszakolni. Canrobert 1-ső hadosztályának (Renault) megérkezését is be akarták várni.

Mac-Mahon feladata volt Turbigio felől Cuggio-11-én és Casatén át az osztrák állást jobb oldalan megtámadni. A 2-dik francia hadtestnek 1-ső hadosztálya (Motterouge) 10 órakor indult meg Turbigióról Ouggione felé, s utána Camon Gardevoltigeur hadosztálya; 2-ik hadosztálya pedig e hadtestnek (Espinasse) Buskaté-re vonult és onnét Invcruno felé Meseróra Marcallót és Magentát keletnek hagyva — tehát egészen hátban az osztrák állásnak tartania volt feladata.

Látjuk mily merész vállalatba vágott Mac-Mahon, mely ha nem sikerül, s ha az osztrák sereg győztes, ezen hadosztály elvágását és teljes vesztét vonta volna maga után.

Espinassenak hosszú útja volt, Motterouge és Camon utána Auger tábornok az összes tartalék tüzérséggel 1½ órakor Casatére érkezett, hol egy osztrák zászlóalj volt felállítva.

Napóleon, a ki szintén 11 óra után ért táborkará-
val St.-Martinóra, várva várta Mae-Mahon támadását.
2 óra felé az első ágyuk dörgése hallszott a bal oldal-
ról, és most Napóleon a három pontra, Buflalorára
t. i., Ponté nuovo di Magén tára és Ponté vecchio di
Magentára egyszerre tétette a támadást.

A védelem mind a három ponton makacs volt, és
csak véres harcok s a leghősiesebb küzdelem után
sikerült a testőr gránátos hadosztálynak ezen pontok
urává lenni. Különösen a Poute nuovo di Magentától
nyugotnak fekvő búzákat, oly kitartón védték az osz-
trákok, hogy csak midőn egy egész zuáv ezred Dn-
miano tété a Ponté nuovo és Ponte vecchio di Magenta
állást megkerülte, csak akkor engedték az ezen parton
fekvő részeket a francziáknak, s a Naviglio grandé
keleti partjaira húzódtak. Ezalatt Motterouge és a
Camon-hadosztályok előnyomulván, Clam-Gallast, a ki
egész hadtestét a Buffalora és Guzzafame közötti vo-
nalon két csatarendben állította fel, megtámadták.
Ezen támadás egyidőn volt Buffalora bevételeivel a
testőr gránátos hadtest 1-ső dandára által, mely dan-
dár azután keresztül hatolván a nevezett helységen.
Clam hadtestét baloldalba vette.

Ez összevetett támadásnak sikerült ugyan Clam
dandárait Cascina nuovóra visszanyomni, — de itten
Clam a második csatarendet előre vezetése és újra állást
foglalt. Mac-Mahon hadai sokat vesztek. Ő tehát

annál kevésbé tartotta tanácsosnak Clam új állását megtámadni, minthogy Espinasse sem érkezett még be a csatavonalba.

Mac-Mahon személyesen sietett Espinassehoz és Mesélni vele össze is jött, honnét, miután vele a további teendők iránt értekezett volna, vissza sietett Guzzafamere, mely hely előtt, a Buffalora-Caseniai úton, Motterouge balszárnya, a testőr gránátos dandár, Camon pedig e kettő mögött állott.

Mig Espinasse Mac-Mahon parancsa szerint Marcallót megtámadná és ezen falun túl haladva Motterouge hadosztályának kezét nyújthat: azalatt ezen ponton a csata állott. Clam-Gallas azonban nem tartá tanácsosnak dandárait közébe tolni a francia hadaknak és személyesen támadásra sem átmenni, jóllehet két dandára még érintetlenül állott.

De ez talán csakugyan nem is volt tanácsos, mert Clam tudván, hogy eddig még csak két császári hadtest van jelen s Liechtenstein hadtesteinek is nehéz harcza levén a középhadban, más támaszra számolhattott, és ha tartalék dandárait beveti Marcallo és Guzzafame közé, könnyen megtörténhetik, hogy a túlnyomó erő által elvágva, bal oldalán megkerülve Espinasse elébb éri el Magenta városát, mint ő.

Négy óra volt délután! — most érkezett, valahára Gyulay fővezér a csatatérre. Magenta elé állott

azon pontra a hol az út kétfelé oszlik, Buffalorára és Ponte nuova di Magentára.

Innét látta hadtesteinek állásait: Buffalora elveszve; jobbra Clam hadteste Cascina nuova és Marcallo közé szorítva; balra Ponté vecchio di Magentánál Zsigmond főherceg ezrede még makacs harcban az innenső házakat a Naviglio grandén tartva, a Ponte ruivo di Magenta már teljesen a francziák kezében mind a két oldalon, és Liechtenstein hadai visszavonulásban Magenta városára, a testőr gránátos 2-dik dandára pedig előnyomulásban. Schwarzenberg 3-dik hadtestének három dandára még csak menetben Abbiate-grassoról Robecea; 4-dik dandára ezen hadtestnek a Ticino folyam bal oldalán Barzeletta felé volt küldve, hogy innét működjék a franczia támadás jobbjára. Zobel 7-dik hadtestének 1-ső hadosztálya (Reischach) épen ekkor Corbetta-ra érkezett.

Ezen hadosztályt vette tehát Gyulay kezébe és parancsot adott, hogy egyenes támadást tegyen a Ponté nuovo di Magentáról elő nyomuló testőr dandárra, mialatt majd Liechtenstein dandárai rendbe szedek magukat. Reischach hősiezen ment Lebzelttern dandárnokkal előre, Gablenez dandára utána.

Gyulay ezt középben megrendelvén Schwarzenberg elé siet, hogy hadtestét gyorsabb menetre buzdítsa. Míg Schwarzenberg 1-ső hadosztálya Rammirig és Hartung előre jöhetnek, azalatt a Zsigmond-ezred

túlnyomó erő által — Canrobertnek Renault hadosztálya beéretvén, visszavetetik a Ponté vecchio di magentai állásból s nagy része fogságba kerül.

Reischach dandárai a testőr-gránátosok 2-dik dandárát megtámadják s a ponté nuovo di Magentára visszavetik. Ez rendetlen és siető hátrálásában egy vont-csővű ágyút Reischach vadászai kezében hagy; de a gránátosok a keleti részen fekvő házakba vetik magukat és azt életre halálra védik. — Cassaigroles lovas tábormok két századdal az utána nyomuló Lebzeltern dandárra rohanni merészel, de visszaveretik, emberei fele a csatatéren marad, s ezalatt időt nyernek a testőr-gránátosok magukat, mint mondtuk, a vámházakba befészkelni. Itten véres harcz foly, de csak rövid időig, mert most Niel hadtestének 1-ső hadosztálya is ide érkezik és segítséget hoz. Reischachnak a túlnyomó erő előtt hátrálnia kell, s bár lassan mindig harczolva, állásról állásra nyomva, egész Corbettaig szoríttatik.

Ramming és Hartung — az 1-ső a keleti oldalon, a másik a robeceói hídon a Naviglio grandén átkelve és Dürfeld dandára által támogatva, a nyugati oldalon nyomulnak elő, hogy Ponté vecchio di Magentát megint a francziák kezéből kicsavarják, de itt is beérkezvén Canrobert egész hadteste, s jöllehet a nevezett császári dandárok legnagyobb elszántsággal rohanták meg Ponté vecchio di Magenta mindkét ol-

dalát és sikerült is a Vinoy francia dandárt onnét kivetniök — mégis nemcsak megint ezen helyiségeget elvesztették, hanem Robeceóra hátrálni is kényszerültek, hol a 3-dik osztrák hadtest magát összeszedvén, megint állást foglalt, melyben a francziák többé nem háborgatták.

Az ütközet vége.

Míg e kemény és áldozatteljes harczok a középén folytak és a francziák jobb szárnyán: addig Mac-Mahon is, Espinasse hadosztálya beérkezvén, a Marcallo Guzzafame csatavonalban újra megkezdette merész és combinált (összevetett) támadását. Motterouge 1-ső dandára Cascina nuova falura rohamot intéz, a 45-dik ezred előre megy, Burdina dandár tábornok hősiesen tartja Vasa ezreddel és a 2-dik vadászszászlóaljjal azt egy ideig, de a jobb oldalról is a Gardevoltigeur 2-dik ezrede által megtámadva, átengedi. Burdina tábornok maga golyó által mellbe találva elesik. Cascina nuova elfoglalván Motterouge, az úton nyomul Magentának, Camon hadosztálya Cascina nuova jobbra hagyván, voltigeur dandáraival a Marcallo felé eső szőlők közé veti magát, s szintén Magentát veszi céljának, míg Espinasse Marcallót rövid csatázás után bevéve, egy dandárral egyenesen a marcallo-magentai úton, a másikkal Cascina Mediei-n át nyomul Magenta városának.

Clam hadteste és Liechtenstein Baltin-féle hadosztálya (a másik hadosztály (Kincz1) már vissza volt

vonva a csatából) — Magenta előtt kétségbe esett elszántsággal védelmezi magát és lassan, renddel hátrál Magén tára, míg a Hartman-ezred Espinasse oldaltámadásának halált megvető bátorsággal veti magát ellene, hogy a visszavonuló dandárok, Magenta hamarabbi elfoglalása által el ne vágassanak. Ezen ponton találta Espinasse hadosztálynok végóráját.

Auger tábornok, a 2-ik hadtest tüzérparancsnoka, 40 ágyút állít fel és golyózaport szór a várost védelmező csapatokra. Hét óra estve. Az osztrák hadak mindenfelé visszavonulnak. Clam és Liechtenstein Corbettára, onnét Cistiánóra húzódnak. Reischach szintén Corbettára veszi hátrálását, de ezen helyen megállapodik, ezredeit összeszedi és Lillával a 7-dik hadtest második hadosztályától fedve állást foglalnak, Zobel hadtest parancsnok vezérlete alatt.

A 8-ik hadtest, Schwarzenberg két dandára: Hartung és Dürfeld mint már mondtuk Ponté vecchio di Magentáról Robeceaóra, s most szintén Ramming is a naviglio keleti részén harczolva, ide húzódott. — Wetzlár dandára is Barzelettáról, az árkos és virányos tér miatt nem nyomulhavan előre, oda vonult s így Robeccón a 3-ik hadtest összepontosúlva állást foglalt.

Az 5-dik hadtest (Stadion) a csata végén 7 óra-kor érkezett meg 1-ső dandarával (Dormus) előre vetette magát Peralzére és Ramming visszavonulását a Culoz-ezreddel dicsőségesen fedte.

A 8-dik hadtest (Benedek) 8 órakor folytonos menetek után, érkezett élével Corbettára, de a csatában részt már nem vett.

Az ütközet el volt veszve! Ha Clam-Gallas a Ticino folyamon a st.-martinoi hidat teljesen lerontatja, s ha Cordon hadosztályát jó idején Turbigóra küldi, akkor június 3-kán sem a st.-martinói sem a tnbirgdi átkelés francia részről nem történhetik.

Ha Clam a Naviglio grandén átvezető hidakat felvetésre előkészíti, a mire elég ideje lett volna — és a helyett, hogy csak ezen csatornát védi, már a Ticino folyó vonalát veszi védelembe: akkor a íranciák sok időt vesztenek, míg ezen kettős vonalok védelmét legyőzik; — de az által, hogy Clam a Ticino vonait átengedé a francziáknak; hogy Gyulay a 3-dik, 5-dik és 7-dik hadtesteket hasztalanul visszatartotta, a helyett, hogy azok menetét Magé ntára siettette volna s végül ezen hátrálás által nem birt az első perczben elég erővel az ellentállásra, ha mondom, e két nagy hiba nem történik: akkor június 4-kén az osztrákok a csatát minden bizonynyal tarthatták, és 5-kén a két újonnan beérkezett hadtesttel (Benedek és Stadion) megújíthatták volna.

A császári csapatok minden ponton, de különösen a Ponté nuovo és Ponté vecchio di Magenta helyeken, makacsul és teljes bátorsággal harczoltak, úgy szintén Cascina nuova falut és Magenta városát halálíg

védtek, és minden ponton csak akkor hátráltak, midőn túlnyomó erő támadta meg őket; nem a bátorság hiányának, mint inkább azon hibás rendelkezésnek lehet tulajdonítani az ütközet kedvezőtlen menetelét, hogy dandáraik nem egyszerre és egyesülve vezettetek az ellenség elé, hanem egyenkint állították annak túlnyomó összpontosított ereje ellen.

A piemontiak nem is jöttek tűzbe; Fanti és Durando hadosztályai visszatartattak, Robecchetón és Buscatén az által, hogy jelentés tétellett Urbán osztrák tábornok hadosztályának közeledéséről Gallanete felől, és Fanti hadosztálya csak akkor ért Inveruno Marcalion át Magentára, midőn a harcznak már teljese vége volt.

A francziák támadásaikban gyönyörűek voltak. Nem igen használva fegyvereiket, elvetve köpenyeiket, tarisznyákat teljes menettel rohanva az ellenek, csak szuronyaikban keresték a győzelmet. Vezénylésők is czélszerű és ügyes volt. Támadólag lépven fel, mégis minden igyekvésük arra volt irányozva, hogy a csatarend összetartassék, az erők egyesíthessenek. Napóleon szívós magatartását a középben, folytonosan ismételt támadásait elismeréssel kell említenünk; a testőr-granátos hadosztály, a mely itten harczolt, dicsőséggel halmozta magát, a mit roppant vesztesége is kimutat. Mit mondjunk Mac-Mahonról, a ki a francia bal szárnyat vezette! Ő combinált és merész ter-

vezettel intézi támadását, midőn Espinasse hadosztályát a csatatér hátrészére Inveruno és Marcalon át irányozza Magentára, előre belátván, hogy ez lesz a döntő pont; de mindazáltal nem kockázta támadását; mint igazi bátor és higgadt hadvezér, első támadását a jobb szárnyával, Guzzafame és Cascina nuovára teszi, de ezen pontokon megáll és nem folytatja hevesen győzelmét, hanem bevárva bal szárnyának megérkezését, csak akkor intézi második döntő támadását, midőn Espinasse Mareallót bevéve jobb szárnyával összeköttetésben áll.

Mac-Mahon volt ezen nap hőse és teljesen megérdemelte, hogy Napóleon őt a csata utáni találkozáskor „Marchall” czímmel köszönté.

Az ütközet véres volt; összevetve minden veszteséget azt az osztrákoknál következőleg lehet számítani, halottak: 1 tábornok, 63 tiszt, a legénységből 1302; megsebesült 5 tábornok, 218 főtiszt, 4130 közember; hiányzók 3800, összesen közel 10,000.

A francziáknál halottak 2 tábornok: Espinasse és Cler. 52 főtiszt, 512 köz vitéz; sebesültek 3 tábornok 194 főtiszt, 3000 közvitéz, hiányzók 735; összesen közel 5000 ember.

Június 4-ről 5-re a szövetséges seregek állása a következő volt.

Ponte vecchio di Magentánál a nyugati oldalon Canrobert egész hadteste táborozott és három zászló-

alj: az első és 3-dik testőr-gránátos ezredből. A Ponté nuovo di Magenta mindkét oldalán a testőrzuavok, három zászlóalj a 3-dik és első testőr gránátos ezredből és a Niel hadtest Vinoy hadosztálya, Buftaloránál táborozott a 2-dik testőr-gránátos ezred — Buffalora és Magenta közt, ez utolsó várost tartva, Mac-Mahon hadteste, a Gardevoltigeur hadosztály, a szélső bal szárnyon pedig Fanti hadosztálya.

A sereg többi részei t. i. Niel 2-dik és 3-dik hadosztálya St.-Martinón és Trecatén — a piemonti hadosztály (Durando) Cuggionón, Cialdini és Castelforgo hadosztályai pedig Turbigón.

Napóleon nem üldözte a csata után az ellent. A francia csapatok is sokat szenvedtek, különösen a testőrség és Mac-Mahon hadteste fáradtak ki — nekik is szükséges volt a pihenés.

Mint állítják, az osztrák fővezér 5-kén a csatát újra akarta volna kezdeni, minthogy két hadtest az 5-dik és 8-dik teljesen érintetlenül állott készen; — de midőn Gyulay már parancsot adott volna a Hartung és Koller dandároknak Ponté vecchio di Magenta felé előnyomulásra, akkor jött azon jelentés, hogy Clam Gallas 1-ső és Liechtenstein herczeg 2-dik hadtestei 5-kén korán reggel Milánónak indultak, és így nem számíthatván a fővezér túlnyomó, de még csak az ellenségével hasonló erőre sem, — minden hadtestnek visszavonulásra az Add a folyóra adott

parancsot. — Clam és Liechtenstein mint már említettük, 5-kén Milánóra húzódtak és még az nap Lombardia ezen fővárosát a Porta Románán keresztül, el is hagyták; 6-kán a milánói Castell is kiürített — őrsége Veronára ment.

Június 6-kán Napóleon főhadiszállása Magentán volt a szárd királylyal együtt, 7-kén Mac-Mahon hadteste Milánóba bevonult, 8-kán pedig Napóleon és Victor Emánuel is a császári testőrséggel.

Innét Napóleon a sereghez, az olasz nemzethez több kiáltványt bocsátott, melyek elsejében a sereg vitéz viseletét megdicsérte, de felszólítá még a további kitartásra — mert úgymond, még sok teendő van hátra.

Az olasz népet felhívta egyáltaljában, hogy fogják fel a kedvező pereset felszabadításukra és seregjeljenek Victor Emánuel lobogója körül, — hogy legyőzve a még bekövetkező nehézségeket, hatalmas nagy nemzetté alakuljanak, hozzá tévén, hogy Ő a császár semmi önhasznot nem akar, semmi tér-foglalást nem keres, csak azon dicsőséget keresi, hogy egy nemes nemzetet szabadsága kieszközlésében segítheti. Ő Felsége Ferencz József Császár május utolsó napján Veronára érkezett és a magentai csata után személyesen — Hessz tábornagyt mint vezérkari főnököt maga mellé vévén — az egész osztrák működő sereg főparancsnokságát kezébe vette.

Az osztrák sereg az Addán, Oglión, Chiesén visszavonatotott a Mincio-vonalra, ezen folyó átmeneteit megszállva.

Minden pont s vár az olasz herczegségekben, mind a pápai birodalomban, mely osztrák őrséggel volt megszállva, kiürített. Pavia, Piazenza, Pizzigethone, Ancona, Bologna, Ferrára és a Pó folyam vidéke is teljesen elhagyattatott s az összes osztrák erő az úgynevezett négyszögben pontosult össze.

Innét erős állásban akart Ő Felsége kedvező alkalom nyílásakor újra támadásra átmenni. — Gyulay tábornok, minekutána a sereget a Mincio-vonalba visszavezette volna, Ő Felsége kezébe a fővezéri pálczát letette.

A hadtörténet meg fogja ítélni és máris megítélte ezen vezér tetteit. — A világ sokat nem várt tőle — mert személye eddig mint vezéri tehetség nem igen fordult elé, — de Gyulay még lehetőleg kevesebbet tett, mint a világ tőle várt volna. Fő hibája a vezényletnél volt a tétlenség, a határozatlanság! Soha nem tudta mit akar — akart támadni — nem támadott mindig bevárta mit tesz az ellen, és annak mozdulatai szerint szabályozta hadimunkálkodását. — Összesen nagy erők voltak keze alatt, mégis mindig úgy mesterkedett, hogy szerencsétlenül folytonosan csekélyebb erőket állított a túlnyomó ellenerőknek elébe, és így minden csatát elvesztett. A sereg, melynek oly

hősies tartása volt, bizalmát, erkölcsi erejét elvesztee, — s hasztalan áldozta oda drága véré.

Bizonyosan nem volt sem az osztrák hadseregben, sem az egész birodalomban senki, a ki elmentét sajnálattal követte volna.

Az osztrák sereg visszavonulása alkalmával, különösen Melegnánónál véres összeütközések történtek, az utócsapatok és az ezeket követő szövetséges hadtestek között.

Június 8-kán Berger hadosztálynok a 8-dik hadtestből, Kodon és Bocz dandárokkal a visszavonulást fődve, Melegnánónál állást foglalt.

Napóleon nem igen örömet nézte az ellenségnek Milánóhoz oly közeli megállapodását, azért Baraguay d'Hilliers tábornagnak parancsot adott, hogy az osztrákokat viaszorítsa, s ezen hadműködésre Mac-Mahon hadtestét is rendelkezése alá állítá.

Baraguay d'Hilliers 7-kén Donátora ment, a hol Mac-Mahon főhadiszállása volt, s itt ezen vezérrel a támadási terveit a következőleg állapította meg: Mac-Mahon támadja meg St.-Gulianót és annak elfoglalása után a Lambro vizén keljen át, hogy Medigliánón át az osztrák hadosztályt hátba vévén, visszavonulását megakadályozza.

Baraguay hadteste Melegnánót azonnal arezban fogja támadni, a mint Mac-Mahon Medigliánót elérte.

Mac-Mahon csakugyan 8-kán St.-Gulianóra érke-

zett, de e helyet elhagyva találta. — Ő tehát a Lambrón átment és Medigliánót foglalta el a hol az 1-ső hadtest arcztámadására várt.

Baragnay hadtestének hosszú menete volt. és csak három óraker ért 8-dik hadosztályával Bazaine, a ki a hadtest élén indult, St.-Gulianóra, hol mig özen hadosztály pihent s bevárta a többieket, 4 ½ óra lett, Ekkor előre nyomult, — Melegnáo nyitja el volt torlaszolja és egy üteg által védve.

Baragnay oldalról akarván ezen torlaszt megtámadni, egy dandárt s 12 ágyút jobbra balra küldött és állított fel támadásra;-de ezen lranzia oiclalcsapatok a nagyon átvágott tér miatt nem igen nyomulhattak előre; ő tehát, minekutána tüzerei egy ideig erősen tüzeltek volna, az 1-ső zuav ezredet a torlasz ellen rohamra parancsolta. Ezen ezred, levette pogyászát, futva rohant a torlasznak, és jóllehet az osztrák üteg záporként szórta a kartácsot'reá egy perczet se állott meg, hanem rettenthetlenül rohanta és mászta meg a torlaszokat előlről, jobbról balról, úgy hogy az ütegek, a torlaszokat a zuávok kezében hagyván egy ágyú visszahagyásával, menekülnie kellett. Erre a városban véres utczaharcz támadt a Roden dandárral, mely makacson és elszántan harczott.

Bocz dandára, Berger hadosztálynok által a Lambro vizén átküldve, segítségére nyomult Rodenak — de már ekkor nemcsak Baragnay 2-dik had-

osztálya (Ladmirault) beérkezett és felbontakozott; hanem Mac-Mahon is megkezdé oldalrólí támadását.

Boez tehát csakhamar visszament Ca Bernardira, hogy el ne vágattassék teljesen és mégis Rodent felvehesse; itten a lehető leghosszabb ideig tartá magát mig Roden esapatjai mentve voltak, és csak ezután vonult vissza Lodi felé.

Az osztrákok ezen rövid harcban roppant sokat vesztek, úgy szintén a francziák is. — Az elsőkről az összes veszteség 1200-ra, az utolsóknál 1000-re tehető. Hiányzók mind a két oldalon csak csekély számmal voltak; jele hogy mindkét rész hősiiesen harczolt és inkább* elvérzett, mint hogy magát megadta volna.

Urbán altábornagynak is volt két esatázása: az első Canonicánál az Adda vizén a piemontiak ellen; a 2-dik Garibaldi ellen, a ki a magentai ütközet után önkénteseivel Bergamóra, onnét Bresciára nyomult.

Bresciáról június 14-kén éjjel a Chiese folyónak, Ponté St.-Mareóra nyomult, s Castenedolóra egy oldal csapatot küldött.

Urbán épen ezen időben Capriánóról Castenedolóra vonult, és előcsapatja Rezatónál garibaldiakra bukkant. Az osztrákok az első perczben hátráltak, de majd Rupprocht dandáruok elősietvén, az olaszokat Rezatóra visszaverte.

Garibaldi, a ki Castenedolón a Chiese egyik ágán

hidat vert, hamar segítségére sietett oldalcsapatjának és Ciliverghen át Rezatóra ment. Ezalatt azonban Cialdini piemonti hadosztály-nok is Bresciából St.-Eufemiára sietett, mire Urbán két oldalról fény égettetve — Montechiáróra vonult.

A szövetséges seregek június 12-kén az Adda folyón állottak. Innét lassan és óvatosan erejüket mindig összetartva nyomultak a Chiese felé. Minél feltűnőbb volt Napóleon előtt, hogy az osztrákok Lombardia tartományát és a Pó vizét teljesen feladják, annál nagyobb figyelmet fektetett óvatos előnyomulására, és tartván az osztrákok részéről valamely rejtett tervezettől, folytonosan együtt tartá hadtesteit. Június 12-kén Gorgonzolán volt főhadiszállása, Victor Emánuel Vimercatere ment; a francziák Cassanón, a picmontiak Vaprión vertek hidakat az Áddán, s június 13-kán a Serio folyón át az Oglio folyamra nyomultak — 14-kén az előcsapatok Bresciára jöven, 15. és 16-kán az összes szövetséges sereg ezen város környékén tanyázott. 16-kán Napóleon főhadiszállása Travagliatón, Victor Emanuele Castagnetón állott, honnét Bresciára mentek.

Az osztrák sereg új alakulása.

Azon időpontban azaz június elején, midőn Ő Felsége személyesen vette át a működő hadsereg fővezérletét, abban több változás történt. A pótcsapatszázlőaljak hadtestekbe osztattak, és új pótzászlóaljak alakítottak az utolsó tartalékban lévő legénység összehívása által. Az önkéntesek toborzása minden tartományban az egész birodalomban elrendeltetett, úgy a gyalogság mint a lovasság számára, és ezek száma már 40000-re rúgott.

Mindezen intézkedések arra mutattak, hogy az osztrák kormány komolyan akarja folytatni a háborút, és oly erős lábra állítani hadseregét, hogy minden viszontagságnak nyugodtan elébe nézhessen.

Az egész hadsereg 16 gyalog és 2 lovas hadtestbe osztatott: ezeknek parancsnokai voltak: —

Az 1-sőnek Clam-Gallas, gróf.

A 2-diknek Liechtenstein Ede, herczeg.

A 3-diknek Schwarzenberg Ödön, herczeg.

A 4-diknek Károly Ferdinánd, főherczeg.

Az 5-diknek Stadion Fülöp, gróf.

A 6-diknak Baumgarten Ferencz, báró.

A 7-diknek Zobel Tamás, bárd.

A 8-diknek Benedek Lajos.

A 9-diknek Schaffgotsche Ferencz, gróf.

A 10-diknek Wernhard István, báró.

A 11-diknek Weigl Valentin.

A 12-diknek Liechtenstein Frigyes, berezeg.

A 13-diknek Reishach Zsigmond, báró.

A 14-diknek Horváth Petriesevics, báró.

A 15-diknek Thun. gróf.

A 16-diknek Württemberg Sándor, berezeg.

Az 1-ső lovas hadtestnek Liechtenstein Ferencz, a 2-diknek Ernő főherczeg volt parancsnoka.

Az 1-ső 2. 3. o. 1. 8. és 9-dik hadtesthez, melyek az olasz harcban már tényleges részt vettek, mihez a 11-dik csatlakozott; a G-dik hadtest pedig Tyrolban állott kiegészítve, és egy dandárt Rcichün Meldcgg báró alatt szintén a működő hadsereghez adott.

Ezen hadsereg lovassága Zedtvitz és Mennsdorf grófok alatt két-két hadosztályba volt osztva.

Hessz táborszernagy, mint már említettük, vette át a vezérkar-főnökséget, mellette Ramming altábornagy működött.

Továbbá az egész működő hadsereg tüzérsége 102 ütegből — egy ütegre 8 ágyút számítva — tehát 816 ágyúból állott.

A hadsereg fő vezérletét Ő Felségei személyesen

vette át, de a főparancsnokságon kívül még két vezér neveztetett ki, mint parancsnok, t. i. Schlick és Wimpfen.

Az összes működő hadsereg tehát a vezérletben két nagy részre oszlott t. i. az 1-ső és a 2-dik seregre. Az 1-ső sereget Wimpfen vezette, s a 2-dik 3-dik 9-dik és 11-dik gyalog hadtest és Zedtwitz lovas hadosztályából állott. A 2-dik sereget Sehlick s ezt ismét az 1-ső 5-dik 7-dik és 8-dik gyalog hadtest és Mennsdorf lovas hadosztálya képezte.

Mindkét tábornok, kik ezen főparancsnoksággal téli'uh áztattak, kitűnő katonai egyéniség volt. — Wimpfen az 1848 -9-dik olasz hadjáratban, Sehlick a magyar hadjáratban tüntette ki magát. — Mindazáltal nem tarthatjuk vissza aggodalmunkat az ily forma beosztás felett.

Már a híres Clauzevitz monda: „Nem lehet szerencsétlenebb beosztása egy nagy hadseregnek, mint három részre, hacsak az nem volna épen két részre osztva. — A vezényletnek egysége teljesen elesik — lehetetlen hogy a csata folyamában egy vagy más része ezen nagy testeknek akaratlanul ne keveredjék a másikba, — mely esetben a vezénylet már bizonytalan, nem tudni melyik hadtestület adja a főtartalékot, — mely nélkül ütközetre rendezett és készülő sereg nem gondolható. Több és kisebb hadtest egy kézben egyetlen fővezérlet alatt állhat csak s leg-

célszerűbb, ha valamely különös vállalatra több hadtestet vagy hadosztályt szánunk.

Továbbá ily beosztás által a parancsok s rendletek az ütközetben elkésnek, mert három kézen mennek keresztül míg a tényezőhöz jutnak. Mindenesetre összevissza zavartatnak a csapatok és a kettős vezénylet magától elesik.

A solferínói ütközet.

Miután az osztrák seregek Montechiarót és a Chiese folyó vonalát elhagyták volna: — a szövetségesek a Garda tó és a Mincio folyam felé nyomultak előre.

Ő Felsege Ferencz József bízván serege számában és hangulatában, támadási hadműveletre határozta el magát, jöllehet Hessz táborszernagy most a sereg megállapodását a négy vár között ajánlotta.

A Császár főhadiszállása 20-kán Villaixaucán volt.

A jobb szárnynak vagyis a 2«ik seregnek (Schlick) főhadiszállása Custozzán volt, ennek hadtestei: és pedig a 8-dik Peschierától keletnek táborozott, a Reiehlin-dandár a 6-dik hadtesttől hozzá volt adva; az 5-dik hadtest Salioncen, az 1-ső Guadarnin, a 7-dik St.-Zenonen, a lovas hadosztály pedig (Mennsdorf) és a tüzer tartalék Rosegafferón.

Az 1-ső hadsereg képezte a bal szárnyat, főhadiszállása Mantuán, hadtestei és pedig a 3-dik Pozzolón, a 9-dik Goitón, a 11-dik Roverbellón, a 2-dik Man-

tuán állott. Lovassági hadosztálya és tüzér-tartalékja Grezzanón és Mozzecanen.

Ezen állásból kellé a hadseregnek 23-kán támadásra indulnia, oly alakban, hogy a jobb szárny a Pozzolengo-Solferino vonalon, a bal szárny a Guidizolo-Castel-Goffredo vonalon, arcczal nyugat-északnak felbontakozzék, és 24-kén a francia sereg mellett Lonáto vidékén a jobb szárny álljon, míglen a bal szárny Montichióra nyomulva a francziák jobbját átkarolja.

Ezen terv szerint 23-kán reggel az osztrák sereg megzdé működését. — A 8-dik hadtest Salionzénél a Minción átkelt és zömével Pozzolengóra nyomult elősapatait pedig Rivoltellára és Castel-Venzagóra küldé; az 5-dik hadtest Valeggiónál lépte át a folyót, zömét Solferinóra vetette és előcsapatát, a Bils-dandárt, le Grolira küldte.

Az 1-ső hadtest szintén Valeggiónál ment át, és Oavriánára nyomult, az 5-dik hadtestnek tartalékul használandó.

A 7-dik hadtest és Mennsdorf lovassági hadosztálya Ferrinél hatolt át a folyón; — az első Forestura menvén, a másik Ferri mellett állott fel.

Az összes tüzértartaléknak is, vagyis azon ütegeknek, melyek nem voltak a hadtestekbe beosztva hanem a főparancsnokság különös rendelkezésére hagyattak a leendő ütközetben, — még ez nap kellett

volna a Minción Ferrinél átmenniök, de Ramming altábornagy és vezérkari másodfőnök nem vélvén az ellenséget oly közel, hogy már 24-kén reggel összecsapás lehető lett volna, azt még a Mincio bal partján visszatartotta, minek az lőn következménye, hogy 39 üteg, tehát 234 ágyú a solferinói csatára jókor nem érkezőn be, abban részt nem vehetett.

Az 1-ső sereg hadtestei 23-kán és pedig a 3-dik Ferrinél átkelve a Minción, Guidizzolón foglalt állást, jobbra s balra ezen várostól.

A 9-dik és 11-dik úgy szintén a lovas hadosztály (Zedtvitz) Goitónál lépte át a folyót, s a 9-dik Ceresolénél, a 11-dik pedig Castel-Grimaldónál tartalék-alakot foglalt. Előcsapata ezen 1-ső seregnek egy lovas dandár (Lainingen) és két zászlóalj a főherczeg Károly ezredből Médoléra tolatott. A második lovas dandár (Vopatarni) Castel-Goffredóra küldetett, hogy részint a 2-dik hadtestnek Jeliaschich-féle hadosztályával, mely Mantuáról váratott, összeköttetésbe tegye magát, részint pedig a Chiese folyót ezen részen figyelem alatt tartsa.

Valamennyi had rendelt állásait 23-kán este minden akadály nélkül elérte, de egyszersmind a nélkül, hogy a francia sereg közeledéséről valami bizonyos híreket vett volna.

Ó Felsége Ferencz József Valeggiön ütötte fel

23-kán főhadiszállását. Schlick Voltán, Wimpfen Ce-retán tanyázott.

Más nap 24-kére az osztrák seregeknek azon pa-rancs adatott, hogy minden csapat 9 órakor fog odább indulni; ezen időre tehát, a kifőzés be legyen végezve.

Napóleon császár hadseregével június 22-kén a Mella vizéről a Chiese folyóhoz érkezett, és 23-kán nagyobb része hadtesteinek ezen folyót már át is lépte. E napon este következő állód ásókban volt a szövetséges sereg.

A 4-dik hadtest (Niel) a Chiese folyón átkelve Carpenedolón állott, szintén itt a két lovas hadosz-tály is Desvaux és Partouneaux tábornokok alatt;

a 2-dik hadtest (Mac-Mahon) Castiglione delhi Stivierén a Chiese bal partján, az 1-ső hadtest pedig (Baraguay d'Hilliérs) lisenánál; a piemonti sereg. négy hadosztály és annak lovassága a bal szárnyon t. i. Durando, Fanti, Mollard (Casteiborgo helyett) és Cuchiari (Cialdini visszamaradt) Lonatón és Desensá-nón a Garda tó mellett. Montechiaron Napóleon sze-mélyesen a császári testőrsgel.

A szélső bal szárnyon a 3-dik (Canrobert) hnd-test két hadosztálya Visanon a Chiese jobb partján — és egy hadosztálya ezen hadtestnek (Autemarre) Pia denánál állott az Oglio folyó mellett, hogy ott az 5-ik hadtestet — mely fel volt rendelve, és a mint tudjuk

Napóleon herceg alatt állott — bevárja és vele összekötetésbe tegeye magát.

A közeledő csatára tehát a szövetséges erők, — minthogy az 1-ső és 4-dik hadtest három hadosztályból állott, de a 3-diknak egyik hadosztálya az Ogliónál elküldve volt, — tehát 16 gyalog és 4 lovas hadosztályból álltak; ha a francia hadosztályokat 8,000-re, a piemontiakat 12,000-re, a lovas hadosztályokat pedig egyet-egyet legfeljebb 4000-re teszszük, számíthattak 144,000 gyalogot és 16,000 lovas.

Ezen seregnek 24-dikére a következő rendeletek adattak.

Napóleon 23-kán estve már az osztrák seregnek a Minción átkeltéről és az e napon elfoglalt helyekről értesülve volt. — Ő jóllehet határozottan nem volt meggyőződve, hogy 24-kén nagyszerű csatára kerülni fog a dolog, de hogy hadtesteire erre elkészülve legyenek, s hogy továbbá ne ő legyen a meglepetett — alparancsnokainak a következő rendeleteket adta ki:

Minden hadtest a jelenleg elfoglalt állásból hajnalban 2 órakor indul; a legénység reggelit, elindulás előtt rendesen kap.

A 2-dik hadtest (Mac-Mahon), Castiglioneról Cavrianára nyomul;

az 1-ső hadtest (Baraguay d'Hilliers) Esentáról Solferinóra;

a 4-dik (Niel) Carpenedolóról Giudizzolóra;

a 3-dik (Canrobert) Visanóról átkelvén a Chiesén. onnét pedig Medolére nyomul. — A testőrség szintén Solferinónak veszi útját, és valamennyi piemonti hadosztály Pozzolengónak tart, egy oldalcsapatot Peschiéra felé kiküldvén.

Az összes lovasság a Castiglionétől Guidizzoló felé vezető úton indul előre. Ezen rendelet következtében, minthogy a szövetséges hadak mind már 2 órakor reggel indultak meg — valamennyinek menete az osztrákoknak már 23-kán elfoglalt állásaira volt irányozva; továbbá az osztrák hadaknál csak a 9-dik óra tüzetett ki a megindulásra; természetes tehát, hogy 24-kéu az összeütközés elkerülhetlen volt, és pedig oly alakban, hogy az osztrák csapatokat meglepte, és a. katonákat még főzés közben találta.

Mielőtt közvetlenül a csata leírásához fognánk, adjuk még a császári sereg rendezetét (Ordre de Bataille).

Klsoserng, Wimpfen.

Harmadik hadtest, Schwarzenberg.

I-ső hadosztály, Schönberger.

1-ső dandár, Pokorny, István-ezred, 15-dik vadász-zászlóalj.

2-dik dandár Dienstl, Belgien-ezred 13-dik vadász-zászlóalj.

II. hadosztály, Martini.

1-ső dandár Wetzlár, Liechtenstein-gyalog-ezred,
1 Ottochani határ-zászlóalj.

2-dik dandár Hartung, Hessen-ezred, 23-dik vadász-zászlóalj.

Lovasság, porosz király huszár-ezred.

Kilenczedikjiadtext, Schaffgotsche.

I. hadosztály, Mandl.

1-ső dandár Castiglione Rudolf, koronaherczeg gyalog-ezred, 2. Gradiskai határ-zászlóalj.

2-dik dandár Augustin, Poroszherczeg-ezred, 16-dik vadász-zászlóalj.

II. hadosztály, Crenneville.

1-ső dandár Blumenkron, főherczeg Ferencz Károly, 4-dik vadász-zászlóalj.

2-dik dandár Fehlmayer, Lajos főherczeg Tittelt határ-zászlóalj.

Lovasság, Siciliai király dzsidás-ezred, 4-dik század.

Tizenegyedik hadtest, Veigl.

I. hadosztály, Blomberg.

1-ső dandár Dobrzenski, Hannover király ezred, 1. vadász-zászlóalj.

2-dik dandár Host, Meklenburgi nagyherczeg gyalog-ezred, 1. Péterváradi határ-zászlóalj.

II. hadosztály, Schwarzl.

1-ső dandár Sebottendorf, József főherczeg ezred, 10-dik vadász-zászlóalj.

2-dik dandár, Greschke, Khewenhüller gyalog-ezred, 2-dik bécsi önkényes zászlóalj.

Lovasság, császár-dzsidás-ezred, 2 század.

Második hadtest, Liechtenstein.

I. hadosztály *), Jellachieh.

1-ső dandár Szabó, Wilmos főherczeg gyalog-ezred, 7-dik vadász-zászlóalj.

2-dik dandár Wachten, Hesseni Sándor herczeg gyalog-ezred, 21-dik vadász-zászlóalj.

Lovasság Halier-huszár-ezredből 4 század.

Önálló lovas-hadosztály Zedtwitz.

1-ső dandár Vopatarni, Bajor huszár-ezred és Würtembergi huszár-ezred.

2-dik dandár Leiningen, császár-dragonos-ezred, és Stadion-dragonos-ezred.

Második sereg, Schlick.

Nyolczadik hadlest, Benedek.

I. hadosztály, Láng.

1-ső dandár, Lippert, Rainer főherczeg ezred, 9-dik vadász zászlóalj.

2-dik dandár Tauber, Dom-Miguel-ezred, 3-dik vadász-zászlóalj.

3-dik dandár Philippovich, Hohenlohe herczeg ezred, császár-vadász-ezred 5-dik zászlóalja.

*) Ezen hadosztály Mantuából indulván ki, elkésett és nem vett részt az ütközetben.

II. hadosztály, Bergen.

1-ső dandár Wattenoliet, Prohaska-ezred, császár-vadászok 2-dik zászlóalja.

2-dik dandár Novey, Szász koronaherczeg-ezred és 2-dik zászlóalj a Szluini határ-ezredből.

3-dik dandár Reichlin, a 4-dik zászlóaljak a 9-dik, 18-dik és 27-dik gyalog-ezredek, és a 24-dik vadász-zászlóalj.

Lovasság, császár-huszár-ezredből 4 század.

Ötödik hadtest, Stadion.

I. hadosztály, Sternberg.

1-ső dandár Koller, főherczeg Este-ezred, Ogulini-határ-ezred 1-ső zászlóalja.

2-dik dandár Festetics, Keischach gyalog-ezred, császár-vadász-ezred 6-dik zászlóalja.

II. hadosztály, Pálffy.

1-ső dandár Gáál, Lajos Károly főherczeg-ezred, Liccai határ-ezred 1-ső zászlóalja.

2-dik dandár Bils, Kinski gyalog-ezred és Ogulini határ-ezred 2-dik zászlóalja.

Lovasság, Siciliani király dicsőség-ezred 4 század.

Első hadtest, Clam-Gallas.

I. hadosztály, Stankovich.

1-ső dandár Hodicz, Ernő főherczeg gyalog-ezred, 14-dik vadász-zászlóalj.

2-dik dandár Reznicek, Wernhardt gyalog-ezred és 2-dik bányász-határ-ezred 2-dik zászlóalja.

II. hadosztály, Montenuovo.

1-ső dandár Pásztory, Wasa gyalog-ezred, 2-dik vadász-zászlóalj.

2-dik dandár Brunnen, Thun gyalog-ezred, 2-dik bánsági határezred 1-ső zászlóalj.

Lovassága Haller-huszár-ezred 2 századja.

Hetedik hadtest, Zobel.

I-ső hadosztály, Hesseni herceg.

1-ső dandár Wussin, császárgyalog-ezred.

2-dik dandár, Gablencz, Gruber-gyalog-ezred, császár-vadász-ezred 3-dik zászlóalj.

II-dik hadosztály, Brandenstein.

1-ső dandár Fleischhacker, főherceg Lipótgyalog-ezred.

2-dik dandár Wallon, Wimpfen-ezred, Ottochani határezred 1-ső zászlóalj.

Lovasság császár-huszár-ezredből 4 század.

Önálló tartalék-lovassági hadosztály Mehdsdorf.

1-ső dandár Zichy, Civallar-dzsidásezred, császár-dzsidásezred.

2-dik dandár Hollsteini herceg, Savoyai herceg-dragonyosok és Horváth-Petrichevich-dragonyosok.

Tüzérség: 102 üteg, teszen pr. 8 darab 816 ágyút.

Technikai csapatok: két zászlóalj hidász; egy zászlóalj utász; két zászlóalj a mérnöki karból.

Összevetés.

I-ső sereg:						
3-dik hadtest	20	zászl.	8	száz.	29,971	emb. 1,937 ló,
9-dik	„	20	„	4	„	20,975 „ 1,312 „
11-dik	„	24	„	4	„	23,000 „ 1,300 „
2-dik	„	10	„	4	„	11,000 „ 900 „
lovassági önálló hadosztály					2,400	„ 2,400 „
II-dik sereg:						
8-dik hadtest	25	zászl.	4	száz.	26,709	emb. 2,111 ló,
dandár Reinhlín	4	„	—	„	4,000	„ 200 „
5-dik hadtest	25	„	4	„	26,971	„ 1,938 „
1-ső	„	20	„	2	„	20,620 „ 1,450 „
7-dik	„	18	„	4	„	19,798 „ 1,548 „
lovassági önálló hadosztály					2,400	„ 2,400 „
technikai csapatok	3,500	„ 400 „
összesen: 188,344 emb. 17,696 ló.						

Az ütközet átnézete.

Mielőtt e nagyszerű ütközetnek — mely egy 2 geographiai mérföld hosszúságú és 1 ½ mérföld szélességű téren folyt — részletes leírásához fognánk, szükséges, hogy könnyebb értelmezés és felfogás tekintetéből előre bocsássuk annak rövid általános vázlatát.

Ezen áttekintés után az olvasó könnyebben kezében tartandja azon fonalat, mely ötlet az egy időben külön csapatok által vívott harcra vezet.

5 órakor reggel néhány helyen, de 7 órakor már minden ponton Összeütköztek az előnyomuló szövetséges hadak a császári előcsapatokkal, s az egész hosszú Castel-goffridótól Succoléig terjedő vonalon (2 ½ mérföld) a harc megkezdődött.

Napoleon erről értesülvén, 5 ½ órakor lóra szállt, s a csataterre sietett. LeGrole magas pontjaira érkezvén, áttekinté a tért s az ellenség felállítását. Tervét a császári sereg hosszú felállítására fektetve, a főerőket azonnal a középhadnak készült vezetni, hogy, ha lehet, azt keresztültörje! Főútéseit pedig az ellen középhadának bal oldalára akarta irányozni, azon között hasítva, mely az osztrákok középhada és bal-

szárnya közt nyílik. Baraguay d' Hilliers és Mac-Mahon hadtesteit Solferinóra irányozta, a testőrségnek sietésre küldött parancsot; Nielnek rendeletet adott, miszerint a lovas hadosztályok által az összeköttetést Mac-Mahonnal fen tartva, csak arra igyekezék, hogy az osztrákok bal szárnyát folytonos támadások által foglalkodtatva akadályozza, nehogy a középhadat segíthesse.

Canrobert utasítást kapott, hogy figyelve a Mariutából jövő erőre, Niel amennyire csak lehet támogassa.

A francziák bal szárnyán csak a piemonti 4 gyalog s 1 lovashadosztály állott Victor Emánuel alatt. Napóleon futár által értesítette a királyt tervéről és felkérte, siettesse hadosztályait a támadásra, hogy az osztrákok jobb szárnya elegendően foglalkodtatva legyen.

Ezen terv szerint amint látjuk a francziák középhadában az 1-ső hadtest három hadosztálylyal, a 2-dik két hadosztálylyal, az egész testőrhadtest két erős gyalog és egy lovas-hadosztálylyal nyomult előre; ezenkívül a két önálló lovas-hadosztály is annak közvetlen jobb oldalára volt irányozva s így itt a francziák ereje mindenestre túl nyomósággal bírt.

A francia balszárnyon is 5 erős hadosztály állott, két osztrák hadosztály és egy dandár ellenében, Benedek hadteste t. i. és Reichlin Meldegg dandárja.

Csak a francia jobb szárny volt gyenge, inert ott csak Niel hadteste állt egyedül maga, mert Canrobertnek kötelességévé tetetvén Mantuára ügyelni, ő csak nagyon óvatosan segíthette Nielt. Az osztrák császári hadak ellenben itt három egész hadtesttel álltak, úgyszintén az összes osztrák lovasság is ezen a téren volt elhelyezve.

Osztrák részről még 10 óráig határozott rendelkezések a csatára nem adtak. — Ramming tábornok vezette az ütközetet (mert Hesz, határozottan a várnégyszög közötti maradást tanácsolván, visszahúzta magát), és ezen tábornok még 10 óráig nem gondolt komoly ütközetre, hanem az egészet csak előcsapati összeütközésnek tartá. — Nem adtak tehát ki előleges dispositiók a francziák lehető támadásának visszautasítására.

Így osztrák részről a tartalékok, de különösen a tartalék-tüzérség messze hátramaradván, az előlálló dandárok nem kaptak annak idején segítséget és egyenkint visszanyomattak, daczára annak, hogy a legnagyobb vitézséggel harcoltak.

Dél felé a csata komoly fordulatot vett. A három francia hadtest a középhadat erőszakolta, Solferino kezükbe esett, s 3 órakor S.-Cassiano is elfoglaltatott. Az osztrák középhad Cavriánára húzódott; a francia középhad oda is követé, mire Ő Felsége Ferencz József, a ki személyesen buzdította és vezette a csapa-

tokát előre, 3 óra után parancsot adott Wimpfennek, miszerint a balszárnnyal erősen támadjon, hogy ez által a középhad enyhítést nyerjen. Cavriána előtt az osztrák középhad új állást foglalt, de 4 órakor már jelentést hoztak, hogy a bal szárny nem hatolhat előre, és így annak támadása nem sikerült. Ezen hírre Ő Felsége az egész vonalon visszavonulást rendelt, nehogy a sereg a Minciótól elvágassék.

4 óra után Cavriána a francziáknak átengedett azon parancscsal, hogy innét a Mincio-vonalig lassan hátrálva, csak hátvédő csatázás történjék.

Alig volt Cavriána a francziák kezében, amint borzasztó fergeteg mennydörgéssel és záporosóvel támadt, oly erős, hogy minden csata megszűnt s a csapatok megállni kénytelenek voltak.

A vihar 1 ½ óráig tartván, annak megszűntével az osztrák középhad és balszárnny csak gyengén üldöztetve, a Mincio vonalára visszavonult.

A jobb szárnyon Benedek egész nap győztes volt, minden ponton verte a piemontiakat és előre nyomult, de a középhad veresége által a hátrálati parancsok ő is hódolni kényszerült.

Állódását e napon megtartotta s csak 25-kén ment át a Minción.

Az ütközet részletes leírása.

Napóleon értesülve az előcsapatok összeütközéséről, előresietett s áttekinté az osztrák állás kiterjedő vonalát. Ezen felállítás következtében elhatározta, hogy erejének zömeit az ellen középhadára összpontosítja, azokat Solferino- és St.-Cassianóra irányozza, és e helyeket elfoglalja.

Ezen értelemben küldettek a rendeletek a külön-külön hadtestekhez, s különösen a testőrségnek, mely, mint tudjuk, Montechiáron tanyázott, sietség lön ajánlva.

Baraguay d' Hilliers Soiferinótól balra, Mae-Mahon Solferinótól jobbra nyomult, a testőrség pedig ezen hadtesteknek tartalékul szolgált.

Niel rendeletet vett Medoléra, onnét Guidizzolóra nyomulni és az osztrák balszárnyat foglalkodtatni; Canrobert pedig hogy Nielt segítse, de a Mantuáról kivonuló ellenhadoszlopokat szemmel tartsa.

Victor Emánuel királyt a francziák jobb szárnyán Napóleon felkérte, hogy minél sietőbben a középhadhoz közeledjék, azzal az összeköttetést fentartandó.

Ezen előleges parancsok kiadása után Napóleon

Mac-Mahonhoz sietett; 9 óra volt, Mac-Mahon Camarininál már csatarendben felbontakozva állott. Míddőn Napóleon Mac-Mahon és Niel között rést vett észre, a két lovas-hadosztálynak parancsot küldött, hogy ezen nyilast elfoglalják, ezeket egyúttal Mac-Mahon vezénylete alá rendelvén.

A testőr-lovassághoz ezután egy gégedet küldött azon izenettel, hogy ügetve haladjanak a csataterre, s miután még Mae-Mahonnak szívére kötötte, hogy Baraguay d'Hilliers hadtestével folytonosan egy irányban maradjon, éhez sietett.

Baraguay d' Hilliers 10 órakor Solferinóra irányozta heves ágyútüzelését és első hadosztályát ezen helység támadására ostromcsapatokba állítá; de Napóleon parancsára a testőrség előbb beváratott.

A Gardevoltigeurs-hadosztály 11 óra előtt felbontakozva állott az 1-ső hadtest megett, és most Napóleon biztosítva tartalékról, Baraguay d'Hilliersnek parancsot adott a támadásra.

Forey hadosztálynok a d'Alton-dandár élén támadott; iránya a Rocca nevű pont és Solferino déli-része volt. A francia dandár bátran nyomult előre, de a Bils-dandár által a Castel oldaláról oly élénk kartácstüzeléssel fogadtatott, a temetőből és Solferino falairól pedig oly heves puskatüzzel, hogy visszavette-tett, s csak néhány csatárja érkezett a Rocca lábához.

Míg ezen támadás Solferino jobb oldalán történt,

azalatt a Ladmiraault-hadosztály az 1-ső hadtestből St.-Marino majort ostromolta, be is vette, de odább nem nyomulhatott, mert Pálffy hadosztálya a Gáál és Koller-dandárok ezen részt oly makacsul védték, hogy a francziák itt sem nyertek tért. Ladmiraault hadosztálynok megsebesítve visszavitetett, s Negrier tábornok vette át hadosztálya vezényletét.

Úgy látszott, hogy 1 órakor a solferinói támadás nem fog sikerülni. — Azonban Stadion csak Festetits dandára által (Reischach-ezred és a 6-dik vadászászlóalj) hagyván megszállva a Castellt, temetőt és a Rocca erődöt, a többi csapatjait az 5-dik hadtestnek Solferinótól keletre a magaslatokra húzta, Casarole, Redone és Cadilora pontokra, t. i. hogy a szükséges összeköttetést a 8-dik hadtesttel fenntartva, s az ellenséget, ha netalán ezen két hadtest közé befészkelődni akarna, akadályozza. Egyúttal Zobel tábornokot a 7-dik hadtest parancsnokát felszólította, hogy tartalékjait Solferinóra rendelje s őt segítse.

Napóleon amint Forey hadosztálya visszavette-tett, a Gardevoltigeur-hadosztályt küldte annak felvételére és Solferino uj ostromlására. — A baloldalon ezalatt Baraguay d'Hilliers harmadik hadosztályával (Baraine) Ladmiraault hadosztályát támogatta.

Mig Festetits dandára Solferino főpontjait a Roccát, Castellt és a temetőt halálmegvetéssel védte, azalatt az 5-dik hadtest többi dandárai szintén rendbe

hozva, új támadásnak indultak. Baraine hadosztálya eleinte hátrált, de támogatva az összes 1-ső francia hadtestnek a magaslatokon felállított ütegei által, s a testőr-gránátosoktól is, a kik ez időközben beérkeztek, segítve, e roppant túlnyomó erők Stadion csapatait visszanyomták.

A Gardevoltigeur-hadosztály háromszor ismételt roham után valahára a déli oldalról Solferinóba nyomult és a Festetits-dandár 1½ órai hősiességű küzdelem után a Castelt kiürítette, Roccát és végre a temetőt is odahagyta, s makacson harczolva még az utcákban is, csak lépést lépésre engedte át a várost. 3 órakor Solferino Napoleon kezébe esett.

Tudjuk, hogy Mac-Mahon 9 órakor Ca-Marinónál már fel volt bontakozva. Az 1-ső hadosztálya (Motte-rouge) a főútnak, mely Castiglionéről Guidizzolóra vezet, baloldalán állott csatarendben; a 2-dik hadosztály (most Decaen — Espinasse helyett, aki Magentánál elesett) az 1-től balra.

Az osztrák tüzérség az 1-ső hadtestből erős ágyútűzet szórt a francia csapatokra. — Mac-Mahon tüzérparancsnoka, Auger tábornok 4 üteget rézsút vonalban pontosított össze, és oly szerencsétlenül viszonozta az osztrákok tüzét, hogy ágyúi visszavonultak, s ő maga halálos sebet kapván elesett.

A két francia lovas-hadosztály 10 ½ órakor beérkezvén, rohamokat kísértett az osztrák 1-ső hadtest

dandáira, melyek Cassianóról nyomultak elő; — de most Mensdorf lovas-hadosztálya is megjelent és oly keményen támadott, hogy néhány századja Edelstein ezredessel keresztül az ellenségen, egész a sebkötőhelyre tört, és ott a legnagyobb zavart idézte elő; az osztrák lovasság győzelme azonban csak rövid volt, mert a francia gyalog-zászlóaljok négyszöget képeztek és az előnyomuló ellent keresztútba vették; egyúttal a 7-dik francia lovas-vadász-ezred is szerencsés oldaltámadást tett, mely által Mensdorf dandárai nagy veszteséggel visszanyomattak.

Déltájban Clam-Gallas ezen kedvezőtlen lovas támadások és tilzérége hátrálása következtében két dandárával a Cassiano előtti magas pontokra vonult vissza. Másik hadosztálya még Cavrianán maradt.

Ezután Mac-Mahon rohamra vezette mindkét gyalog hadosztályát és egy időben az épen beérkezett testőr-lovas-hadosztály által Clam bal szárnyát támadtatta meg. Clamnak tartalékja még Cavriánáról nem érkezvén be, e bal szárny a falu utczáiba vetette magát; de ez is minden oldalról túlnyomó erővel támadtatván meg, csakhamar a francziák kezébe esett, csupán a falu hátrészén emelkedő magasabb pontokon kísérlett még néhány osztrák zászlóalj makacs ellentállást, de végre az algirei vadászok a 45-dik és 72-dik francia ezred segítségével ezt is legyőzték, mire Clam hadteste Cavriánára húzódott 2% órakor délután.

Baraguay d'Hilliers és a gyalogtestőrség hadosztályainak támadása Solferinóra, úgy Mac-Mahon támadása Cassianóra egy időben végződött, cs most Napóleon három hadtest által egyesült erővel az osztrák középhadat keresztültörve, Cavriánának vette előnyomulását.

De mielőtt a döntő- és végmozdulatokat elmondanék, melyek a középhadban történtek, az ütközet két szárnyára kell figyelmünket fordítanunk, és nézünk, minő folyama volt itten a harcznak.

A francziák jobb szárnyán Niel hadosztálya nyomult előre az első csatarendben s Canrobert két hadosztály lyal (a harmadik t. i. Autemarre) ki volt küldve az Oglio vizére, Napóleon herczeg 5-dik hadtestével az összeköttetést keresendő.

Niel marchall hadtestét 2 órakor indította meg Carpenedolóról, Feniletton át Medolere. Elöl ment de Luzy Pelissae hadosztálya, azt követte Vinoy; s de Failly zárta a hadoszlopot. Az 1-ső had osztály lyal a hadtest lovassága is indult; minthogy azon tér, melyen e hadosztálynak munkálkodnia kellett, rónaság volt.

A két önálló hadosztály Desvaux és Partonneaux mely Niel hadtestével táborozott, mellékúton indult s már láttuk, hogy Mac-Mahon támadását segítették.

Az osztrákok részéről Leiningen lovas-dandára tanyázott Medolén 23-ról 24-kére(16 század). Zedt-

witz hadosztálynok személyesen 10 század gyalogsággal s 4 század lovassággal Medole helyet tartá s Leiningen 12 század lovassággal a guidizzoloi út felé eső mezőn volt felállítva.

Reggel 3 órakor St.-Vigilion összeütköztek az előőrsök és Medolére visszavonultak. — Niel az első hadosztályt csatarendbe állítva megtámadtatta Medolét. Az osztrák gyalogság e helyet makacson tartá, és csak midőn az egész francia de Lucy-hadosztály minden oldalról ostromra ment, hagyták el a hősies védők,

Zedtwitz kiürítvén a várost, a guidizzoloi országútra vezető keresztúton húzódott, remélvén, hogy Leiningen dandárát ott találja; de ez nem volt többé ott, mert néhány ágyúgolyó s a csatártüzelés őt elérvén, fenyegettetve egyúttal Mac-Mahon hadteste által is, jónak találta minden parancs nélkül hátrálni és pedig egyhúzamban egész Goitóig, hol a Míneio folyamra vonult.

Ezen dandár többé részt a csatába nem is vett.

Niel hadteste most már akadály nélkül — mert az osztrák három hadtest, a 3-dik, 9-dik és 11-dik, melyek Guidizzolón tanyáztak, nem igen siettek Zedtwitz előtolt dandárát támogatni — nyomult Medolén át és pedig de Lucy hadosztálya Robeccóra, Vinoy hadosztálya Canovára míg de Faily tartalékban őket követte.

Canova falut a 3-dik osztrák hadtestnek (Schwarzenberg) két dandára védte, de Niel Quagliara felé hamar 42 ágyút pontosított össze és rézsút-lövésekkel oly keményen tüzeltetett az ellen soraira, hogy az Canovára húzván magát, ezen falut is rövid ellentállás után feladta.

De Lucy Robecon nagyobb erőkre talált, mert itt majd az egész 9-ik osztrák hadtest Schaffgottsche hadtestparancsnok által összevonatván, a de Lucy-hadosztály támadásait visszaverte. Niel ide sietvén, visszahúzta ezen hadakat, hogy új ostromra rendezze, és a de Faily-hadosztálynak parancsot küldött, hogy sebes lépve induljon előre. Kzen hadosztály 1-ső dandára (O'Farrel) beérkezvén, új támadást, kísérlett, de hasztalanul, s midőn a 11-dik hadtest(Veigl tábornok) két dandára szintén a csatarendbe érkezett, visszavonulni kényszerült, mire Niel a három dandárral (de Lucy-hadosztály és 0 Farrel-dandár) védállást foglalt, a 4-dik dandár Canova felé Vinoy hadosztályával az összeköttetést tartá fen.

Nielnek már nem volt tartaléka, ha nem veszsziik az épen emiített de Faily hadosztály 2-dik dandárát annak, s ezen veszélyes állásban három erős osztrák hadtest ellenében, sietve egy segédet a másik után küide Canroberthez, felkérvén üt rögtöni segítségre.

Ha Wimpfen ezen perczet felhasználja s egész erejével, számos tüzérségével neki veti magát Niel-

nek, úgy őt nemcsak könnyen teljesen visszaveri, de az osztrák középhadnak is segítve tért nyit! de Wimpfen megelégedve, hogy a támadást visszautasítá, — megállt s nem tett semmit.

Ezalatt Canrobert a Chiesén feltartóztatva csak 7 órakor érkezett Castel-Goffredóra, ahol Vopaterny lovas-dandárából egy előcsapat állott. Renault hadosztálynok hadával előre menvén, Goffredót rögtön bevette és Medolére indáit, hol 10 órakor érkezett be. A másik hadosztályt Castel-Goffredón hagyta, hogy, mint említettük, a Mantuából kijövő Jellachich hadosztályt szemmel tartsa.

Renault Medolén egy kevéssé kipihenve, tovább indult és 1 órakor délután Tibaldónál érkezett meg, ahol jobbra s balra a Serriola-Marchionale vonalon hadosztályát csatarendbe felállítá és ütegeivel előre állodást foglalt.

Niel ezáltal hátát biztosítva látván, mindkét hadosztályát Robecco- és Guidizzolónak új támadásra vezette. Támadást támadásra kísérlett, a legmakacsabban harczolt ezen helyek elfoglalásáért, s jóllehet nem sikerült neki azokat bevenni, mégis egész az első házakig nyomult és visszatartá Wimpfen túlnyomó erejét.

Ekkor vette Wimpfen Ő Felsége határozott parancsát, hogy megfeszített erővel még egy ellen ütést kíséreljen, miszerint a francziák túlnyomó ereje a kö-

zéphadról eltéríttessék és az időt nyerjen, magát újba rendezni.

Wirnpfen megkísérlé e támadást is a 3-dik és 9-dik hadtesttel középben, a 11-ikkel pedig jobbról és balról előnyomulást parancsolt.

De ezen időben érkezett Canrobert tábornagy személyesen mindkét hadosztályával (Regnault és Trochu) a harctérre, a hadtest tartaléktüzérségét is Baite és Canova között felállítván.

Már most 5 francia hadosztály harczolt 6 osztrák ellen, és azon erkölcsi hatás által, melyet a mármár kézben tartott győzelem ad — Wimpfen támadási kísérlete megghiúsult — a francia csapatok előre nyomultak az osztrákok hátrálni kényszerültek.

0 Felsége ezalatt Cavriuna időtt még egy erős ellentállást tétetett, azon reményben, hogy balszárnyának rendelt támadása sikerülni fog. A hesseni berezeg hadosztálya tehát a 7-dik hadtestből, s Wussin és Gableriz dandára elővezettettek — s ezeknek még Fleisehhaker tábornok dandára szintén segítséget nyújtott. Egyúttal az 5-dik hadtestnek parancs küldetett, hogy Contrada Mascolazoról, ha csak lehet, a francia középhad oldalára előnyomulást kíséreljen.

Míg a hesseni herczeg csapatait előrendelte és 6 üteget felállítani igyekezett, azalatt a Brunner-féle dandár az 1-ső hadtestből, mely szintén előre rendeltetett, Malpetti falunál, balra Cavriánától a Devaen

francia hadosztálylal összeütközött; néhány lovasági kísérlett támadás Mensdorf ezredei által a francia testőrlovasságtól visszautasított, és Brunner dandára is Decaen hadosztálya által teljesen hátravetett.

Mac-Mahon 1-ső hadosztálya (Motterouge) és a Gardevoltigeur-hadosztály is rohamcsapatokban nyomult előre.

Ezen helyzetben a hesseni berezeg hadosztályával Cavriana előtt csak védelmi állást foglalhatott, s a felállított 6 üteg is nehogy elfogassék, néhány lővés után visszamenni kényszerült.

Most érkezett Wimpfentől is a jelentés, hogy a támadás lehetetlenné vált, és ily körülmények közt ő Felsőge az egész vonalon a Minció folyóra hátrálást parancsolt.

4¹/₂ óra délután. — Az osztrákok balszárnyán Guidizzolót még Weigl hadtestparancsnok személyesen tartotta. Cavriana helységet a hesseni berezeg védette; míg a többi osztrák-csapatok részint Valeggio felé, részint Voltán át Ferrire és Goitora húzódtak.

Ezen időben a már fenyegető vihar legnagyobb dühvel kitört — szélvész, fergeget, zápor ömlött a már teljesen kifáradt harcosokra, és véget vetett az öldöklésnek. A végzés is, úgylátszott, elégnék tartá a halál dulásait és sötétséggel akarta takarni gyászos aratását.

A fergeteg egy jó óráig tartott. A hesseni herceg kiűrtette azalatt Cavriánát, csak Gablenz tábornok tartotta Corte kis falut egész estig, és ezen utóhad csak 25-kén kelt át a Mincio folyó bal partjára.

A francziák is egészen kifáradva, a zivatar után nem üldözték az, osztrák sereget.

Mac-Mahon hadteste középben a cavrianai magaslatokon ütötte fel fektanyáját; balra ezen helytől Motterouge, jobbra Decaen; Mac-Mahon hadtestéből az északi oldalon Baraguay d' Hilliers tanyázott; jobbra a sikon a testőrség.

A francziák jobbszárnyán is a zivatar után teljesen megszűnt a harcz. — Niel és Canrobert Robecconái és Guidizzolónál táboroztak. Weigl osztrák hadtestparancsnok a főherczeg József-ezreddel és a 10-dik vadász-zászlóaljjal tartá még estve 10 óráig Guidizzoló végső házeit; — Lainingen pedig lovas-dandárával Guidizzoló és Ceresara között foglalt állást, hogy a visszavonuló osztrák csapatoknak támaszul szolgáljon.

Weigl és Lainingen is csak 2ő-kén reggel keltek át a Mincio bal partjára.

Az osztrák jobb szárny harczi.

Ezen harcziok egészen külön részéi; képezik a csatának, amiért is utoljára hagytuk. Az osztrák jobb vagyis a francia balszárnyon a csata egészen más fordulatot vett, mint a többi részen. Itt nem csak egy vitéz vezérrel találkozunk, de olyannal, akiben a vitézség teljes szakértelemmel párosul s ki a legnagyobb ügyességgel vezérli seregét. Benedek tábornok, a 8-dik osztrák hadtest parancsnoka, volt ez; ő összetartva a főpontokon erejét, nem tette ki egyes csapatjait az ellenséges erőknek, hanem azokat rendesen támogatva tartalékai által, az ellenséges hadak egyes részeire vetette; s bár nagyon túlnyomó erők ellen harcolt, mégis egész nap győztes maradt, minden állásaiból kiverte ellenfelét, és csak kényszerítve az osztrák sereg középhadának és balszárnyának visszavonulása által vezette — még a csata napján győzelmes állását megtartván — hadtestét 25-kén a Mincio folyón vissza.

Midőn Napóleon — mint említettük, Victor Emánel királyt felkérte, hogy középhadát támogassa és előnyomulásával magát azzal összeköttetésbe hozza:

a király azonnal Durando hadosztályát az egész tartalék-lovas-hadosztálylyal 4 órakor reggel Lonátóról megindítá. Durando 5½ órakor Castel-Venzagóra, 8 órakor Madonna della Scopertára érkezett és itt Benedek előcsapataival összeütközött. — Az 1-ső piemonti dandár (Grenadiere) támadásra indáit, de rögtön visszavetettet, s midőn a 2-dik dandár (Savoyai berezeg) amazt felvéve, vele együtt újra előre nyomult, Benedek egy dandárt Ca Sojetára küldve és a piemonti hadosztályt jobb oldalba véve, Casa nuovára és Fenilettóra nyomta vissza.

Cuchiari hadosztálya egyidőben Durandóval, Rivoltelláról Rudinellóra nyomult, és innét a Strada Lukanán Ortagliára és Ponticellóra, hol Benedek jobb szárnyának előcsapatai állottak. — Cuchiari ezeket megtámadván, eleinte visszanyomta; de ezek majd hamar segítséget nyervén, a piemontiak előnyomulását nem csak arczagban megállították, hanem őket Succole felé megkerülvén, a magas partokon felállított ütegek és vadászok által rézsút oly keményen tűzbe vették, hogy Cuchiari Ortagliára hátrálni kényszerült. Mollard hadosztálya Desenzanóról Cuchiari hadosztályát követte s midőn ettől sürgetőleg segítségre kérettetett, szintén a Strada-Lukanán indulva St.-Martino alá érkezett, épen midőn Cuchiari hadosztálya már ide visszavonulásban volt.

Mollard a Cuneo-dandárnak adott parancsot, hogy

a St.»Martino-magaslatot, mely már Benedek egy dandára által el volt foglalva, rohammal bevegye, — de hasztalanul, mert az osztrák vezér előre belátván a stratégiai főpontot, itt négy dandárt egyesített és Moillard s Cuchiari újra rendbeszedett hadosztályainak minden támadását hősiiesen visszaverte, jóllehet a piemontiak támadásaikat újra meg újra ismételték; Cuchiari hadosztálya St.-Zenóra és Rivoltellára, Mollard hadosztálya pedig Radinollára és Casa-Vecchiára hátrálni kényszerült.

Ezen állásaikban őket Benedek többé nem háborgatta, mert további előnyomulása által nagyon messze távozott volna a főserg középhadától s ezenkívül is 2½ óra lévén, épen jelentést vett Solferino és St.-Cassiano elestéről. Benedek tehát a St.-Martino magaslatokat és környékét három dandár által megszállva tartá, s egy dandárt Prolié felé állított le, hogy balszárnyának szükség esetében segédkezet nyújthasson.

4 órakor Fanti hadosztályának Aosta-dandára is Mollardhoz küldetett azon parancscsal a királytól, hogy St-Martinóra minden áron új támadás tétessék, s hogy Cuchiari hadosztálya is újra előre induljon.

A támadás megtéetett, de — bár épen ezen perczen Benedek a főparancsnokságtól tudósítást vett, hogy a középhad és a balszárny visszavonul, és neki is meghagyatott, hogy a Mincio-vonalra húzód-

jók. — mégis a piemontiaknak ezen támadását is visszaverte s csak a bekövetkezett fergeteg után engedelmeskedett hadura parancsának és vérező szívvel hagyta el naplementekor, 8 óraker, St-Martino körül oly sok vitézséggel nyert állodását.

Madonna delja Seopertát is — jöllehet a Fanti-hadosztály 2-dik dandára (Piemont) Durandónak segítségül küldetett — Benedek egy dandára és Reichlin tábornok a 6-dik hadtestből egész estig tartotta, és csak akkor húzódott Pozzolengóra, midőn Benedektől a visszavonulásra rendeletet vett.

Benedek egész hadteste Pozzoiengo környékén táborozott és csak másnap kelt át a Minción.

A 8-dik hadtest tehát teljesen és egész nap győztes maradt minden ponton, nem csak a hol a hadtestparancsnok személyesen vezénylett, de ott is a hol ő nem volt jelen, mert rendeletei mindenütt ugyanazok voltak: t. i. az erőket összetartani; és mert a hadtestvezérnek lelke áthatotta az egészet, minden egyes vitéz teljes bizalommal, teljes érzelemmel ragaszkodott vezéréhez és ebben az ügyhöz.

Június 23-kán alkonyatkor a nagyszerű ütközet minden ponton véget ért. A fegyverek, a harcosok nyugodtak, a halottak örök álmra mentek át. A csata az osztrák részen el volt vesztve. Nyugodt lélekkel főképen Wimpfen erélytelen, késedelmes és lassú hadműködését kell okozni, hogy annyi hős és

vitéz feláldozás, melyet az osztrák sereg minden dandárában láttunk, hasztalan volt.

A szövetséges sereg győzelmét hathatósan segíté elő Niel tábornok szívós és folytonos támadási mimikálata, a ki áthatva állása és annak fen tartása súlvátói, nem tágitott és ezáltal a középhadnak lehetővé tette, hogy teljes erejét felhasználhassa; továbbá a dandároknak rendes és szabályszerű viszontos támogatása.

Nem lehet még végre meg nem jegyeznünk, hogy a solferinói csatában is mint már ezen egész hadjáratban, — jóllehet az osztrákok támadni, tehát szabályi adni akartak, mégis amint a csata megkezdődött, minden ponton Benedeket kivéve — rögtön védelmi állapotba mentek át, és ezáltal szabályt az ellen tol vettek fel.

Ez pedig nagy hiba, mert az ellenfélnek nem csak tüstént előnyt ad, minthogy annak terve megmarad, hanem a védelembe esőnek terve is változik, s erkölcsi súlyt is az nyer főleg, ki a támadó s így a cselekvő szerepét viszi.

A veszteség tetemes volt mindkét részről.

Az osztrákok következő összes veszteséget mutatták ki; u. m. halott: 91 főtiszt, 2261 közvitéz; sebesült: 4 tábornok, 485 főtiszt, 10160 közvitéz; összesen: 4 tábornok, 576 főtiszt, 12421 közvitéz.

A sebesült tábornokok: Pálffy, Crenville, Blom-

berg és Baltán. — Hiányzók: 59 főtszt, 9229 vitéz, kik közül számosan a csatát követő napokban csapataiknál megint beérkeztek.

A szárd sereg vesztesége; halott: 49 főtszt, 642 közvitéz; sebesült: 167 főtszt, 8405 közvitéz; összesen: 216 főtszt, 4,047 közvitéz. — Ezekhez járulnak hiányzók: 1258.

A francziák vesztesége összesen: halott és sebesült: 720 főtszt, 12000 köz vitéz, és ezek közül Niel hadtestére magára esik 253 tiszt, 4256 közvitéz.

Ezeken kívül hiányzók: 1091.

Tábornokok: Auger tüzértábornok halva; Ladmirault, Dieu, Forey és Donay, az első kettő nehezen, az utóbbiak könnyűn sebesülve. — A piemontiak két tábornokot jelentenek sebesülve: Cornaldi és Ansoldi. A szövetséges seregek összes vesztesége: 18396. Ezen kimutatás eléggé bizonyítja, mily makacs volt a harcz, s mely vitézséggel harczolt mindakét hadsereg.

A Jelachich-féle hadosztály csak délután 2 órakor indult ki Mantuából, tehát természetes, hogy nem érhetett a csataterre s nem is vett a csatában, vagyis inkább ütközetben részt.

A villafrancai béke.

A solferinói ütközet után mindkét rész igyekezett veszteségeit kipótolni, amelyeket különösen a magentai és solferinói csatákban szenvedtek.

Osztrák részről a 4-dik és 10-dik hadtest a működő-sereghez húzódott, a 6-dik hadtest többnyire az 5-dik zászlóaljából kiegészítve, dél-Tyrolba küldött Garibaldi és Cialdini előnyomulásainak ellenébe. Az önkéntes szabad zászlóaljak egymásután érkeztek be a harctérre, és így a fennemlített veszteségek több mint kétszeresen lőnek kipótolva.

Ezenkívül Velence erős védelmi állapotba tétetett, a kikötőben nagy hajók sülyesztettek el, hogy a bejárás akadályozva legyen.

Az Adria-partok főpontjait seregek szállották meg és tartalék-csapatok állítottak fel, hogy a netalán ezen pontokon készülő kiszállás megghusittassék.

Windischgrätz herczeg végre Berlinbe küldetett, hogy ott a porosz kormányt a német-szövetségi köteleles hadi közbenjárásra felszólítsa.

Napóleon is erőfeszített készületeket tett a háború folytatására.

Az ötödik hadtest Napóleon herceg vezérlete alatt a Mincióra húzatott; Közép-Olaszországban, úgy mint a Toscanai, Parma-Piacenza és Modenái hercegségekben, Ulloa és Mezzacapo tábornokok új hadosztályokat alakítottak. A francia seregek tartalékszázlójai belső Franciaországból Olaszországba mentettek és a lyoni és párisi sereg hadosztályai is parancsot vettek, hogy a harctérre siessenek.

Ezen rendeleteken kívül Napóleon a tengeren is megkezdé működését. Erre a legczélszerűbb tér az Adriai partok voltak.

Angolország ezen tengert semlegesnek kívánta kijelentetni, de Napóleon nem állott reá, hanem azt ígérte, hogy Triest városát, mint kereskedelmi főhelyet kímélni fogja.

Jurien de la Gravière már május 5-kén egy hajóhaddal elhagyta a touloni kikötőt, 15-kén az Adriai tenger vizeire érkezett és az osztrák hajókat, melyek itt mutatkoztak, elfogta.

Bonet-Willaumez tengernagy egy másik hajórajjal június 12-kén vitorlázott ki Toulonból s ezen hajóhadnak, mely szállító hajókat is vitt magával, feladata az volt, hogy nem csak Velenczét a tenger részéről ostromolja, de a dalmát partokon is csapatokat szállítson ki és ezen tüntetések által az osztrák kormányt oda kényszerítse, miszerint az olasz seregből erőket elhúzáván, a dalmát partok védelmére keljen.

A francia hajóraj az antivari kikötőben állott meg először. Aritivari a törököké és a scutarn magas vizeken fekszik. Angolország óvást tett ezen erőszak ellen, mire Napóleon csakugyan engedve, e helyről hajóhadát elküldte, és közelebb Velenezéhez Dalmatiában választott kiszálló pontot. Ez Lussin piccolo volt, Osera sziget nyugati partján.

Július 3-kán Romáin Desfossés altengernagy jelent meg ezen kikötőben; 1200 tengerészeti gyalogsággal partra szállott és Osera szigetét elfoglalta. 58 különféle nagyságú hajó a kikötőben horgonyt vetett. Július 6-kán Fiume előtt is megjelent a csavar - gőzös Isly, és a város elöljáróit a hajóra parancsolta, — őket az osztrák haderőknek ezen pont körüli helyzetéről kikérdezendő.

Július 7-kén az Impetueuse hadi gőzös Zára előtt jelent meg és golyókat vettetett a várba — de a tüzelés onnét viszonztatván, a gőzös odább állott.

A Tagliamento torkolata megvizsgáltatott s az ott kiszállandó sereg számára készülétek tétettek.

Július 8-káü Velence felé kellé az ostromló hajórajnak indulnia; de ezen ostrom a bekövetkezett fegyverszünet folytán elmaradt.

Felemlítjük még, hogy egy részt a legátiók a pápai birodalomban a közép-olaszországi herczegségek is a piemonti kormányhoz csatlakoztak — más részt a porosz kormány, jöllehet hadseregét hadilábra

állította, mégis ép a solferinói csata napján június 24-kén hirdetményt küldött az európai udvarokhoz, melyben kijelenté, hogy nem szándoka Olaszország statusquo ante helyreállításáért kardot húzni és hogy igen elismeri, miszerint a bekövetkezett események után ottan változások szükségesek leendenek.

Ezen kétes tartása a porosz kormánynak hathatós fegyver volt Napóleon kezében és teljes joggal felháborítá az osztrák udvart.

Az itt elősorolt körülmények közt, — amelyeknek súlyát mérlegbe vetnünk kell, történt, hogy midőn egy részt az osztrák sereg Verona alá húzódott és az Etsch-folyó mindkét oldalán állást foglalt — másrészt Napóleon június 28-kán a Mincio folyón seregével átkelt és a világ már várva várta, mikép fogja Napóleon a híres várnégyszöget megtámadni: Július 6-kán Fleury tábornok a francia császár 1-ső hadsegéde Veronába érkezett, Ő Felsége Ferencz Józsefnél kihallgatást kérve.

A francia parlamentter Ő Felsége előtt megjelenvén, kinyilatkoztatta ura kívánságát fegyverszünet kieszközlésére! 7-kén reggel Fleury Veronából eltávozott és még az nap délután egy osztrák parlamentter küldetett Valeggióra, ki Ferencz József Ő Felsége beleegyezését vitte.

Július 8-kán Vaillant tábornagy és Martimprey tábornok a francia részről; Hesz tábornagy és

Mensdorf gróf az osztrák részről Villafrancán — mely helyről a francia őrség eltávozott volt — összejöttek és a fegyverszünet feltételeit meghatározták, melyeket más nap mindakét császár aláírt. Ezen pontok voltak:

1) Mai naptól augusztus 15-kéig a fegyverek nyugosznak, — 16-kán délben az ellenségeskedések ujrn megkezdődhetnek.

2) Két határvonal határozatik meg, melyeket átlépni se az egyik se a másik résznek nem szabad. A szövetségesek határvonala Pastrengotól a Gardatón, Sorara a campanán keresztül Goitóiig; az osztrákoké pedig Lazicéről a Gardatón Pontonére az Etsch folyón, Bussolengon és Borgofortén át, és a Pó folyam bal partján hosszant egész az Adriai tengerig terjed. A tér, mely e két vonal között esik, semleges.

3) Mantua és Peschiera várakat az osztrákok éllelmezhetik; — Peschiera ostromállapota azon helyzetben marad, mint jelenleg létezik.

4) Minden kereskedelmi hajó szabadon járhat a tengeren.

Ha már ezen rögtönzött fegyverszünet meglepte a világot, még váratlanabb volt az ezt már 11-kén követő békekötés. Napóleon t. i. 10-kén felkérte Ő Felségét személyes összejövetelre, amelyben a béke iránt minden más személy közbenjárása nélkül tanácskozzanak.

A találkozás Villafrancán csakugyan bekövetkezett.

Napóleon udvarias és előzékeny volt; ő érzette, hogy úgy illeti a győzöt. Ferencz József nyugodt és komoly.

A francziák császára kezdeményezett, kérte a békét, előadá, mily kívánatos az mindkét részen s mily áldást hozand a vérengzés megszűnte. Elég volt az áldozat.

Kimutatta meleg szavakkal, hogy mindakét sereg eleget tett a dicsőségnek, hogy veszteségei tulajdon seregének roppantak voltak, és hogy ez szívének mély fájdalmat okozott, azért is a békét óhajtja.

Monda, hogy Lombardia átadása az egyetlen áldozat, melyet Ő Felségétől kér, és ez úgyszólván nem is áldozat, mert ezen tartomány birtokára mindig nagy pénzüsszegeket kellé kiadni s fentartása az osztrák háznak legjobb véérébe került.

Én jól tudom, monda tovább, hogy Felséged még erős, nagyon erős, és hogy nekem tovább haladnom nehéz leszen; hogy a hadszerencse elhagyhat, és épen azért kérem a békét.

Ne kényszerítsen Felséged további harcra; mert azon öntudat, hogy talán magam erejével nem fogok keresztültörhetni, oda vezethet, hogy a forradalommal szövetekezsem — ez pedig én rám, mint Felségedre is, de főleg az európai rendre s a monarchiái

elvre nézve veszélyessé válhatnak. Ne kényszerítsen Felséged, hogy a végső eszközhöz nyúljak, mert ha csakugyan folytatnom kellene a harcot — úgy az orosz szövetséget leszek kénytelen felhasználni, és a pápai birodalom semlegességét nem vehetem többé tekintetbe.

Talán Felséged a német birodalom és a porosz kormány segítségére számol? Igen, a porosz kormány hadikészületeket tesz; de nem tudja Felséged, hogy ezen kormány utolsó jegyzékében azt mondta ki, hogy változások Olaszországban szükségesek, és o nem ránt kardot a status ante quo helyreállításáért. Higyje el Felséged, a burkusnak nagyon hamar fog jönni ami kibékülésünk; ő csak Németország uralmára vágyik és jól tudja, hogy azt el nem éri amíg Felséged erős, és csak akkor érheti el, ha Ausztria gyenge leend. Legyen bizonyos Felséged, hogy énvelem egyenesen és őszintén könnyebben és kedvezőbben meg egyezhet, mint azon programm szerint, melyet az angol, orosz, és igen a porosz kormány is elfogadott *).

*) Ezen programm, melyet a francia cabinet felállított és mely az orosz, angol és porosz kormány jóváhagyását megnyerte, így szól: „1. Olaszország magának visszaadatik. 2. Kivétel nélkül szövetséges államot képezend. 3. Pieinont, Lombardiát és a Parmai herczegséget kapja. 4. Velence független állam leend egy osztrák főherczeg alatt. A parmai herczegnő Toscanát kapja. G. Congressus lép össze, ezen alapon Olaszországot rendezendő.

Felsőged Lombardiát nekem engedi át, én fogom azután azt a szárd királynak ajándékozni. — De azért mi ketten fogjuk Olaszország ügyeit továbbbá rendezni; a herczegek, felséged rokonai, tartományaikba visszatérendenek, és mi conföderált államot fogunk Olaszországból alkotni.

Mutassuk meg a világnak, hogy mi magunk egyezkedni tudunk, legyünk barátok, adjon Felsőged kezét!

Ő Felsőge Ferencz József áthatva azon nagylelkű érzelemtől, népeinek a békét visszaadni s megnyerve talán Napóleon Őszintesége által, előadásai igazságáról — némi megjegyzések után és különösen kikötve a herczegségek visszaállítását — meggyőződött, kezét nyújtott és a béke meg lőn kötve.

Július 12-kén mindakét fejedelem következő pontokat írta alá:

„Ő Felsőge az osztrák császár és a íranciák császára a következők iránt egyeztek meg:

„Mindkét fejedelem egy olasz szövetséget fog létre hozni. Ezen szövetségnek tiszteletbeli elnöke a pápa leend.

„Az osztrák császár Lombardiát a francziák császárnak engedi át, Mantua és Peschiera várak kivételével, úgy, hogy a határ a Peschiera vár körületétől a Minció folyó hosszában egész le Graziéig vonul, onnét pedig Stozzarolán át Luzzaráig a Pó vizére.

A francziák császára az átengedett tartományt a szard királynak adja.

„Velence az osztrák birodalomnál marad, de az olasz szövetségnek részét képezendi.

„A Toscanai nagyherceg és a Modenai herceg országaikba visszatérnek és teljes amnestiát adnak.

„Mindakét császár a pápát fel fogja kérni, hogy országában a szükséges reformokat behozza.

„Mindakét rész feltétlenül amnestiát adand azon személyeknek, akik ezen lefolyt harcz idején magokat compromittáltak.”

A világ bámulattal vette ezen béke híret. Különféle nézetek, felfogások szárnyaltak s foglalták el a hírlapok hasábjait.

Sokan nagy mérsékletet tulajdonítottak Napóleonnak, és méltányolták magatartását. Mi Ő Felsége Ferencz József mérsékletét s magatartását emeljük nagyobbra. A háború folytatásában a szövetséges sereg épen azon pontra érkezett, ahol a legnehezebb vállalat megoldása várt rá. — Ebben könnyen hajótörést szenvedhetett volna — a francia sereg, különösen a csatákban. De betegségek által is roppant veszteségeket szenvedett, a melyek rögtön nem pótolthattak; azért is kívánta Napóleon a fegyverszünetet, hogy azon időben majd beérkeznek tartalékjai.

Minél tovább nyomul a francia sereg, annál tá-

volabb esik segédforrásaitól, annál nehezebb leszen hiányait kiegészíteni.

Az angol kormány irigylettel nézte a harcz menetét és már óvást tett az antivárii kikötő elfoglalása ellen, s a háború folytatásával ezen elégtelenség ellenségeskedéssé változhatott volna.

Az orosz kormány belreformokkal lévén elhalmozva, s elgyengülve a krimi hadjárat által, ezen évben nem állíthatott volna ki sereget, és mint állították, csak a jövő évre tett Ígéreteket.

A porosz kormány végre, jóllehet se az egyik se u másik részre határozottan nem hajolt, de azért kétes tartása és serege hadilábra állítása mellett is könnyen rögtön megváltoztathatta politikáját, mely változtatásra talán kényszeríthette volna a többi német hatalom, melyek inkább az osztrák kormányhoz szítottak, és akkor Napóleonnak két harcza leendett volna: egy a Rajnán, egy Olaszországban.

Az osztrák sereg ellenben már ki lévén egészítve a 4-dik és 10-dik hadtest beérkezése által, a veszteségek kétszeresen ki voltak pótolva. Tábornokai, főtisztjei, közvitézei a legjobb hangulatban voltak, minek jele az is, hogy a kötött béke általános elkeseredéssel fogadtatott az egész osztrák hadseregben.

Az önkéntes csapatok kiállításai legjavában és legnagyobb készséggel folytak s már számos zászló-

alj ezekből a hadsereghez érkezett. Nagy kérdés tehát, melyik rész bírt több előnnyel a harc folytatására.

A béke azonban meg volt kötve; további politikai vázlatokba ereszkedni nem ezen munkának feladata. — Nem említjük a benyomást, melyet a háborúnak rögtöni váratlan megszüntetése Victor Emánuel teljes mellőzésével az olaszokra szült. Az olaszok már látták országuk kiterjedését az Adriáig, és elhamarkodva hirdették jövő nagyságukat. Ez — és a közép olasz herczegségek, valamint a legatiók heves nyilatkozatai — Victor Emánuel koronája mellett, talán nagy súlyt adott Napóleon szándokának, hogy épen ne úgy cselekedjék mint az olaszok kívánták. Az 6 belsejében talán más akarat volt.

És csakugyan Franciaországnak igazi érdeke nem lehet egy nagy és erős Olaszország.

A francia hadsereg egy része még ideiglenesen az olasz tartományokban maradt; — zöme azonban Franciaországba visszatért.

Az osztrák hadtestek békés megye-tanyákra szállottak s a birodalom belső részeiben lőnek elhelyezve.

Nyolczadik szakasz.

Visszatekintés és zárszó.

Ezen munka 1-ső szakaszában egy pillantást vettünk a 18-dik század hadviselésére. A további szakaszokban elősoroltuk az újabkori hadjáratok történetét egész a jelen időig és azokból kiemeltük azon változásokat, melyeken azalatt a hadak vezetése átment.

Ha visszatekintünk az egészre, látjuk, hogy a 18-dik század hadviselési rendszerében jelző az egység, a sereg s a teljes erők egy egész egységet képeznek, mely mindig összetartva egy helyen hozatik cselekvésre. Roppant raktárak állítatnak fel azon vonalon, a melyen az egész sereg együtten indul; nagy szállítmányok vonulnak utána, hogy a szükséges élelmezés fel ne akadjon. — A hadviselés nehéz, lassú, a már előre betakarított, ellátott raktárak határozzák meg a működéseket s kényszerítnek a működési vonalok megtartására. Az ütközetben is az egész hozatik cselekvésre; egy hosszú, zárt csatarendben nyomul sereg sereg ellen, és csak a két szárnyon át törhet s

működhetik a lovasság. Nagy Frigyes a rézsút vonalokat hozta be, azokkal támadott az ellen sarkára.

A francia forradalmi harcokban mind a seregek felállítása mind a hadviselés rendszere változást szenvedett. Az egész nem tartatott többé szigorúan össze, hanem részekre oszlott; minden egyes rész a másiknak oltalmára volt, de a nélkül, hogy az egyes elosztott részek már előre meghatározott helyen s időn cselekvésre hozattak volna. Ezen rendszernek gyakorlati érvényt adni Napóleon idejének volt fenntartva.

A köztársasági hadügyér Carnot a sereget önálló hadosztályokra osztotta; s minden a hadjáratra szükséges fegyvernemekkel ellátta. A csatarend felállításában mély oszlopalakzatokat határozott, térközökkel, hogy az egyes csapatok szabadon mozoghassanak s a lovasság és tüzérség, ahol szükséges, keresztül előre törhessen. Az élelmezés nem kezeltetett többé raktárak által, élelmi szállítmányok nem küldettek szigorúan a sereg után. A hadsereg ott élt, ahol állott, s azon tartományokból, a melyekben épen a háború viseltetett. De e rendszer nem volt kialakítva, az egyes részek elválásra vezettek és az egész egységes cselekvésre még nem hozatott. Ha az egyik részt csapás, veszteség érte, a másik rögtön szenvedett alatta.

Most azonban 1796-ban Napóleon lángesze keresztül hatott a bizonytalan eszmén, átvillanyozta a

zúrt! Megnyerte az egységi tétet anélkül, hogy a részek életét elfojtaná; sőt inkább azoknak lehető szabad mozgás-cselekvést hagyott, t. i. az egész nagy hadsereget részekre osztva, a cselekvést egyesítve, ez által az ellenséget tévútra vezetve, hirtelen jelenve meg a tér stratégiai pontjain a legalkalmasabb időperczben.

Ezen rendszer által az egyes részeket könnyebben élelmezve, mégis a főcselekvésre helyen időn egyesítve.

Ezen eszme, ezen rendszer egy időig, $\frac{1}{4}$ századig mindent ledöntött, mindent megváltoztatott, mindent legyőzött; míglen közsajátjává lett valamennyi seregnek és míg ezen eszme birtokában a népek felkeltek a hatalmas hadúr túlszarnoksága, zabolátlan hatalomvágya ellen.

Egy hosszú év küzdése után Napóleon a continens ura, le volt győzve.

Napóleon bukása után — jóllehet több híres hadtudományi író, mint Clausewitz, Jomini, Willissen, a lefolyt 25 évi hadi tapasztalatokat feldolgozta, összeállította, tisztába hozni igyekezett; de az ezen harczéveket követő hadjáratokban feltűnt vezérek közül alig tudta csak egy is oly szerencsésen összevetni Napóleon rendszerét a gyakorlati harcztéren, hogy fényes diadalokat aratott volna.

Radeczky az 1849-diki olasz hadjáratban, III.

Napóleon az 1859-diki hadjáratban legszerencsésében foganatosították.

Az utolsó időkben, különösen a keleti vagyis krimi hadjáratban az újabban feltalált és javított löfegyverek, rontó és messzevető ágyúk által igyekeztek a vezérek győzelmet előidézni; de ezen találmányok, ezen anyagi javítások a hadszerekben mitsém érnek, sőt elég hiányosaknak, de koránsem elégségeseknek mutatkoztak, és újra csak azt bizonyították be, hogy a szellem, a lélek mindig ura az anyagnak, és hogy ha az utolsót nem vezérli az első, az mindig csak árny marad.

A gyakorlati hadimesterség alapszabályait, melyek a hadvezérnek minden hadviselésnél vezércsillagúl szolgálhatnak, a következő rövid pontokba lehet összevonni.

1) A tulajdon hadsereget a lehető legmagasabb érvényre hozni; az ellen seregét a lehető legcsekélyebbre szorítani.

2) Az öszpontosított hadicselekvést az ütközetre irányozni, mert az határoz meg minden munkálkodást a háború folyamában.

3) Első igyekezet legyen a csata eredményének biztosítása; a második az, hogy a kivívott eredményt a lehető legnagyobb fokra emeljük.

4) A viszonyos — relatív — túlnyomó erőt stratégiailag és taktikailag a legkedvezőbb pontra, időre megnyerni, a hol t. i. s a mikor az ellen leggyengébb.

5) A ezél tiszta belátása, a szellemi erő fogantatása, s az erős akarat fentartása által az anyagi egyes erőket ezen célra vezetni, s e cél mindíg szemben tartva, a kiadott rendeleteket a legnagyobb szükség nélkül meg nem változtatni.

6) A tulajdon erőket a csapásra összetartani; az ellenség erejét pedig oszlatni; ha szükséges, az erőket el is osztani, de úgy, hogy az ütközet napján egyesítve legyenek.

7) Az ellen erejét elválasztani, megosztani, s a főponton gyengíteni legyen igyekezetünk, mi kiküldések, áltámadások, megkerülések által fogantatósítható.

8) A fővezérlet egyesítése a részek lehető szabad mozgásával történjék.

9) A sereg alosztályai ne legyenek túlnagyok, mert így majd nehezítik a szabad rendelkezést, szabad mozgalmat.

10. Tudnunk kell határozottan, mit akarunk, az ellennek törvényt igyekezzünk szabni; a ki elfogadja s bevárja az ellen mozdulatait, az szabályt, törvényt fogad az ellenségtől s már egyelőre gyenge, kedvezőtlen állásba hozza magát.

11) A támadás előnyös; ha kényszerítve vagyunk magunkat védelmi helyzetbe vonni — igyekezzünk abból támadásra átmenni.

12) A jól választott csatatér csak az által nyeri meg értékét teljesen, ha a fegyvernemeket, az erőket rajta célszerűen elhelyezni tudjuk.

13) A csatában a fő taktikai ponton győzni, ha a mellék pontokon gyengén is állunk.

14) A nyert csatát teljesen kizsákmányolni; a megszaladt ellent halálig üldözni.

15) A legyőzött ellenséget forrásaitól, vagyis azon vonaltól elszorítani, a melyen új erőket nyerhet, a merre beltartományaival összeköttetései vannak. Ez a győzelem eredményeit nagyítja.

16) Az ellenséget szándékunk iránt elámítani; takart terveinket leggyorsabban kivitelre hozni. Ezt úgy érhetjük el, ha gyenge erőnket hatalmasnak mutatva, előtte hagyjuk; nagyobb erőnkkel pedig oldalába vagy hátába nyomulunk.

17) Hadműködési vonalunk a lehető legrövidebb legyen; annál kevésbé akadályozhatja tervünket az ellenség.

18) Ha nagy eredményeket akarunk kivívni, működésünknek határozottnak, merésznek kell lennie.

19) A haditerv legyen egyszerű, de bizonyos, ismert tényekre fektetve, s az egyes szétoszlott részek kézbe tartása biztosítva.

20) Az ereikkel annak idején a legszigorúbban gazdálkodjunk.

21) Tartalékot minden áron tartsunk fenn és soha oly csapatokra ne számoljunk, melyek más pontokon munkálkodnak.

22) A fővezérlet szorosan tartsa magát a készített tervhez, azt a legnagyobb szükség nélkül meg ne változtassa és határozottan foganosítsa.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA.

Első szakasz.

A hadtudomány tárgya.....	1
A vezérnek viszonya az államhoz.....	6
A vezérnek viszonya a sereghöz.....	8
A hadvezérnek kiképzettségéről	11
A stratégia általános elveiről.....	17
A hadműködésekről.....	26
Jegyzet.....	30

Második szakasz.

A francia köztársaság hadjáratai.....	33
Az 1796, és 1797-ki hadjárat.....	37
Az 1800-iki hadjárat.....	67
Az olasz hadjárat	75
Jegyzet.....	104
Az 1805-iki hadjárat.....	115
Az austerlitz-i ütközet.....	128
Az 1806-1807-ki hadjáratok.....	135
A hadműködés rendszere.....	158
A spanyol szabadságharcz. (1808—1809.).....	164
Az 1809-diki hadjárat.....	175
A spanyol szabadságharca folytatása egész 1812-ig.....	197
Az 1812-diki orosz háború.....	207
A hadjárat megnyitása.....	211
Az 1813-diki hadjárat.....	232
A lützeni csata.....	236
A bautzeni ütközet.....	240
A lipcsei ütközet.....	260
A spanyol szabadságharca folytatása.....	283
Az 1814-ik évi hadjárat.....	289
Az 1815-ik évi hadjárat. Napóleon visszatérte Elbáról.....	306

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA.

Harmadik szakasz.

	Lap.
A szabadságharca befejezésétől a jelen korig.....	1
Az 1828—1829-dik évi orosz-török háború.....	6
1829.....	11

Negyedik szakasz.

A lengyel háború 1881-ik évben.....	20
Az ostrolenkai ütközet.....	84
Varsó ostroma és bevétele.....	40

Ötödik szakasz.

Az osztrák-olasz háború 1848-ban.....	48
A custozzai ütközet.....	57

Hatodik szakasz.

A magyar forradalmi hadjárat 1848 s 1849-ben.....	71
A mellékseregek működése.....	78
Windischgrätz további működései 1849-ben.....	82
A mellék hadtestek működései.....	107
A császári hadsereg működése. Haynau vezérlete alatt.....	111
A nyári hadjárat Erdély ben. (1849).....	149
A háború vége.....	161
Törökország cs a nyugati hatalmak hadjárata Oroszország ellen.....	172
Silistria ostroma.....	179
Ütközet a Fediuch in-hegyeken és Sebastopol eleste.....	217
A krimi hadműködések Sebastopol eleste után.....	225
Kars eleste.....	228
Hajóhadí működések a keleti tengeren 1855. s a hadjárat vége.....	233

Hetedik szakasz.

Az olasz hadjárat 1859-ben. Európa helyzete 1859. év elején.....	235
A harcztér.....	243
A hadat viselő seregek.....	248
A hadjárat kezdete.....	252
Az osztrák sereg megkerültetése a szövetségesek által.....	262
A magentai ütközet június 4-én.....	276
Az ütközet vége.....	283
Az osztrák sereg új alakulása.....	290
A solferinói ütközet.....	299
Az ütközet átnézete.....	310
Az ütközet részletes leírása.....	314
Az osztrák jobb szárny harca.....	326
A villafrancai béke.....	332

Nyolczadik szakasz.

Visszatekintés és zárszó.....	348
-------------------------------	-----